

magazin istoric

ANUL XIV Nr. 1 (154) IANUARIE 1980

magazin istoric

Revistă de cultură

istorică

Anul XIV -

Nr. 1 (154)

ianuarie 1980

Redactor șef

CRISTIAN POIȘTEANU

Redactor șef adjunct

NICOLAE MINEI

Colegiul redacției

DUMITRU ALMAȘ

CONSTANTIN ANTIP

ADOLF ARMBRUSTER

VIRGIL CÂNDEA

NICOLAE COPOIU

LUDOVIC DEMENY

TITU GEORGESCU

DINU C. GIURESCU

ȘTEFAN PASCU

M. PETRESCU-DIMBOVIȚA

ȘTEFAN ȘTEFANESCU

SUMAR

Istoria patriei și a Partidului Comunist Român în opera președintelui NICOLAE CEAUȘESCU: ION POPESCU-PUȚURI	2
Lăcașul princiar de la Cugir: ION HORĂȚIU CRIȘAN	4
Universul satului medieval transilvănean: ȘTEFAN PASCU	9
Monumentele rupestre de la Basarabi: PETRE DIACONU	14
Programul lucrărilor Congresului Internațional de Științe istorice de la București din august 1980	17
Umanismul românesc în veacurile XVI-XVIII: VIRGIL CÂNDEA	19
Prado: CRISTIAN POIȘTEANU, DOREL FILIPESCU	24
1905-1908. Înselătoarea liniște dinaintea furtunii: ANDRÉ MAUROIS	26
Istoria necunoscută a unui tablou — Votul de la 24 ianuarie: MARIA DOGARU	33
1857. Opinia publică unanim unionistă: ȘERBAN RĂDULESCU-ZONER	34
România în războiul antihitlerist: ALEXANDRU D. DUȚU	38
Români în Rezistența franceză. Francisc Wolf-Boczor: CRISTINA LUCA-BOICO	42
Așa am eliberat Donbassul: D.D. LELIUȘENKO	47
Ravensbrück: GERMAINE TILLION	52
Au fost vandali... vandali?: JÉRÔME CARCOPINO	57
● Cărți sosite la redacție... 61 ● Poșta Magazin istoric...	62

COPERTELE NOASTRE

① ④ Bucurându-se de un statut politic bine determinat, de largă autonomie, în cadrul Imperiului otoman, Țările române au reprezentat, multe secole, principalii sprijini ai popoarelor de aceeași religie din acest spațiu. Impresionante mărituri ale acestei linii de conduită sînt și bogatele danii — comori ale artei și culturii românești — făcute de domni și cărturari români diverselor așezăminte din Peninsula Balcanică și Orient. Deosebit de semnificativ este faptul că pe aceste obiecte de mare frumusețe și îndemnare artistică, mărturii strălucite ale talentelor populare, se află încrustate stemele Țărilor române, simbol al voinței de independență și unitate a poporului nostru, al identității lor politice: a) Stemele reunite ale Moldovei și Țării Românești, așa cum apar pe o țesătură cu fire de aur și argint, oferite de Maria Calimah; b) Stema Moldovei, gravată în argint aurit, donație a domnitorului Istrate Dabija; c) Stema Țării Românești, pe o carte în limba arabă, tipărită la Snagov; d) Detaliu dintr-o ferecătură de carte, lucrată la Iași, dantă a lui Jeremia Movilă; e) Șternie din argint aurit, donat de Mihail Suțu; f) Sabie brîncovenescă; g) Vas de argint din epoca domnitorului Gheorghe Ștefan, pe care se vede stema Moldovei

(Umanismul românesc... p. 19)

Fotografii de arh. C. Simionescu.

② Între comorile Muzeului Prado se află și cea mai mare concentrare de picturi, desene și acuarelele Goya (1746-1828). Madrid 2 mai 1808: populația se ridică la luptă împotriva ocupației străine. Martor al acestui moment istoric, care marchează începutul războiului popular spaniol împotriva lui Napoleon, marele pictor a reconstituit scena după crochiurile făcute la fața locului

③ O altă pinză a celebrului artist înfățișînd familia regelui Carol IV (Prado, p. 24)

Macheta copertelor: arh. Ascanio Damian

① ② ③ ④

ISTORIA PATRIEI ȘI A PARTIDULUI COMUNIST ROMÂN ÎN OPERA PREȘEDINTELUI NICOLAE CEAUȘESCU

ION POPESCU-PUȚURI

S-a întipărit pe frontispiciul istoriei noastre multimilenare o virtute de relief, veritabilă chin-tesență a spiritualității poporului român, a țelurilor sale prin vremuri — grija pentru soarta pământului strămoșesc, odinioară vatra vechii Dacii, moștenit și lăsat legământ din tată în fiu. Românii au iubit cu pasiune acest pământ, l-au cunoscut palmă cu palmă și i-au știut fructifica rodnicile prin hărnicia lor, s-au contopit cu țara, au năzuit și au luptat să o facă să propășească și să o păstreze de-sine-stătătoare. Felul de a fi al poporului nostru a însemnat voința necurmată de libertate națională și socială, demnitate și vitejie, care au zădărnicit încercările vrăj-mașe de a-l abate din rosturile sale constructive.

În cel mai înalt grad cunoscut de existență noastră națională se împlinește această virtute a istoriei românești prin acțiunea Partidului Comunist Român, a strălucitului militant revoluționar și patriot, ctitor de istorie dreaptă și demnă tovarășul Nicolae Ceaușescu. Crescut la înțelepciunea, vrerea și tăria poporului, împlinindu-și destinul de viață în rindul dintii al luptei revoluționare înnoitoare, tovarășul Nicolae Ceaușescu, marele fiu al națiunii noastre socialiste, proeminentă personalitate a mișcării comuniste și muncitorești, a vieții internaționale, simbolizează cele mai nobile trăsături ale poporului român, exprimate la altitudinile evului nou al patriei, mândria noastră de a fi pe deplin liberi și stăpâni în propriul edificiu național și de a ne făuri noi înșine viitorul luminos.

Cutezanța gândirii revoluționare a tovarășului Nicolae Ceaușescu, spiritul său creator în pătrunderea celor mai complexe probleme, plecând de la legitățile generale, aplicate la realitățile României, au dat noi și reputeate contribuții la îmbogățirea patrimoniului politic și spiritual național și prin aceasta la cel universal. Gândirea sa novatoare, nutrită de istorie și generatoare de istorie, se proiectează rodnic asupra a ceea ce am fost, sintem și vom fi ca popor, ca națiune. Cu strălucita sa viziune revoluționară asupra cursului vremurilor, semnificând dezvoltarea creatoare a tezaurului materialismului dialectic și istoric, secretarul general al partidului nostru a aprofundat izvoarele istoriei noastre, i-a deslușit permanențele, i-a detașat și i-a valorificat marile sensuri, conferind dimensiuni atotcuprinzătoare relației dialectice de nedespărțit trecut-prezent-viitor.

Expresia elocventă a acestei cunoașteri profunde a uneia din dimensiunile majore, venite și păstrate din vremuri, a spiritualității poporului nostru o constituie însuși **Programul Partidului Comunist Român**, în a cărui inițiere și elaborare rolul hotărîtor l-a avut tovarășul Nicolae Ceaușescu, și care prezintă, într-o sinteză științifică, istoria de milenii a poporului român, realizările și luptele sale eroice duse de-a lungul vremurilor, pînă în contemporaneitatea României socialiste. „Nimic nu se poate construi ignorînd trecutul — arată tovarășul Nicolae Ceaușescu. Esențial este să se ia ce este bun și să se asigure o dezvoltare pe baze noi, în raport cu nivelul de cunoaștere la care a ajuns societatea într-un moment sau altul”.

În această lumină, gândirea istorică a tovarășului Nicolae Ceaușescu — pe care am urmărit să o cuprindem în aceste selecții de texte¹ — afirmă strălucit principiul interpretării și evaluării procesului istoric, al adevărului istoric, ca rezultat complex, firească, a evoluției societății românești în ansamblul său, în care se înglobează toate forțele sociale și politice în raport cu problemele vitale aflate în fața poporului.

Spiritul gândirii de amplă cuprindere a tovarășului Nicolae Ceaușescu, excepționalle sale analize asupra trecutului nostru — care ne-au călăuzit să ne căutăm istoria la noi acasă, pornind de la condițiile concrete ale fiecărei epoci — ne dau măsura clară și reprezentativă a vechimii acestei istorii.

¹ Din Cuvîntul înainte la volumul *Istoria patriei și a Partidului Comunist Român în opera președintelui Nicolae Ceaușescu*, apărut în Editura Militară, 1979, sub egida Institutului de studii istorice și social-politice de pe lângă C.C. al P.C.R.

Întreaga operă teoretică și practică a tovarășului Nicolae Ceaușescu dă expresie imperativului de a situa cercetarea și promovarea istoriei la nivelul măreției faptelor și adevărilor trecutului nostru de glorie, și, totodată, al prezentului edificării celei mai drepte și umane societăți pe meleagurile străbune, de a milita cu toată energia împotriva curentelor reacționare, a tendințelor de falsificare și denaturare a adevărului obiectiv, de a nu tolera stagnarea, rutina, dogmatismul, de a renunța la ceea ce se dovedește perimat, pentru a face loc noului autentic, izvorit din cercetări aprofundate și din interpretări întemeiate științific. Spiritul creator revoluționar propriu secretarului general al partidului a impulsionat și impulsionează permanent noi căutări, abordarea și rezolvarea unor probleme noi, îmbogățirea teoriei revoluționare în toate domeniile, inclusiv al istoriei. Mai ales în zilele noastre, cînd practica socială revoluționară a devenit deosebit de dinamică și greu de cuprins în expresii teoretice imediate, necesitatea unor cercetări consistente în domeniul istoriei este cu att mai mare.

Documentele de o excepțională valoare pentru mersul ascendent al societății socialiste românești multilateral dezvoltate și înaintare spre comunism ale celui de-al XII-lea Congres al Partidului Comunist Român se disting și printr-o profundă și creatoare abordare istorică a legităților și fenomenelor orînduirii noastre. Subliniind rolul mereu sporit ce revine științelor sociale, inclusiv istoriei, tovarășul Nicolae Ceaușescu dădea o vastă perspectivă cercetării în acest domeniu spunînd în Raportul la cel de-al XII-lea Congres al Partidului Comunist Român: „O cerință obiectivă a înaintării spre comunism este aprofundarea teoretică a problemelor dezvoltării orînduirii noastre, prefigurarea evoluției în perspectivă a societății socialiste. În acest scop, se impune o preocupare mult mai mare pentru studierea temeinică a schimbărilor ce au loc în domeniul forțelor de producție și al relațiilor sociale, în fizionomia și structura claselor sociale, în raporturile dintre ele, în viața statului. Trebuie, de asemenea, să se aprofundeze mai mult în lucrări teoretice fenomenele care au loc în lume, contradicțiile internaționale și modificările în raportul de forțe pe plan mondial. La baza întregii activități ideologice trebuie să stea materialismul dialectic și istoric, socialismul științific, Programul partidului — Carta noastră fundamentală ideologică, teoretică și politică, expresia marxism-leninismului creator în România”.

Este un adevăr binecunoscut că socialismul și comunismul se construiesc de popor și pentru popor, că în edificarea noii orînduirii rolul hotărîtor îl au masele de oameni ai muncii — făuritorii tuturor bunurilor materiale și spirituale ale societății. Tocmai de aceea, partidul nostru, tovarășul Nicolae Ceaușescu, situează în centrul atenției făurirea omului nou, folosirea deplină a tuturor mijloacelor de care dispune societatea pentru ridicarea continuă a nivelului general de cultură a maselor, pentru înarmarea temeinică a constructorilor socialismului cu cele mai avansate cuceriri ale genului uman, cu cunoașterea legilor obiective ale dezvoltării sociale.

Îmbinînd dragostea față de pămîntul străbun, udat cu singele atîtor generații, cu prețuirea fierbinte față de lupta revoluționară a proletariatului, în frunte cu comuniștii, patriotismul socialist acționează ca o forță motrice de prim ordin în direcția mobilizării tuturor forțelor la opera de edificare a societății socialiste multilateral dezvoltate, îmbinîndu-se cu solidaritatea internaționalistă cu toate popoarele țărilor care construiesc noua societate, cu toate forțele revoluționare, democratice, antiimperialiste, cu toate popoarele și națiunile lumii pentru a face să triumfe o nouă ordine internațională, mărețele principii ale independenței, suveranității, egalității, neamestecului în treburile interne, avantajului reciproc, renunțării definitive la forță.

Prin întreaga gândire științifică revoluționară a tovarășului Nicolae Ceaușescu, prin indicațiile teoretice și metodologice de excepțională însemnătate, prin înaltul exemplu pe care îl oferă prospectarea istoriei și în descifrarea experienței și mesajului acesteia, istoriografia noastră beneficiază de un teren sigur și luminat pentru a aborda în modul cel mai fructuos obiectivele care îi stau în față, pentru a-și materializa eforturile în lucrări de sinteză și monumentalitate. Abordînd problemele cardinale și stringente ale istoriei, secretarul general al partidului a formulat o serie de cerințe menite a da exegezelor și promovării istoriei înălțimea și valoarea pe care acest domeniu trebuie să le atingă. Departate de a constitui o investigație cu caracter strict documentar a trecutului — menționează tovarășul Nicolae Ceaușescu —, istoria este și trebuie să fie, în bună măsură, așa cum confirmă viața, și o știință a prezentului. Ea oferă concluzii și învățăminte despre marile procese ale dezvoltării societății, ale existenței popoarelor de-a lungul timpului, punînd în evidență att ceea ce a fost valoros, progresist și a servit mersului înainte al societății, cît și piedicile ridicate de-a curmezîșul evoluției și care au costat scump umanitatea, au întîrziat progresul unor națiuni. Rezultatele cercetărilor istorice — relevă secretarul general al partidului — sînt de natură să ajute omenirea contemporană să înțeleagă mai bine legile obiective care guvernează societatea, necesitatea de a acționa în spiritul cerințelor progresului. De asemenea, istoria este chemată să sprijine, prin concluziile sale, perfecționarea organizării societății de azi, relațiile dintre state și națiuni, conlucrarea pașnică dintre toate popoarele planetei noastre.

Înmănuncherea într-un singur tot a documentelor partidului cu privire la istorie constituie pentru dezvoltarea cercetării istorice din țara noastră o cerință majoră, un ajutor de maximă valoare, pentru ca știința istorică să se înalțe la nivelul orizonturilor pe care secretarul general al partidului ne învață să le abordăm în slujba aspirațiilor mărețe ale poporului român. Acestui scop îi slujește și volumul apărut în luna începutului de an sub titlul **Istoria patriei și a Partidului Comunist Român în opera președintelui Nicolae Ceaușescu**. Vibrantul elogiu de stimă, dragoste și devotament pe care toți fiii patriei, țara toată îl aduc o dată mai mult în această lună președintelui României socialiste, sporește în intensitate prin recunoștința pentru opera secretarului general al partidului în care istoria noastră se regăsește din vremuri îndepărtate pînă în epoca socialistă.

2050 de ani de la crearea
primului stat dac centralizat
și independent

Mărturii ale civilizației geto-dace

LĂCAȘUL PRINCIAR DE LA CUGIR

ION HORĂȚIU CRIȘAN

În anul 1980 se împlinesc 2 050 ani de la constituirea primului stat dac centralizat și independent, condus de Burebista. Moment de cea mai mare însemnătate în istoria poporului român, constituirea statului dac a fost — așa cum se subliniază în Hotărîrea Plenarei Comitetului Central al Partidului Comunist Român din 26-27 octombrie 1977 „rezultatul dezvoltării vieții materiale și spirituale pe teritoriile locuite de getodaci, care făceau parte din numeroasa populație a tracilor, cu adînci rădăcini în întreg spațiul carpato-danubian-pontic“.

Istoriei plină de vitejie și înaltei civilizații materiale și spirituale a daco-geților, rolului și locului lor în marile culturi ale antichității, Magazin istoric le-a consacrat, de la apariția sa, numeroase articole, mese rotunde, interviuri cu savanți de prestigiu din țară și de peste hotare, cărora, în acest an aniversativ, le vom adăuga noi și largi incursiuni în bogata și complexa istorie a strămoșilor noștri. Iată în numărul de față reconstituirea unei descoperiri arheologice de excepțională însemnătate făcută la Cugir — locul unde în antichitate s-a înălțat o importantă dăvă geto-dacică — de către istoricul Ion Horățiu Crișan.

Au trecut trei ani de când, în paginile acestei reviste¹, publicam primele rezultate ale săpăturilor efectuate pe dealul Cetate de la Cugir, județul Alba. De atunci s-a dovedit că promontoriul ce domină orașul de astăzi, cu o excelentă poziție strategică și o bună fortificare naturală, a fost locuit încă din epoca bronzului; a urmat, apoi, o locuire din prima vîrstă a fierului și una dacică, începînd cu sec. III-II î.e.n. și continuînd, neîntrerupt, pînă la anul 106 e.n., cînd cetatea a fost distrusă de romani, iar locuitorii ei obligați să se mute în vale, pe teritoriul orașului de azi.

Sub privirile atente ale arheologilor I.H. Crișan și Fl. Medeșel...

Unul din

„cele mai strălucite orașe”

În epoca dacică au fost întreprinse vaste lucrări de amenajare a platoului superior și a teraselor ce-l mărginesc. Tot atunci au fost înălțate pe pantele mai ușor accesibile mari valuri de pămînt și ziduri de piatră construite în tehnica străveche, din bolovani de riu și piatră locală, folosindu-se lutul ca liant. Acolo unde panta era prea abruptă, pentru înălțarea zidului a fost săpat un pat în stîncă ce măsoară patru metri lățime și s-au păstrat porțiuni în chip de contraforturi.

În campaniile de săpături arheologice dintre anii 1977 și 1979 au fost identificate numeroase edificii, atît pe platoul superior cît și pe terasele de pe laturile de Sud-Vest și Nord-Est, descoperindu-se un foarte bogat și variat material arheologic ce dovedește cu prisosință că ne găsim în prezența unui important centru economic, politic și militar. Este vorba, fără îndoială, despre un tip de așezare cărora dacii îi spuneau în limba lor *dava*, iar în vîtașii antici ce au scris în grecește îl numeau *polis*=oraș, ce poate fi identificată, firește ipotetic, cu Singidava, unul dintre „cele mai strălucite orașe din Dacia” pe care le notează Ptolemeu. Geograful alexandrin din sec. II e.n., situează Singidava la 48° longitudine și 46°20' latitudine între Ziridava (identificată cu Pecaia, județul Arad) și Apulum (Alba Iulia). Coordonatele pentru Apulum fiind 49°15' longitudine și 46°40' latitudine, rezultă că Singidava se găsea în apropiere de Apulum, ceea ce ar corespunde cu așezarea dacică de la Cugir.

Importanța acestei așezări este confirmată și de două mari tezaure monetare de argint, descoperite întîmplător în perimetrul cetății,

fiecare tezaur numărînd mai mult de 2 000 monede. Tot întîmplător a fost depistat un alt mic tezaur de monede imperiale romane de argint, de data aceasta nu pe dealul Cetate, (toponimic ce s-a transmis din moși-strămoși, fără ca urmele unei cetăți să fi fost vizibile înainte de a fi scoase la lumină pe calea săpăturilor arheologice), ci pe versantul de Vest al Văii Viilor, aparținînd așezării dacice din epoca

romană. În apropiere de acest tezaur, cu ocazia construirii unei case, s-au găsit numeroase fragmente ceramice dacice care datează — după toate probabilitățile — din epoca romană.

La lucrările campaniei recent încheiate, efectuate împreună cu colaboratorul meu permanent Florin Medeșel, directorul Muzeului Banatului din Timișoara, a participat un grup de entuziaști iubitori de arheologie: ingineri, arhitecți, profesori, studenți, elevi, tehnicieni de diverse specialități, localnici sau din diferite orașe ale țării. Toți aceștia, animați de pasiunea arheologiei, a istoriei noastre vechi, au înfruntat vicisitudinile ploilor atît de abundente din luna august. Ei și-au petrecut concediile de odihnă sau vacanțele lucrînd pe șantier. Și cu toții am fost răsplătiți cu prisosință, pentru că, împreună, am trăit emoțiile unei descoperiri de excepție cu implicații multiple ce vizează civilizația strămoșilor noștri daci în dublul ei aspect: material și spiritual.

Asemenea descoperiri se fac de obicei întîmplător. Mă gîndesc de exemplu la mormîntul princiar de la Peretu, jud. Teleorman (descoperit cu ocazia lucrărilor agricole), la cel de la Apahida, jud. Cluj (scos la iveală în timpul montării unui stîlp de înălță tensiune), la cel de la Agighiol sau coiful de aur de la Cotofenești care pare să fi aparținut unui mormînt și a avut o întreagă istorie stabilită recent de către prof. Vasile Georgescu, ori la tezaurele de la Pietroasele sau Băiceni și la atîtea și atîtea alte descoperiri de la noi din țară sau de peste hotare. În cazul de la Cugir, pentru prima oară un mormînt princiar dacic — *întîliu cunoscut în spațiul intracarpatic* — a fost descoperit și dezvelit nu datorită unei întîmplări, ci pe calea săpăturilor științifice. Puțin a lipsit ca această descoperire să fie ratată; la mai puțin de un metru de mormîntul princiar de la Cugir, în perioada celui de-al doilea război mondial fusese săpată o groapă pentru amplasarea unui tun antiaerian!

¹ Magazin istoric, nr. 41(1977).

Splendidul car triumfal

Greu ar fi putut cineva crede că panta de Sud-Vest a dealului — cu o mare înclinare — a fost folosită de daci ca necropolă, mai cu seamă că la suprafața terenului nu exista nici cel mai mic indiciu. Deoarece — pentru a ne face o idee completă asupra întregii așezări — zona trebuia prospectată, am trasat o secțiune lată de un metru care, din fericire, a cuprins chiar mijlocul mormintului princiar. Dezvelirea acestuia a fost revelatoare sub toate privințele. Una din cele mai prețioase este posibilitatea de a reconstitui, măcar în parte, ritualul de înmormintare a daciilor, care nu ne-a fost descris de nici unul dintre autorii antici.

Iată cum arăta mormintul princiar descoperit la Cugir și citeva din concluziile pe care le putem desprinde din această impresionantă mărturie arheologică în legătură cu ceremonialul funerar practicat de geto-daci.

Mai întâi, în panta dealului, în stincă, a fost săpată o platformă de opt metri lățime. Pe suprafața astfel obținută s-a marcat un cerc cu ajutorul unui șanț puțin adânc, ce urma să alcătuiască vatra rugului funerar. Aproximativ în centrul acesteia a fost făcută o ușoară adâncitură ovală, cu diametrul maxim de 1,20 m și 0,30-0,40 m adâncime, peste care s-a clădit rugul funerar. În prealabil, întreaga suprafață a fost acoperită cu un strat de lut galben. Pentru rug au fost folosite birne mari de brad, ușor de recunoscut după marea cantitate de cărbune ce s-a păstrat. Analiza cărbunelui va putea, eventual, stabili și folosirea altor esențe.

Pe rug a fost așezat un splendid car triumfal, în care se găsea defunctul, îmbrăcat într-un somptuos costum de război. La car erau înhamăți doi sau patru cai. Numărul lor nu poate fi, deocamdată, precizat, deoarece zăbalele de fier cu ornamente de bronz sînt puternic oxidate și, în parte, distruse de foc, așa că, pînă la curățirea și conservarea lor, nu putem ști dacă au fost două sau patru. Ceea ce se poate spune, este că ele sînt de mari dimensiuni și de forma celor folosite în lumea tragică. Asemenea zăbale au fost descoperite, printre altele, și în cetatea dacică de la Piatra Roșie. Sperăm că numărul cailor va putea fi precizat și în urma analizei celor aproximativ 100 kg oase calcinate, cite au fost adunate de pe suprafața rugului funerar.

... fastuosul mormint princiar își dezvăluie taine...

Focul trebuia să fi fost deosebit de intens, de vreme ce întreaga suprafață a terasei s-a înroșit, căpătînd aspect de cărămidă nearsă rămîind doar adîncitura centrală ce asigura tirajul focului. La sfîrșitul ceremoniei funerare, tot ce rămăsese nemistuit de foc a fost adunat în groapa centrală, alcătuită din mică movilă. Piese de metal erau încă foarte fierbinți, încît, în unele zone, au înroșit stratul de lut galben cu care au fost acoperite. Peste acest strat de lut, în centrul rugului, s-a așezat o splendidă *situla* — un vas mare de bronz lucrat în Italia, într-un atelier din Campagna — și apoi un vas dacic

cu picior, lucrat cu mina foarte îngrijit, acoperit cu un slip puternic lustruit, de aspect metalic, vas pe care arheologii îl numesc fructieră. Diametrul acestuia este de 0,70 m. În jurul vaselor s-au clădit pietre de rîu. Peste splendida fructieră a fost așezat un enorm bolovan, ce nu putea fi ridicat de un singur om; sub ea a mai fost descoperit un vas mic dacic, tot din categoria ceramicii fine. Pe întreaga suprafață a fost ridicat apoi tumulul, movila funerară, alcătuită din pămînt, piatră locală și bolovani de rîu. În momentul descoperirii, bolovanul ce acoperea fructiera se mai găsea doar la 0,30 m adîncime dar înălțimea tumulului trebuie să fi fost de circa 2 m, fiind desigur, în decursul a peste două milenii, spălat de ape.

În pămîntul din care a fost alcătuit tumulul s-au descoperit numeroase fragmente ceramice din epoca bronzului, dovadă că în zona de unde a fost adus acest pămînt a existat o locuire din acea perioadă. Multe dintre fragmente, frumos ornamentate, aparțin culturii Sighișoara-Wietenberg și anume unei etape finale din evoluția acestei culturi. În învelișul de pămînt al tumulului au mai fost găsite fragmente ceramice ce datează din perioada mijlocie a Hallstattului (sec. VIII-V î.e.n.), aparținînd culturii Basarabi. Deoarece pe platoul superior al cetății și pe cele două terase dinspre Sud n-au fost identificate pînă acum vestigii din această vreme, presupunem că o parte din pămîntul folosit la acoperirea suprafeței pe care s-a clădit rugul a fost adus din vale.

În grămada din centru a tumulului, pe lîngă o mare cantitate de cenușă și oase calcinate, s-au descoperit nenumărate piese de metal de la car, hamuri, îmbrăcămintea și armele defunctului. Au fost scoase din cenușă cele patru placaje de fier ale roților; două dintre ele, păstrînd încă forma

inițială, au încăput în groapa centrală. Celelalte două sînt însă puternic deformate. Diametrul unei roți era de un metru. La car și hamuri, au fost folosite piese de fier și de bronz, ornamente, mai cu seamă de bronz; inclusiv cuiele roților erau de bronz și aveau capul împodobit cu motive florale ajurate. Utilizarea și ornamentica fiecărei piese descoperite vor putea fi precizate numai atunci cînd ele vor fi curățate și conservate.

O largă arie de cuprindere

Carul, ce sperăm să-l putem reconstitui grafic, își găsește analogii în lumea Sud-tracică.

El a fost, foarte probabil, lucrat de meșteri autohtoni. Rămîne ca analizele metalografice să precizeze dacă în totalitatea lor piesele metalice ale carului erau produse locale. Cum se știe, daco-geții erau iscusiți meșteri în prelucrarea bronzului și fierului, fapt cu prisosință dovedit nu numai de nenumăratele piese descoperite, ci și de marile ateliere unde se prelucra fierul. Așa sînt, de exemplu, cele de la Grădiștea de Munte¹, pentru a le aminti doar pe cele mai apropiate spațial și, în același timp, cele mai binecunoscute. La Grădiștea de Munte, în punctul „Căprăreța”, de exemplu, a fost descoperit un mare atelier de fierărie, unde s-au găsit 887 kg fier brut, precum și nenumărate unelte cu care se lucra, ori care au fost produse aici. Printre produse figurează și piese metalice de car, de alt tip însă decît cele aflate la carul descoperit în tumulul princiar de la Cugir.

Din aceeași grămadă de cenușă a fost scoasă la lumină armura din zale de fier, împodobită cu rozete, pe care a purtat-o cel incinerat. Apoi coiful, tot din fier, ornamentat și el. Deși puternic deteriorat de foc, se poate lesne constata că era de tip grecesc cu obrăzare masive. Piesa urmează să fie restaurată.

Defunctul era înarmat cu o sabie lungă de fier, a cărei lamă a făcut, în urma puternicei arderi, corp comun cu teaca. Sabia este de tip celtic, găsindu-și analogii în alte descoperiri din Dacia, de pildă în aceea din cetatea dacică de la Piatra Roșie. Este un tip de armă binecunoscut și larg răspîndit în Europa, la sfîrșitul epocii Latene. Pe lîngă sabie, războinicul avea o lance cu vîrf de fier, un scut ale cărui margini și parte centrală de prins (*umbo*), erau făcute din fier. El poseda, de

... demonstrînd iscusiția meșteșugarilor daci (cap de bovidu, stilizat)...

asemenea, o *daca* (*sica*), un pumnal scurt cu lama ușor curbată, care, după părerea unor învățați, a dat numele întregului neam al dacilor.

Daca nu este menționată de autorii antici, dar o găsim reprezentată pe Columna lui Traian de la Roma. Cu un asemenea pumnal și-a curmat zilele viteazul rege Decebal. Exemplarul găsit în mormîntul princiar își găsește perechea într-un alt pumnal descoperit tot într-un alt mormînt de la Cugir; ele nu seamănă cu lamele curbe de fier considerate pînă acum a fi celebrele *daca*. Exemplarul din mormîntul princiar este un pumnal, în adevăratul sens al

cuvîntului, cu miner de fier, placat cu lemn, iar lama cu un singur tăiș este ușor curbată.

Printre arme se numără și placajul de fier al unui arc. A mai rămas de amintit un splendid ornament din foiță de aur, lat de 2 cm din care s-au păstrat doar 18 cm. El a fost descoperit în lutul galben din apropierea *situlei* de bronz. Ornamentul de aur — așa cum arată cele cîteva mici găuri în care s-au introdus cuișoare — împodobește o curea. Este vorba — probabil — de o podoabă de harnășament, lățimea fiind prea mică pentru o centură purtată peste armura de zale. În extremitatea de Est a gropii centrale a mai fost descoperit un fragment dintr-o piesă de aur care inițial am crezut că face parte din ornamentul despre care vorbeam. La curățire s-a putut stabili însă că micul fragment are urme de cositor și în consecință a fost aplicat pe metal: poate pe îmbrăcăminte sau arme. Rămîne să fie precizat atunci cînd toate piesele vor fi curățate și conservate.

Placajul de aur este bogat ornamentat. Extremitatea păstrată este modelată în forma unui cap de bovidu stilizat, iar întreaga suprafață este acoperită cu granule conice în relief. Este prima piesă de aur descoperită în Dacia intracarpatică, despre care știm — din relatările autorilor antici — că era bogată în acest metal nobil. Despre comorile în piese de aur ale regilor daci ne vorbesc izvoarele antice, fără însă ca vreuna dintre aceste piese să fi fost descoperită pînă acum. Se știe, de asemenea, că Traian a dus din Dacia mari cantități de aur. Podoabele dacice provenind din Transilvania cunoscute pînă azi erau de

¹ Magazin istoric, nr. 4/1979.

argint, în unele cazuri aurit. Excepție făcea doar un inel lucrat dintr-o sîrmă subțire de aur pe care l-am descoperit în așezarea de la Pecica. Și în Dacia extracarpatică, descoperirile de piese de aur sînt rare, dacă facem abstracție de tezaurul de la Cucuteni-Băiceni și de celebrul coif de la Coțofănești, ce aparțin însă unei perioade mai timpurii (sec. IV-III î.e.n.).

...și furnizînd prețioase indicii asupra ritualului de înmormîntare

Contemporan cu Burebista?

Așa cum o dovedește inventarul său, mormîntul princiar de la Cugir datează din secolul I î.e.n. și a aparținut, fără îndoială, unei personalități de vază, unuia dintre fruntașii cetății dacice, contemporan, poate, cu Burebista. Nu este exclus ca el să fi fost chiar unul dintre curtenii marelui rege. Dar supozițiile în acest sens se izbesc de imposibilitatea fixării mai exacte în timp. Sigur este însă că mormîntul recent descoperit formulează noi date despre perioada cînd daco-getii au fost uniți de către „cel dintîi și cel mai mare rege din Tracia”. Fastul curții lui Burebista pe care abia dacă am îndrăznit să-l postulez în lucrarea consacrată marelui rege, își găsește acum legitimare.

Cu mult mai importante mi se par însă implicațiile istorice mai largi ale noii descoperiri pentru întreaga civilizație a strămoșilor noștri. Morminte princiare dacice, tumulare din această epocă se cunoșteau pînă acum doar în apropierea unor dave din spațiul extracarpatic, la Popești (com. Mihăilești, jud. Ilfov), Piscul Crăsani (com. Balaciu, jud. Ialomița), Radovanu (jud. Ilfov), Poiana (jud. Gorj), Cetățeni (jud. Argeș), Poiana (com. Nicorești, jud. Galați), Răcătăul de Jos (com. Horgești, jud. Bacău) și Brad (com. Negri, jud. Bacău). Toate acestea sînt însă departe de bogăția celui de la Cugir, la care se adaugă și împrejurarea că el a fost bine păstrat, ceea ce a permis minuțioase observații cu privire la ritualul de înmormîntare. Mormîntul de la Cugir se încadrează în grupul mormintelor de incinerare cu tumuli, ce-și găsesc antecedente directe în faze mai vechi ce ajung pînă în sec.

VI î.e.n., dove-dind, în acest fel, nu numai continuitatea, ci și perfecta unitate — în spațiu și timp — a daco-getilor.

Mormîntul princiar dacic de la Cugir împreună cu toate celelalte pe care le-am amintit sînt dovezi sigure ale unei puternice stratificări a so-

cietății daco-getice din secolul I î.e.n. stratificare ce impunea apariția statului. Războinicul dac de la Cugir a fost înmormîntat într-un fastuos costum de luptă, cu armură din zale de fier, cu coif și numeroase arme. Că această vestimentație nu reprezintă un caz izolat ne-o dovedesc alte descoperiri din spațiul vechii Dacii. Armuri din zale de fier s-au mai găsit la Popești, Poiana (Gorj), Cetățeni și Răcătăul de Jos, iar coifuri la Popești, Poiana (Gorj) și Piscul Crăsani. Este deci limpede că, cel puțin unii dintre luptătorii fruntași ai dacilor posedau coifuri și armuri din zale de fier, la care se adăuga întregul armament cunoscut în antichitate: sabie, pumnal, lance, scut, arc. Este o imagine diferită de cea pe care o aveam despre daci. Pe reliefurile de marmură ale Columnei lui Traian sau pe alte monumente de artă romană strămoșii noștri, în frunte cu viteazul rege Decebal, sînt prezentați îmbrăcați cu ițari, cămașă legată cu brîu și suman, iar frunțașii poartă pe cap acea căciulă (*pilleus*) ca semn de noblete. Etnograful s-au străduit să găsească — și au găsit — asemănări între îmbrăcămintea dacilor de pe Columnă și unele porturi populare românești din zilele noastre. Nu puțini au fost și mai sînt încă învâțații care — pornind de la această realitate — dau crezare totală reliefurilor Columnei traiane, în care văd documente rigurose autentice, considerînd că sculptorii înșiși, chiar dacă n-au participat la lupte, au avut la îndemînă textul *Comentarilor* lui Traian, în care împăratul a descris, luîndu-l ca model pe Cezar și campaniile sale din Galia, cele două războaie pe care le-a purtat în Dacia. De asemenea, o sursă de inspirație privind chipul și portul dacilor au fost numeroșii prizonieri duși la Roma. Este însă cel puțin ciudat ca dacii, care posedau o civilizație de înalt nivel, să fi dus, în totalitatea

(Continuare în p. 61)

UNIVERSUL SATULUI MEDIEVAL TRANSILVĂNEAN

Acad. ȘTEFAN PASCU

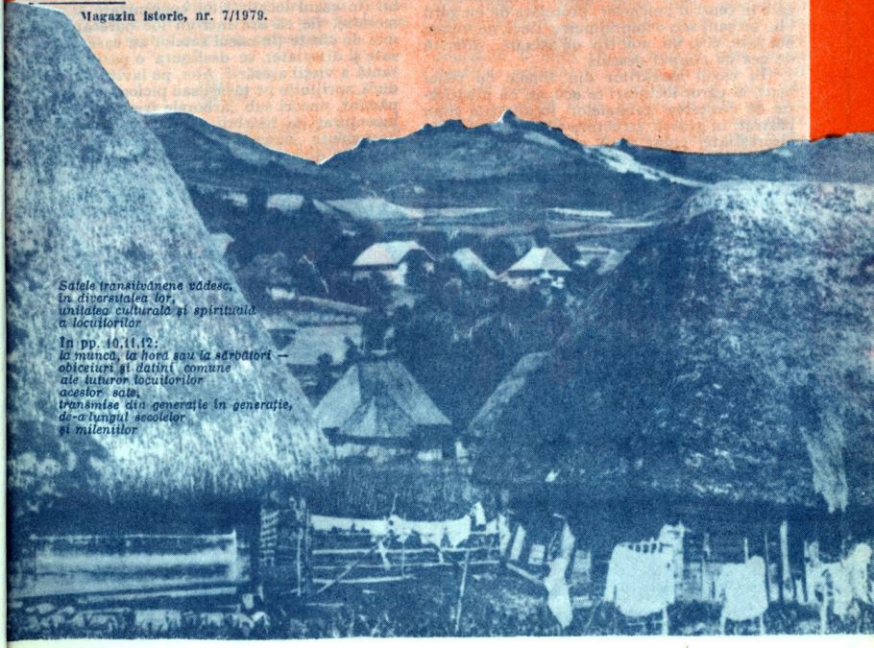
Satul transilvănean, ca dealtfel toate satele românești, a fost o realitate socială complexă, îmbrăcînd o multitudine de aspecte, care toate la un loc alcătuiau o unitate în diversitate. Răspîndit pe văi și dealuri, în cîmpul și pe coline, în zonele depresionare și pe sulșurile munților, pînă la altitudini de peste 1 000-1 100 m, satele transilvănene se deosebeau în raport de condițiile de relief, de ocupațiile locuitorilor, de anumite particularități locale, în mai multe tipuri: sate cu case izolate și dispersate, caracteristice zonelor de munte, cu gospodăriile depărtate unele de altele, așezate în mijlocul terenului cultivabil sau de finafuri; sate disociate, cu grupuri de gospodării izolate, caracteristice zonelor de dealuri; sate de vale, așezate de-a lungul unei ape curgătoare și sate de-a lungul drumului, așezate de-a lungul unui drum public; în sfîrșit, sate concentrate și sate aglomerate, caracteristice mai ales zonelor de șes, de cîmpie!

Întîrîșarea tipologică se cuvine înțelegă în evoluția sa: așezările sătorești n-au rămas în forme încremenite, structurile inițiale s-au transformat mereu, pe măsura dezvoltării lor în raport de evoluția societății. De la așezarea simplă, cu o singură uliță, s-a ajuns la sate cu o „sistemătizare” complexă, cu mai multe străzi. Fenomenul se datorește mai cu seamă creșterii populației. Dar nu numai sporul demografic a contribuit la dezvoltarea satelor. În mare măsură aceasta s-a datorat dezvoltării forțelor de producție, creșterii continue a potențialului economic. Din necontenitele căutări de noi terenuri de ogor, din nevoia de a ieși din cadrul strîmt al unei comunități sătorești s-a lîvit un fenomen deosebit de interesant — „roirea” satelor.

Magazin Istorie, nr. 7/1979.

*Satele transilvănene vădese,
în diversitatea lor,
unitatea culturală și spirituală
a locuitorilor*

*În pp. 10, 11, 12:
la muncă, la hordă sau la sărbători —
obiceiuri și datini comune
ale tuturor locuitorilor
acestor sate,
transmise din generație în generație,
de-a lungul secolelor
și mileniilor*

Întinderea

La începutul existenței lor, așezările sătești erau formate din gospodării organizate pe parcele mai mult sau mai puțin izolate, de mărimi și de forme diferite: pătrate, dreptunghiulare, ovale, semiovale, alungite etc. Erau așezări împrăștiate, cu case izolate, dispersate etc. sau așezări de-a lungul drumului sau a unei văi, cu unul sau două șiruri de case, pe distanțe de 500-600 m lungime.

În general, așezările sătești ocupau o suprafață relativ întinsă raportată la numărul locuitorilor. Locuințele erau răsfrate, uneori grupate. Cu timpul, satele s-au diferențiat din punct de vedere al structurii, fenomenul fiind caracteristic tuturor țărilor europene și chiar celor din afara continentului. Schimbarea este vizibilă îndeosebi după marea invazie tătară-mongolă din 1241¹, când a urmat o perioadă de relativă liniște, iar rezultatul creșterii populației și îmbunătățirea situației economice a oamenilor, ca urmare a ameliorării tehnicii agricole.

Diferențierea tipologică se datorește mai ales extinderii destelenilor și defrișărilor „pământurilor pustii”, la marginea hotarului satului. O parte a locuitorilor satului, de obicei cei tineri, mai întreprinzători, mai temerari, se desprindeau din satul vechi, căutând loc de așezare în afara localității. Astfel, procesul social al extinderii cîmpurilor de cultură însemna, totodată, crearea de noi „habitații”, noi sate, așezate în poienile despădurite sau la poalele pădurilor.

În noile aglomerații rurale, casele erau așezate în centrul poienelor, protejate de un gard viu, un șanț sau o împrejurire. Deci, nu numai noi sate, ci și un nou tip de așezare, diferită de cea cu cîmpul deschis.

În cazul așezărilor din zonele cu relief înalt, ai căror locuitori se ocupau cu predilecție de creșterea animalelor, localitățile și-au păstrat, în genere, structura tipologică de sate împrăștiate, chiar dacă suprafața locuită a crescut prin amenajarea a noi parcele și, pe acestea, a unor noi gospodării. În unele zone care

permiteau și practicarea agriculturii, ele și-au modificat întrucîtva structura, devenind sate răsfrate (cu o densitate ușor sporită), deseori foarte întinse.

În așezările din zone de coline și dealuri, ai căror locuitori se îndeletniceau în aceeași măsură cu agricultura și creșterea vitelor, satele au crescut mai puțin prin extindere; a sporit mai mult densitatea din vatra satului, prin divizarea gospodăriilor. „Îndesirea” gospodăriilor a ținut seama de căile de acces intens bătătorite, acestea transformându-se, treptat, în ulițe sau drumuri. Asemenea tip de sat este întâlnit în toate Țările române.

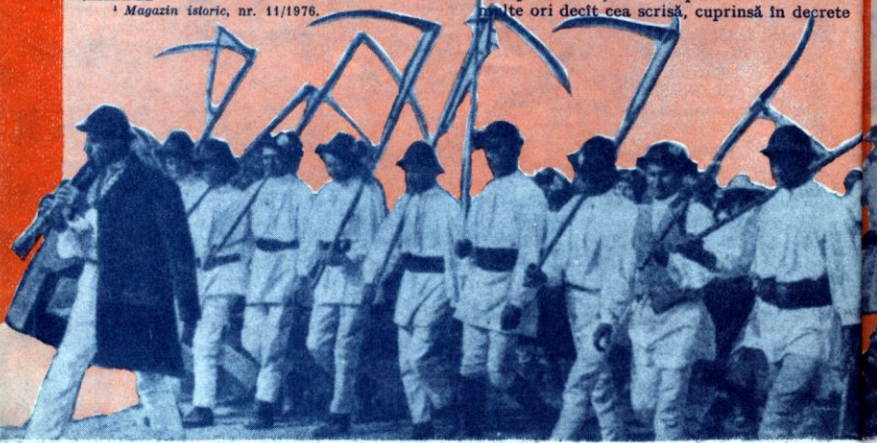
Cel mai răspîndit tip de sat din Transilvania și din celelalte țări românești se pare că a fost cel de-a lungul drumului sau a unei văi. Și aceste sate s-au dezvoltat tot în lungime. În foarte multe cazuri, așezările de vale și cele de-a lungul drumului se completau și se suprapuneau chiar, deoarece adeseori drumul public, de-a lungul căruia se înșirau casele, urma valea unei ape.

„Piața”

Elementul cel mai important al satului îl constituia „piața” — locul unde se adunau oamenii duminică, în jurul horei tinerilor; tot aici se strîngeau bărbații satului la sfat, de obicei duminică, dar și în alte zile, atunci cînd întîmplările mai puțin obișnuite o impuneau.

În fața bisericii, fie că era în centrul satului (în cazul localităților concentrate și aglomerate), fie că era într-un loc oarecare, dar mai de cînte (în cazul satelor cu case dispersate și disociate), se desfășura o parte importantă a vieții așezării. Aici, pe lavițe din scîndură, sprijinite pe țărîși sau picioare înfipte în pămînt, uneori sub „arboarele frunzoși”, judele, înconjurat de bătrînii satului, cei numiți în documente „oameni buni și bătrîni”, judeca pricinile dintre oameni, făcea dreptate potrivit cu obiceiul pămîntului — legea nescrisă, mai puternică și mai respectată de cele mai multe ori decît cea scrisă, cuprinsă în decrete

¹ Magazin istoric, nr. 11/1976.

și legiuri. Cu înțelepciunea ancestrală, însoțită de chibzuința izvorită din conștiința răspunderii față de sat și de propria lor conștiință, acești oameni ai pământului știau să fie blinzi cu cei îndreptățiți la blindețe, severi cu cei răi și înrăiți. De aceea oamenii îi respectau și li se supuneau, aveau mai mare încredere în judecata lor și în obiceiul verificat de veacuri, decât în judecata „solemnă” a celor ce se inspirau din cărți de lege cu pretenții de înțelepciune.

Dat fiind rolul pieței în viața satului, de multe ori, în condițiile „sistemizării” așezărilor rurale, nu s-a neglijat „amenajarea” unei piețe mai mari sau mai mici, care era și loc de târg săptămânal sau anual — iarmarocul — unde se vindeau animale, se desfășeau produse agricole și animaliere.

În general, pe măsura înmulțirii populației, vatra satului se extindea spre cîmp, spre hotar. Cazul satului Cheresig (Bihor), care în 1446 căuta locuri de așezare a oamenilor în afara vetrei sale, nu e singular. Extinderea se făcea, de multe ori, după un plan chibzuit, potrivit cu condițiile oferite de mediul înconjurător. Se „sistemiza” mai întâi vatra satului, apoi așa cum precizează mai multe documente de la sfîrșitul sec. XIV și din sec. XV, se „croiau” drumurile de legătură.

Uneori, aceste sate erau înconjurate de fortificații simple, cum este cazul așezării Coceni din Cîmpia Română. Lucrările de apărare se rezumau la un șanț, ce ocrotea un „gard” din trunchiuri de copaci înfipte în pămînt, distanța dintre ele fiind completată cu mărăcini sau alte materiale; mai rar se construiau ziduri din piatră, prevăzute cu porți în dreptul ulițelor principale.

Ulița

Deseori satele erau străbătute de „drumuri mari”, „drumuri obștești”, șoselele acestor vremuri. Așa, de pildă, satul Britonia, vechea Sarmizegetusa romană¹ era traversat de „drumul obștesc” (*via publica*), care, potrivit ultimelor cercetări, ar fi fost chiar vechea cale romană.

Drumul ce traversa Transilvania de la Sud la Nord, străbătea satul Căpuș, din apropierea Clujului, de la un capăt la altul. Prin Biertanul din părțile Tirnavei trecea un „drum obștesc” care se afla lângă piața tirnului.

Fie că erau străbătute sau nu de drumuri obștești, satele aveau una sau mai multe ulițe, în raport cu structura și mărimea lor. Astfel, în satul Seceani din comitatul Arad, încă la 1337, erau mai multe ulițe, dintre care una ducea la biserică. În satul Bătar (Bihor) erau pomenite în anul 1354 șase ulițe, dintre care una a nemeșilor, alta a cărămizărilor, o a treia a bogăților etc.

Ulițele, erau împodobite de locuințe fie pe o singură parte, fie pe ambele părți. În cazul satelor de vale și a celor de-a lungul drumului, casele erau de obicei pe o singură parte a uliței, aspect consemnat de numeroase documente. În localitățile în care populația se înmulțise, vatra satului se extindea de amîndouă părțile uliței, de-a lungul văii sau de-a lungul drumului și nu rareori, paralel cu ulița principală sau perpendicular pe aceasta se formau noi ulițe. Această „sistemizare” rurală era caracteristică satelor concentrate și aglomerate, unde mai multe ulițe convergeau spre „centru”, spre „piață”, iar din aceste ulițe (socotite principale), se desprindeau altele (mai înguste), conferind satelor un aspect structural mai complex. Ulițele periferice aveau îndeobște un singur rînd de case, iar cele cu două rînduri erau de obicei mai vechi, mai centrale. Hotărniciri datînd din anii 1360 și 1366 oferă bune posibilități de cunoaștere a evoluției unor sate din Bihor. În satul Tileagd, de exemplu, era pomenită o uliță cu un rînd de case (*vicus simplicis ordinis*) și o alta cu două rînduri de case (*vicus duplicis ordinis*); în satul Săbolciu — două ulițe, fiecare cu cîte un rînd de case; în Ineu, un sat mai vechi, mai mare și mai bine așezat, în care la 1360 erau menționate trei ulițe, acum, în 1366, existau cinci, din care, două cu cîte două rînduri de case; tot cinci ulițe erau pomenite și în satul Telechiu la 1366: patru cu cîte un singur rînd de case și una cu două rînduri.

Nu o dată documentele fac distincție între tipurile de ulițe, delimitîndu-le pe

¹ Magazin istoric, nr. 8/1977.

cele principale. Aşa, de pildă, în Seceni, din comitatul Aradului, existau la 1337 două ulițe, dintre care una ducea la biserică — era, deci, ulița principală. În sfârșit, documentele ne edifică și asupra densității locuirii uliței. Pe o uliță cu un singur rând de case, în satul Ciumești, din comitatul Satu Mare, locuiau, la 1352, opt iobagi.

Uneori, se preciza și poziția geografică a străzilor, cum e cazul satului Cund, din scaunul Sighișoara, unde un document din 1395 consemna două ulițe cu două și respectiv un șir de case, care străbăteau satul, de la Miazănoapte la Miazăzi; o a treia uliță se întindea de-a lungul unui pîrîu.

Documentele oferă o imagine nu numai a ceea ce însemna, sub raport numeric, satul, ci, la o analiză mai atentă, și a înfățișării sale, a aspectului complex al așezărilor rurale.

Roirea

Evoluția localității rurale, de la așezarea simplă cu o singură uliță la cele cu mai multe străzi n-a fost singurul aspect al dezvoltării satului. Un fenomen aparte l-a constituit desprinderea dintr-o așezare mai veche a unei părți a populației, în dorința de a întemeia o nouă sau noi așezări, fenomen caracterizat de istorici și sociologi sub numele de „roire”. Noului sat i s-a dat, în genere, numele celui vechi. Este explicația numărului relativ mare de localități purtînd același nume, însoțit de apelative sau adjective: Mare-Mic, de Jos-de Sus-de Mijloc, Vechi-Nou etc.

Inițial, locuitorii cîștigau noi terenuri agricole prin defrișarea arborilor și destelenirea pămînturilor „pustii” de la marginea satului. Dar locurile de ogoare nu se puteau înmulți la nesfîrșit. Cînd distanța între locuința și

ogor era mai mare decît ceea ce se putea parcurge liniștit într-o zi, dus-întors, pe jos ori cu carul, atunci — pentru a-și putea lucra terenurile agricole — locuitorii sau o parte a acestora își părăseau vechile gospodării, așezîndu-se în grupuri mici în alt loc, întemeind o nouă așezare. Fenomenul putea fi spontan, din inițiativa locuitorilor, dar uneori și dirijat de o persoană „oficială”: stăpînul de pămînt, judele, cnezul etc. Sporirea populației, în unele cazuri, însemna prinos de populație, iar urmarea era plecarea unei părți a acesteia, a unui „roi”, care întemeia o nouă așezare. În lumea medievală se petreceau, astfel, simultan, două fenomene opuse: pe de o parte, satele creșteau prin înmulțirea populației, iar pe de altă se micșorau prin „roire”.

De obicei, satele „roi” nu se depărtau prea mult de satele „matcă”, deoarece oamenii erau legați cu mii de fire de locurile unde trăiseră strămoșii și părinții, unde se aflau rudele lor. Chiar și obținerea pămîntului de ogor în apropierea hotarului vechiului sat — prin deștelenire, defrișare și desecare — era mai ușoară. Apoi nu trebuie neglijat faptul că orizontul geografico-politic al țărănului acelor vremuri era destul de restrîns, constituind o piedică în hazardarea oamenilor la mari depărțări. Doar cînd nu aveau altă scăpare de opresiune, oamenii își luau „lumea în cap”, căutînd salvarea la depărțări mai mari, de multe ori trecînd în celelalte două țări românești, de la Sud și Est de Carpați, în Țara Românească și Moldova. Exemplele din această categorie sînt numeroase, mai ales din sec. XVI-XVIII. Vaideenii din Vlcea și Peștișanii din Gorj pot fi „roiuri” ale satelor Vaideii Hațegului (sau omonimul lor de lingă Orăștie) și ai Peștișului hunedorean. Existența a două, trei, uneori a mai multor așezări cu

același nume era întâlnită în majoritatea comitatelor și districtelor, atât în regiunile de șes, cât și în cele de coline și de munte, deoarece satele se divizau, se înmulțeau în raport cu nevoia de pământ de ogor, din cauza exploatarea feudală, a luptelor dintre marii feudali, a unor strămutări forțate, dar uneori și „de bunăvoie”, în căutarea de condiții mai ușoare de viață, ori „prin colonizări” de către cnezii și voievozii, mai ales în Hunedoara, Banat și Maramureș sau în partea cu relief înalt a comitatului Satu Mare (Baia Mare, Oas), Bihor (Beiuș), Arad, Zarand, Sălaj, Cluj etc.

Politica de populare era sprijinită de oficialitate, deoarece în felul acesta sporeau beneficiile rezultate din obligațiile populației față de visterie. De aceea, în numeroase documente acordarea unei danii era condiționată de întemeierea pe suprafață de pământ dăruită a noi așezări. Dar întemeierea de așezări noi sedatoarea, în primul rând „suprapopulării” mai vechilor așezări — suprapopulare raportată mai cu seamă la posibilitățile de trai. În condițiile acelor vremuri, cu productivitate scăzută, pământul de ogor și de fi-nețe putea asigura cele necesare vieții unui număr limitat de oameni și animale. Pe de altă parte, pământ era suficient, dar trebuia defrișat, destelenit sau desecat, pentru aceste activități fiind necesară și desprinderea unui număr de gospodării dintr-o așezare mai mare sau mutarea vetrei satului.

Grupului inițial, sub conducerea unui cnez, voievod, jude, greav, se atașau, cu timpul, și alți oameni, plecați de bună-voie sau de nevoie din satul mai vechi. Alteori, cnezii, juzii, voievozii și crainicii români, juzii și căpitani secui, juzii și greavii sași „întemeiau” sate pe pământurile dăruite de oficialitate ca răsplătă pentru credință și slujbe credincioase. În cazul dinți, al satelor nou întemeiate prin roire sau prin „colonizare”, acestea se bucurau, un oarecare timp, de unele libertăți din punct de vedere social-juridic. În al doilea caz, libertatea era de la început limitată totuși voievodului, cnezului sau judei întemeietor i se dăruia conducerea satului respectiv sub titlul de drept cnezial (*jure Kenezialus*) și i se lăsa și o parte din dările adunate de la locuitori. Și oamenii beneficiau o vreme de unele scutiri de obligații feudale, ceea ce favoriza popularea acestora. Uneori se întemeiau sate și la cererea orașenilor, cum este cazul satului românesc Feleac, de lângă Cluj care a luat ființă la cererea clujenilor, cu scopul de a păzi drumul caravelor meșteșugarilor și negustorilor.

Cladova x 10

„Roirea” este adevărată de documente destul de timpuriu. Prima mențiune cunoscută se referă la satul Diviciori din comitatul Solnoc-Dăbica și Luncani-Grind din comitatul Turda care încă la sfârșitul sec. XII (1173-1176) erau dedublate: Diviciorii de Sus și Diviciorii de Jos, Grindul de Jos și Grindul de Sus. Firește împărțirea acestor sate — ca și a altora — nu se întâmplase în

anul mențiunii documentare, ci mai devreme cu ani și cu decenii chiar. Argumentul logic e sprijinit de numeroase dovezi oferite chiar de documente: satele cu apelative „de Sus”, „de Jos”, „de Mijloc”, „Mare”, „Mic” etc. nu apar deodată în documente, cu toate că, evident, atunci când documentele pomenesc un sat cu apelativul „de Sus”, obligatoriu trebuie să fi existat și celălalt — „de Jos”.

Situația e asemănătoare și în cazul satelor Cherechiu din comitatul Bihorului. În 1291-1294 sînt pomenite trei sate Cherechiu: al lui Ioan, al lui Gal și al lui Mihail, toate în părțile Săcuenilor. Erau numite, cu numele proprietarilor sau al parohilor din acel timp, pentru a le distinge, unul de altul; în 1311, aceleași localități erau din nou amintite, de astă dată fără numele persoanelor, ci simplu „Cherechiu, alt Cherechiu, al treilea Cherechiu”, toate desprinse din cel pomenit la 1220, doar cu un singur nume: *villa Kerequi*. Se putea petrece însă și fenomenul invers, de grupare a mai multor localități, în una purtînd același nume. În 1320 erau pomenite, în Banat, trei sate Buziaș, Buziașul Unguresc, Buziașul Sirbesc și Buziașul Mic. Mai tirziu, în a doua jumătate a sec. XIV, nu se mai pomeneste, în documente, decît o așezare cu numele Buziaș, orașul de astăzi. Ceea ce înseamnă că unul din cele trei Buziașuri le-a „înghițit” pe celelalte două prin extensiune, distanțele dintre ele fiind foarte mici.

Un caz aparte îl prezintă și satele Bucerdea din comitatul Alba. În prima jumătate a sec. XIV, existau Bucerdea Vinoasă Ungurească, menționată documentar la 1238, Bucerdea Grînoasă (1303) și o Bucerdea Vinoasă Românească (1346). Bucerdea Grînoasă a supraviețuit pînă astăzi ca o entitate deosebită, dar cele două sate Bucerdea Vinoasă s-au contopit într-unul singur.

Cel mai sugestiv exemplu de „roire” a satelor îl prezintă însă cazul satului Cladova, din comitatul Arad, multiplicat de zece ori. Existau la 1439-1519, zece sate ce purtau acest nume. Dintre ele cel mai bogat și mai bine populat trebuie să fi fost satul Cladova, strămoșul celorlalte, pomenit la 1332-1337. Rînd pe rînd, vreme de un secol, satul Cladova a „roir” de nouă ori, tot de atîtea ori întemeindu-se cîte o nouă Cladovă. Șase sînt menționate la 1438: Cladova de Sus, Cladova lui Ioan, Cladova Mică, Cladova Maghiară, Cladova Cnezului Nicolae și Cladova Szilvagy. Iar în anii următori, pînă la 1519, alte patru: Cladova de Secus, Cladova Porcești, Unjar-Cladova și Valea Cladova.

Pentru amploarea fenomenului de „roire” a satelor sînt semnificative datele statistice: din cele circa 4 000 așezări menționate în documente în perioada 1351-1541, vreo 700 (circa 18 la sută) erau dedublate, triplate și mai mult chiar.

Reflectînd procesul firesc de creștere demografică, „roirea” satelor constituie, totodată, dovada unui progres social-economic. Prin destelenirea și desecarea pământului, „roirea” satelor a marcat cîștigarea de noi terenuri pentru agricultură și, implicit, o producție agricolă sporită.

Un valoros vestigiu arhitectural:

MONUMENTELE RUPESTRE DE LA BASARABI

Dr. PETRE DIACONU,
Institutul de arheologie București

Cercetările arheologice efectuate vreme de aproape zece ani în masivul de cretă din partea de Sud-Vest a comunei Basarabi — fost Murfatlar — din județul Constanța¹ au scos la lumina zilei resturile unei imense cariere din care s-au exploatat cindva blocuri de formă paralelipipedică. Analiza atentă a vestigiilor și a zonei învecinate a determinat pe cercetători să conchidă că blocurile de cretă au fost folosite la ridicarea unei anume părți a așa-zisului „val de piatră”, care brăzdează mijlocul Dobrogei, între Axiopolis (Cernavodă), de pe malul drept al Dunării și Tomis (Constanța), de pe țărmul Mării Negre. Intrucît valul a fost construit către sfîrșitul secolului X este de la sine înțeles că și cariera de cretă de la Basarabi datează din aceeași epocă.

Totodată, în interiorul acestei cariere a fost identificat un complex religios, care a funcționat în același timp cu cariera. Complexul religios — un veritabil monument arhitectural — poate un așezămint mănăstiresc, se compune din bisericuțe, capele, galerii, morminte, catacombe, diferite încăperi etc.² Cele mai multe dintre acestea au un caracter rupestru, în sensul că au fost amenajate, prin săpare și scobire, direct în masivul de cretă. Cu alte cuvinte, încăperile la care ne referim au aspectul unor grote.

■ Inventarul arheologic, scos la iveală din vestigiile de la Basarabi, se compune din rîșnițe, unelte de lucru (dălți, răzuitoare, topoare, tesle) întrebuințate la tăierea blocurilor de cretă și vase (oale, urcioare, amfore) folosite de lucrătorii din carieră și de călugării care viețuiau în așezămintul mănăstiresc. Pe pereții carierei și — cu deosebire — pe cei ai încăperilor s-au găsit, scrijelite, diferite cruci și alte semne, cum ar fi pentagrama (adică steaua în cinci colțuri), labirintul, țintarul, pătratul cu două diagonale etc. Un loc deosebit îl ocupă reprezentările zoomorfe (cai, iepuri, lupi, vulpi, păsări, șerpi) și antropomorfe (oranți=sfinți, călăreți și

alte figuri omenești). Se mai întîlnesc reprezentări de corăbii, steaguri, topoare duble de luptă, potire etc. Tuturor acestora li se adaugă o sumedenie de inscripții scrijelite pe pereții încăperilor. Unele, mai puțin numeroase, sînt în caractere grecești, celelalte, în caractere runice și chirilice.

Odată stabilită datarea monumentului arheologic de la Basarabi și cunoscîndu-se scopurile înființării carierei de cretă de aici, rămîn nerezolvate încă două probleme, și anume: a) precizarea rostului așezămintului mănăstiresc; b) identificarea etnicului comunității omenești din acel loc.

Prima chestiune și-a găsit răspunsul relativ ușor. Azi este pe deplin stabilit că ecleziaștii de la Basarabi erau angajați în exploatarea blocurilor de cretă ce urmau să fie folosite la ridicarea valului de piatră. Și nu-i de mirare! La sfîrșitul mileniului I e.n., unele organisme eclesiastice au fost direct impli-

¹ Magazin istoric, nr. 5/1968.

² Despre realitățile arheologice de la Basarabi, vezi Dacia, VI, 1962, pp. 317, 335 și Din istoria Dobrogei, vol. III, București, 1970, pp. 180-223. Tot aici și restul bibliografiei. Monumentul arheologic de la Basarabi va fi înfățișat în extenso într-un volum redactat de arhitecții Liana și Virgil Bilciurescu și arheologul Petre Diaconu.

cate în activitățile inițiate de autoritățile politico-militare ale formațiunilor statale. Un exemplu în acest sens îl constituie valul de piatră care a reclamat deschiderea — printr-alte — și a carierei de la Basarabi. Desigur, construirea valului, operă strict militară, avînd menirea să aperse o anumită zonă a fostei provincii Scythia Minor împotriva unui eventual atac pornit dinspre gurile Dunării — a fost inițiată de o putere statală, dar ducerea ei la bun sfîrșit s-a desfășurat în condițiile angajării efortului întregii populații din zona centrală a Dobrogei, inclusiv al ecleziaștilor de la Basarabi.

A doua chestiune a suscitat și continuă să suscite discuții ample.

Potrivit unei opinii, cei mai mulți dintre locuitorii de la Basarabi erau români. Adepții acestei teze nu exclud însă existența, alături de români, și a altor elemente etnice reprezentate de goto-varegi, slavo-bulgari, greci și chiar pecenegi.

Potrivit altei opinii, lucrătorii și călugării de la Basarabi ar fi fost, în exclusivitate, bulgari. Drept argument hotărîtor pentru această teză se aduce existența inscripțiilor runice și chirilice. Adepții acestei teze ne asigură că bulgarii, pînă a-și însuși scrierea chirilică — către a doua jumătate a sec. IX — s-au folosit de scrierea runică, pe care ar fi cunoscut-o încă din vremurile cînd trăiau în regiunile azovo-caucaziene (sec. VI-VII). Faptul că inscripțiile runice de la Basarabi datează de la sfîrșitul sec. X, deci dintr-o epocă ulterioară în timp datei însușirii de către bulgari a scrierii chirilice, ar trebui considerat, susțin adepții tezei menționate, ca un ecou întîrziat al unei practici desfășurate pe scara cronologică a mai multor veacuri.

Evident, astfel expusă, „demonstrația” nu poate fi convingătoare. În măsura în care inscripțiile runice din Dobrogea, în general, și de la Basarabi, în special, ar fi opera bulgarilor, ar fi trebuit ca ele să apară și în Nord-Estul Bulgariei, adică exact în regiunea în care s-au instalat drujinele

(cetele de luptători) lui Asparuch, după ce au venit la Sud de Dunăre. Or, asemenea inscripții nu se întîlnesc nici măcar la Pliska, orașul-capitală a statului bulgar, ca să nu mai vorbim de celelalte centre din Nord-Estul Bulgariei. Firește, în cazul de față avem în vedere nu semnele alfabetiforme, care s-au impus ca mărci de olar sau de pietrar, ci inscripțiile propriu-zise.

Cele mai vechi inscripții bulgărești — datînd din epoca dinainte de însușirea scrierii chirilice descoperite la Pliska și în alte centre ale statului bulgar — sînt redactate în limba și cu caractere grecești. Mai mult

chiar, inscripțiile în limba bulgară-turcă (înainte de asimilarea populației turcece a bulgarilor de către slavii de Sud, — asimilare din care au rezultat bulgarii evului mediu) sînt scrise în caractere grecești. Prin urmare, venind la Sud de Dunăre, bulgarii — pînă a-și însuși scrierea chirilică — s-au folosit timp de cîteva veacuri de scrierea grecească. Iată, așadar, numai o parte a motivelor care ne îndrituiesc să socotim că bulgarii n-au scris niciodată în caractere runice. Ei n-au folosit aceste semne nici măcar atunci cînd se aflau în regiunile azovo-caucaziene. Într-adevăr, dacă bulgarii s-ar fi folosit de astfel de scriere încă de pe vremea sălășluirii lor în Răsăritul Europei, cu siguranță că

Interiorul
unui monument rupestru...

... și corabie, încrustată pe pereții de cretă de la Basarabi

această scriere s-ar fi transmis și conștinenților lor, din cadrul statului Bulgaria Mare de pe Volga, originari — după cum se știe — tot din regiunile azovo-caucaziene. Or, în

teritoriile din alcătuirea „Bulgariilor Mari” nu s-a găsit pînă în prezent nici o inscripție runică susceptibilă să fie atribuită bulgarilor. Acolo s-a folosit, în chip obișnuit, scrierea arabă.

Astfel prezentîndu-se situația, sînt mai apropiate de realitatea istorică opiniile celor care admit că scrierea runică de la Basarabi aparține unor comunități de populație nordică sau că ea constituie o scriere criptică,

Reprezentări de ornați (sfîrși), păsări și însemne religioase văditînd influențe romane

Inscripție cu caractere runice

proprie vieții monahale din regiunile pontice și danubiene ale vremii. Un răspuns exact în acest sens se poate da numai după descifrarea lor. Pînă atunci, conform adagiului latin, *historici certant* (istoricii cercetează).

Nici inscripțiile chirilice nu pot fi aduse în sprijinul prezenței exclusive a unei populații bulgărești la Basarabi. Angajîndu-ne pe făgașul unei atari argumentări ar trebui să admitem că tot bulgari au fost și cei ce au viețuit în sec. XIV-XVI, la Curtea de Argeș, Tîrgoviște, Suceava etc., pentru că inscripțiile și documentele vremii din aceste localități sînt redactate în limba medievală bulgară și exprimate în caractere chirilice. Nu insistăm asupra lipsei de temei a unei atari presupunerii. Dimpotrivă, dacă ținem seama de faptul că unele inscripții chirilice de la Basarabi conțin greșeli de fonetică și sintaxă, ajungem la concluzia că autorii scrierii nu erau totdeauna familiarizați cu limba bulgară medievală. Oricum ar fi, existența inscripțiilor chirilice de la Basarabi nu trebuie socotită ca

un fenomen insolit, de vreme ce ele au fost făcute într-o epocă în care limba oficială a cancelariilor și bisericii din regiunile noastre era slavo-bulgară.

Din cele relatate pînă aici reiese limpede că inscripțiile de la Basarabi n-au cum oferi criterii precise de determinare a etnicului locuitorilor de acolo. În schimb, asemenea criterii ni le oferă studiarea documentelor strict arheologice, cum ar fi, de pildă, ceramica sau diferitele reprezentări zoo și antropomorfe, reprezentările de cruci și semne cu caracter magic-religios etc.

Dintru început atrage luarea aminte faptul că între vasele descoperite la Basarabi apar frecvent borcanele și urcioarele din humă albă, decorate cu vopsea roșie sau brună. Această categorie ceramică, specifică Dobrogei, își trage originea dintr-o anumită ceramică provincial-romană din sec. V-VI. Firește, transmiterea unei tradiții ceramice din antichitatea romană în epoca medievală timpurie la Dunărea de Jos nu se putea face decît prin intermediul populației locale romanizate. Această constatare se desprinde și din studiarea urcioarelor modelate la roata olarului și înfrumusețate cu smalt verde-oliv, ca și a borcanelor din pastă nisipoasă, decorate cu linii incizate orizontale. În atari condiții, se poate spune, fără teama de a greși, că purtătorii ceramicii de la Basarabi erau, în majoritatea lor, români.

Aici, la Basarabi, se întîlnesc frecvent reprezentări de semne tipice vieții materiale și spirituale epocii romane. Avem în vedere mulțimea siluetei de iepure și de lup, a fasciilor pe care le purtau lictorii, a țintarului etc. Unele dintre ele, cum ar fi, de exemplu, toporul dublu de luptă și potirul, erau de sorginte mediteraneană, dar ele au fost răspîndite în regiunile noastre de romani. Prezența tuturor acestor semne și reprezentări la Basarabi nu se poate explica în afara existenței unei puternice comunități românești. Dealtfel, tradiția epocii romane s-a păstrat pînă și în planul bisericuțelor. Într-adevăr, unele dintre acestea reproduc întocmai planul bazilical din sec. V-VI¹.

Firește, nu facem abstracție de indiciile privitoare și la prezența, alături de populația românească, a unor goto-varegi, slavo-bulgari sau greci. Ne referim, în chip expres la șerpii încolăciți, la numele unui anume Rainpilpe, scrijelit pe un perete și la cîteva din inscripțiile chirilice. Aceasta însă departe de a schimba caracterul general al monumentului, vin să sublinieze, o dată în plus, realitatea că la Basarabi, alături de populația romană din sec. X, au trăit și populații de alt neam, fapt firesc dacă se ține seama de poziția topografică a Dobrogei, situată la gurile celui mai important fluviu al Europei.

Iată, pe scurt, numai cîteva dintre particularitățile monumentului arheologic de la Basarabi, particularități care constituie tot atîtea dovezi pentru caracterul autohton românesc al acestuia.

¹ Magazin istoric, nr. 1/1976.

București, august 1980: al XV-lea Congres internațional de științe istorice **PROGRAMUL LUCRĂRILOR**

Apropierea datei la care va avea loc, în capitala țării noastre, al XV-lea Congres internațional de științe istorice prilejuiește în rândul istoricilor din întreaga lume pregătiri intense. În nr. 5/1979, revista noastră a publicat, împreună cu alte informații privind Congresul, Circulara nr. 1, unul dintre primele documente elaborate, în împlinirea forumului științific mondial, de către biroul Comitetului internațional de științe istorice și Comitetul național al istoricilor din R.S.R. Iată, în acest număr, programul lucrărilor Congresului, prezentat în Circulara nr. 2¹, semnată de Karl Erdmann, președintele C.I.S.I., Michel François, secretar general al C.I.S.I., Mihnea Gheorghiu, președintele comitetului organizatoric al Congresului și Ștefan Pascu, președintele Comitetului național al istoricilor români.

OBSERVAȚII GENERALE

Al XV-lea Congres internațional de științe istorice se va ține la București, în România, între 10 și 17 august 1980.

Comitetul organizatoric al Congresului² se compune din Comitetul internațional de științe istorice și din Comitetul național al istoricilor din România.

SEDIUL CONGRESULUI

Sedința de deschidere și sedința de închidere vor avea loc la Palatul Congreselor din București. Sedințele de lucru se vor ține la Universitatea din București, în Sala mică a Palatului Congreselor, precum și la Ateneul Român.

DESFAȘURAREA LUCRĂRILOR CONGRESULUI

Duminică 10 august
orele 16	— Sedința de deschidere a Congresului
Luni 11 august
orele 9-13
orele 16-20	— Sedința publică de lucru și sedințe administrative ale organismelor internaționale afiliate și ale comisiilor interioare
Mărti 12 august
orele 9-13
orele 16-20	— Sedința publică de lucru și sedințe administrative ale organismelor internaționale afiliate și ale comisiilor interioare
Miercuri 13 august
orele 9-13
orele 16-20
orele 19-20	— Mari teme și rapoarte de metodologie cu experți și sedințe de lucru ale secțiunii cronologice
— Continuarea dezbaterii temelor mari și rapoarte de metodologie
— Sedință publică (Bulgaria medievală și lumea europeană)
Joi 14 august
orele 9-13
orele 16-20	— Mari teme și rapoarte de metodologie și sedințe ale secțiunii cronologice
— Continuarea dezbaterii temelor mari și rapoarte de metodologie
Vineri 15 august
orele 9-13
orele 16-20	— Mari teme și rapoarte de metodologie și sedințe ale secțiunii cronologice
— Continuarea dezbaterii temelor mari și rapoarte de metodologie
Sâmbătă 16 august
orele 9-13
orele 16-20	— Mari teme și rapoarte de metodologie cu experți și sedințe de lucru ale secțiunii cronologice
— Continuarea dezbaterii temelor mari și rapoarte de metodologie
Duminică 17 august
orele 10	— Sedința de închidere a Congresului

PROGRAMUL LUCRĂRILOR

Mari teme

1. Europa de Est, arie de convergență a civilizațiilor
Raportor general — România: Em. Condurachi și R. Theodorescu
2. Forme ale problemelor păcii în istorie
Raportori generali — Italia, Spania: R. Manselli, Díez del Corral
3. Statele federative și pluraliste
Raportor general — Polonia: L. Bardach și H. Izdebski
4. Femina în societate
Raportor general — Franța: Cl. Pohlen

¹ În nr. 5/1979 al revistei noastre am publicat componența biroului Comitetului internațional de științe istorice, a Comitetului național al istoricilor din R.S. România, cât și informații despre Comitetul organizatoric român, date dintre care unele figurează în Circulara nr. 2.

² Adresa Comitetului organizatoric al Congresului este Căsuța poștală 1-498, Cod 70 100, București, R.S. România.

Metodologie

1. Limbajul istoricului
Raportor general — R.F.G.: K. Faber
2. Locul și rolul predării istoriei în cadrul învățământului secundar, în special în formarea omului secolului XX
Raportor general — U.R.S.S.: V.T. Pașuto, J.S. Kukușkin și I.A. Fedoseev
3. Probleme și metode ale istoriei orale
Raportor general — S.U.A.: M. Burg
4. Demografie, epidemie, ecologie
Raportor general — Marea Britanie: M.W. Flinn

Secțiunea cronologică

Antichitate

- A. Relații între Est și Vest
- B. Civilizații și societăți

Eul mediu

- A. Mutatii sociale și economice
- B. Relații între Est și Vest

Istorie modernă

- A. Relații între continente și popoare

B. Idei și societăți

C. Economii

Istorie contemporană

A. Relații internaționale

B. Politică internă și economie

C. Societăți

D. Muncă și gestiune în conducerea industriei în secolul XX: forme de cooperare

ORGANISME INTERNAȚIONALE AFILIATE ȘI COMISII

- Asociația Internațională de studii bizantine:
- 1. Insulele și litoralul ca puncte de contact ale lumii bizantine, sec. X-XIII
- 2. Insularitatea și comunicațiile
- Comitetul Internațional de studii slave:
- 1. Războaiele fărănești în Europa Centrală și Orientală până în sec. XVII
- 2. Studiile istorice asupra Europei Centrale și Orientale după 1945: probleme și metode
- Institutul panamerican:
- Proiect de istorie generală a Americii
- Federația Internațională de studii asupra Renașterii:
- Bilanț al cercetărilor și stadiul lucrărilor asupra Renașterii
- Comisia Internațională de numismatică:
- Numismatica, sursă a istoriei artei și a istoriei ideilor
- Asociația Internațională de istorie economică:
- Relații economice între Est și Vest începând cu eul mediu
- Asociația Internațională de istorie a dreptului și instituțiilor:
- Căsătorie, religie și drept
- Asociația Internațională de studii Sud-Est europene:
- Centrele urbane din Sud-Estul european ca focare de cultură, sec. XVI-XIX
- Comisia Internațională de istorie a mișcărilor sociale:
- Problemele mici întreprinderi în fața dezvoltării industriale și consecințele socio-economice de la finele sec. XVIII până în zilele noastre
- Istorie maritimă:
- Mediul social al vieții maritime pe uscat și pe mare
- Istoria celui de-al doilea război mondial:
- Propagandă în timpul războiului — mijloacele și metodele sale, imaginea dușmanului, rezultatele sale
- Comisia Internațională de istorie a Adunărilor de stări:
- 1. „Landtage” și state-provinciale
- 2. Statul modern și instituțiile parlamentare
- Istorie militară comparată:
- 1. Relațiile între armată și societate
- 2. Teoria și realitatea războiului: experiența istoriei militare
- Asociația istoricilor africani:
- Evoluția economică, politică și socială a Africii din 1914 până în zilele noastre
- Comisia Internațională de istorie a orașelor:
- Puterea centrală și orașele din sec. XV până la începutul revoluției industriale
- Istoria universităților:
- 1. Tehnica predării în universități de la începuturi până în 1914
- 2. Cursul cercetării și istoria universităților până în 1914
- Uniunea istoricilor arabi:
- 1. Bazele civilizației arabe
- 2. Metodele istoricilor arabi
- 3. Uniunea istoricilor arabi și activitățile sale
- 4. Calitatea dezvoltării în studiile istorice
- Comisia Internațională de istorie ecleziastică comparată:
- 1. Misiuni creștine din antichitate și din eul mediu în lumea orientală
- 2. Mutatii ale Bisericii în secolele XI-XII
- 3. Comparatie a societăților creștine la sfârșitul eului mediu și începutul epocii moderne
- 4. Mișcările laice în biserici în sec. XIX și XX
- Comisia Internațională de demografie istorică:
- Aporturile demografiei la istoria generală
- Comisia Internațională de diplomatie:
- Publicarea conturilor și documentelor administrative și domeniile ale eului mediu
- Comisia Internațională de istorie a Revoluției franceze:
- Probleme ale proprietății în Europa în epoca revoluționară: aspecte generale și aspecte regionale
- Comisia Internațională de presă:
- Război și pace în Mass Media între cele două războaie mondiale (1918-1939)

LIMBI DE LUCRU

Limbile de lucru ale Congresului sînt: germana, engleza, spaniola, franceza, rusa. Pentru ședințele de deschidere și de închidere ale Congresului ca și pentru ședințele primei și celei de-a doua secțiuni, va fi asigurată traducerea simultană în patru limbi: germană, engleză, franceză și rusă.

RAPOARTE ȘI COMUNICĂRI

Rapoartele și corapoa-tele vor fi publicate în trei volume și distribuite participanților la sosirea lor în București. Un al patrulea volum va fi publicat ulterior. El va conține actele Congresului.

Umanismul românesc în veacurile XVI-XVIII

SLUJIREA ȚĂRII ÎNAINTE DE SLUJIREA LITERELOR

VIRGIL CÂNDEA

Situate, datorită unor împrejurări politice și culturale specifice, într-un alt plan al mișcării de idei decât cel din Europa Apuseană și Centrală, dar fără a ignora ideile umaniste sau a neglija contactele cu ele, Țările române au reacționat față de curentul de gândire umanist, potrivit unei cronologii proprii.

Vetre de intensă viață spirituală

Explicația adoptării mai târziu a ideilor umaniste de către cărturarii români datorită unei izolări intelectuale față de Apus nu poate fi acceptată. Este demonstrat astăzi că o serie de intelectuali români ai secolului XVI cunoșteau greaca veche, latina și italiana, necesare lecturilor umaniste; schimburile cu Apusul, direct sau prin Transilvania, Polonia și Romania venețiană, erau suficiente de active pentru a favoriza contactele cu cărturarii și cunoașterea scrierilor acestora. În plus, o serie de opere clasice pe care umanistii din Italia, Franța sau Germania le-au cunoscut relativ târziu, prin refugii învățaților bizantini după căderea Constantinopolului — cînd cardinalul Bessarion a întemeiat biblioteca Marciana la Veneția — făceau parte dintr-o zestre culturală ai cărei acces nu era în principiu interzis clericilor sau laicilor învățați din lumea ortodoxă, așadar nici românilor. Cîți de rafinat era gustul și cîți de variate opțiunile mecenajilor români la sfîrșitul sec. XV și începutul celui următor o dovedesc monumentele de cultură aflate de numeroase din epoca lui Ștefan cel Mare¹, Neagoe Basarab² și Petru Rareș³, pictura și artele somptuoase ale acelei epoci, în care genul românesc a contopit, într-o viziune proprie, motive bizantine, italiene, germane, tradiționale sau renaștiniste, cu care românii erau familiarizați.

Așadar, nu ignorarea valorilor umaniste a determinat implantarea lor mai târziu în cultura românească. Motivele trebuie căutate într-o rezervă bine determinată de angajarea politică și spirituală conștientă a românilor într-o altă arie a cugetării civilizatei europene, dominată de doctrina și formele bizantine încă mult timp după căderea Constantinopolului sub stăpînire otomană. Pentru a rămîne ei înșiși în fața vecinilor catolici întreprinzători, bine organizați militar, îndemnați spre expansiune, românii au avut un puternic aliat în mărturisirea lor ortodoxă, care putea tolera împrumuturi în arhitectură și artă, în literatură, meșteșuguri, viața de curte, vestimentație și podoabe, dar nici o abatere, „modă” sau cochetărie pe plan doctrinar.

¹⁻² Magazin Istoric, nr. 1/1974, 7/1979; 2/1972; 3/1977.

Încă din primele decenii după întemeierea Țării Românești și Moldovei, cele două state se constituie în suport economic și braț secular al veteilor de spiritualitate bizantină din Peninsula Balcanică, de la Athos, Locurile Sfinte și întreaga Mediterană Orientală. După căderea Bizanțului, acest rol le-a revenit cîteva secole aproape în întregime. Această operă istorică de basclan al formelor de gândire și civilizație Sud-Est europene definită de Nicolae Iorga drept un „Bizanț după Bizanț” nu putea tolera atitudinii doctrinare de inspirație apuseană, pe care le suspectau înșelătoriei.

Țările române se bucurau de un statut politic bine determinat, de autonomie, în cadrul Imperiului otoman¹. În cuprinsul comunității ortodoxe din lumea musulmană, ele reprezentau principala sursă a acestor comunități, alături de economic și cultural, prin bogate danii către aşezăminte religioase din Orient și se afirmau cu hotărîre prin creația literară și artistică, prin instituțiile spirituale și politice, prin modul de viață, voința de salvagardare a unei identități europene, nemusulmane și neotomane. În toată epoca de creație culturală asumată de români, linia fundamentală de conduită, cu grave implicații politice, trebuia să fie fidelitatea față de singura formă de europenism acceptat de Poartă în cuprinsul Imperiului otoman: tradiția bizantină. Idei și forme de cultură occidentală puteau fi tolerate discret, în măsura în care nu primejdulau așezarea politică a împărăției. Raporturile acestora cu comunitatea românească, ortodoxă și bizantină, nu puteau fi schimbate. O revoluție în gîndirea românească a sec. XVI, sub imbold umanist, era de neconceput. Justificată istoriceste în Franța, Germania sau Italia, prin ridicarea orașelor împotriva structurilor feudale, la noi această mișcare ar fi însemnat o aventură care putea duce la pierderea statutului politic recunoscut de otomani.

Mari ctitori de cultură

Cărturarilor români nu au ignorat, așadar, umanismul în formula sa ideologică renașcentistă și postrenașcentistă, dar au avut înțelepciunea să aprecieze momentul prilejnic adoptării lui. La primele semne de slăbiciune politică a Imperiului otoman, deîndată ce presunea Porții scade, iar dinspre Europa Centrală și Răsăriteană alte forțe politice — Habsburgii, Imperiul țarilor — își manifestă derivate de expansiune, românii reacționează cu o armă luată, de astă dată, din arsenalul cultural european și umanismul se manifestă în literele românești cu o grabă explicată numai prin faptul că era mai dinainte cunoscut de cărturarii locali.

În Transilvania, receptarea acestui curent era de mult favorizată de contactele cu lumea catolică, italiană și germană. Fiul lui Iancu de Hunedoara, Matei Corvin, era sensibil la valorile Renașterii italiene. Cronicarul de curte al lui Matia Corvinul era istoricul umanist italian Antonio Bonfini, binecunoscut pentru informațiile lui despre poporul nostru. Comunitățile săsești medievale înfrîneau relații comerciale, culturale sau religioase cu regiunile Europei Centrale. Tineri orașeni unguri și sași, tineri nobili de origine română își făceau studiile în universități din Apus; mecenatul devenise și în Răsărit o tradiție.

În Moldova și Țara Românească, orientate spre cultura și tradiția bizantină, umanismul avea să se afirme, în formele sale caracteristice, abia în sec. XVII. Dar încă din veacul precedent cunoaștem cărturarii români care se adaptau de la cultura apuseană a timpului, citeau în latină sau italiană; cei mai frecvent citați în acest sens sînt Luca Stroici, înalt dregător moldovean sau Petru Cercei, domn al Țării Românești (1558-1559)².

La începutul sec. XVII se remarcă Luca Cipriotul, episcop al Buzăului, apoi mitropolit al Ungrovlahiei (1603-1629), iscusit miniaturist și calligraf. În timpul său, celebrul Chirilă Lucaris, patriarhul Constantinopolului vizitează în mai multe rânduri țara, ca și alți prelați (Matei al Mirelor — la Dealu, Partenie al Prespeli — la Snagov). Printre cărturarii români se numără, de asemenea, Mihail Moxa care, interesat de istoria universală, traduce în 1620 un Cronograf din slavonă în limba română. Dintre domni, știm că Alexandru Iliaș (1616-1618; 1627-1629) încurajează activitatea învățăturii grecești la Mirelor, care-i închină interesante Statute de domnie, și că Radu Mihnea are o aleasă educație grecească, dobîndită la Athos, și latino-italiană, formată la Veneția. La curtea lui Leon Tomșa (1629-1632) trimisul suedez Paul Strassburg poartă ține un discurs în latină, tîlmăcit pe loc de predicatorul curții, un grec cu studii la Wittenberg, care cunoaște patru limbi. Însemnările acestui călător care n-a văzut, ce e drept, decît curtea domnească, amintesc de orașul București, „foarte mare și întins”, de falnică gardă de dalmatini, de „mărfurile sumpe” care umpleau străzile și piețele, de bogăția agricolă, animalieră și minieră a țării, de petreceri la curte, serbări pastorale cu muzicanți ascunși în crînguri și concurenși oșășești.

În Apus, apariția umanismului este direct legată de formarea burgheziei; în Europa de Est și Sud-Est, cultura rămîne însă pentru mult timp încă apăsătoare aproape exclusiv al aristocrației și al clerului, așa încît nu ne vom mira să înfrîmăm între promotorii umanismului românești numai înșiși dregătorii sau chiar cărturarii din lumea monastică, de pildă un Danil Panonliani. Fenomenul nu este propriu țărilor noastre; și în alte părți ale Europei au existat umanisti care „s-au recrutat nu numai din burghezie”. Dar, fără îndoială, formarea mai tîrzie a păturii orașenești și gravitarea în cercul de cultură post-bizantin au întîrziat receptarea umanismului la noi.

Pentru domnitorii români capabili de inițiative culturale și dispuși de mijloacele de a le realiza — un Matei Basarab (1632-1654) în Țara Românească și un Vasile Lupu (1634-1653) în Moldova³ — crearea unor școli în spirit apusean — Schola graeca et latina înființată de Matei Basarab la Țirgoviste și Colegiul de la Iași, ctitorit de Vasile Lupu, deci în care să se predea, alături

¹⁻³ Magazin Istoric, nr. 3/1975, 3/1979; 1/1967; 2/1977, 6/1979; 8/1977; 6/1979.

În pp. 20-23: ilustrații reprezentanți ai umanismului în Țările române, în veacurile XVI-XVIII: N. Olahus, J. Honterus, Petru Cercei, Miron Costin, Matei Basarab, Vasile Lupu, Constantin Cantacuzino, Dimitrie Cantemir (desene de G. Maché după iconografia de epocă).

de vechile discipline, și limbile clasice, era un act potrivit cu programul de redresare generală a unor țări greu încercate de războaie, foamete sau răscoale, în deceniile precedente.

În anul 1685, Matei Basarab rezumă astfel starea culturală: „...În întreaga mea țară e foamete și sete, nu însă de pîine și apă, ci... de hrană și adăpare sufletească...”. El constată că „nălcări nu se află o asemenea hrană” și se teme că „nevoia sufletelor de aici, prin foamete fără de vreme, va slăbi”. Cauza este „împuținarea sfințelor cărți” datorită „deselor năvăliri și împresurări ale diferitelor popoare”.

Volevodul Basarab apelează pentru redresarea culturală a țării la tradiția înaltășilor săi. Programul său cultural este unul al veacului precedent: sprîjin multilateral al bisericilor prin construcții, reformarea vieții monastice, tipărirea ritualu, un învățămînt platonian, mai întîi, la nevoile clerului oficial și al secretarilor cancelariei domnești, apoi și în beneficiul tîinerilor aristocrați din țară.

O asemenea concepție de politică a culturii nu trebuie să ne mire. Matei, potrivit cuprinzătoarelor caracterizări a lui Nicolae Iorga „voia să aducă înapoi trecutul, trecutul de bogăție, de cinste, de putere, de mîndrie și de învățură”.

Dintre predecesorii săi, el nu avea, firește, model mai bun decît pe Neagoe Basarab, cu care îl plăcea să fie comparat, considerîndu-se chiar urmașul acestuia.

„Privind în urma vremurilor, el zărea la depărtare de un veac un chip de sfinț purtător de cunună lămurească, împăcitor de țară, înfrăgător de boieri, înălțător de biserici, sprîjinitor al meșteșugurilor și al științei celei bune de către celălalt Basarab era Neagoe, Matei Basarab vol să samene la Neagoe Basarab”.

Existența orîdoasă a volevodului muntean aduce, mai întîi, un reviriment în arhitectura românească. Multe din cele mai însemnate monumente ale sec. XVII, între care Mănăstirile Arnota, Brîncoveni, Căldărugani, Dîntir-un lemn, Plumbuita din București, biserica Sf. Dumitru din Craiova etc. sînt ridicate de Matei volevod.

Construcții trănice, elegante, frumoase decorate, ele reflectă în lesnărea materială și voința de mecenat religios a cîtorului dar, cum ne așteptăm, și încremenirea sa în tiparele înaltășilor. De asemenea, în timpul domniei lui, activitatea tipografică se reia, dar cu mijloace tehnice superioare. Deși Matei insistă asupra conservării limbii slavone în cult, el nu contestă rolul scrisului românesc în afara cultului. Dovedă sînt pravile, documentele în românești.

În genere toate scrierile sau tipărirea în care scriul are o funcție de comunicare, legată de complexe relații sociale. La fel de necesară fiind educația, se apelează în cărți de învățură tot în română. Politică tiparului sub Matei Basarab ne apare, deci, drept foarte realistă; ea nu neglijează necesitatea comunicării între români prin scris.

La aceste acte umaniste determinante se adaugă opera Cantacuzinilor și a Brîncovenilor. Legăturile politice românești cu statele europene antilomane (Imperiul habsburgic, Rusia, Polonia) se intensificaseră odată cu marile înfrîngeri ale Semilunii în Europa Centrală (ca aceea de la Viena, 1683).

Înaltii dregători și neguțarii români aveau mereu mai strînsă raporturi cu cercurile politice și comerciale constantinopolitane, dalmatine, venețiene, în care educația umanistă fusese primită din lumea italiană. În a doua jumătate a sec. XVII o educație în Italia, mai cu seamă la Padova, era pentru un tînr român cea

mai bună diplomă, care îl putea deschide calea multor reușite sociale. Constantin Cantacuzino, viitorul stolnic, se duce acolo și se întoarce cu faima unui cărturar format în Apus. Brîncovenii trimite tot la Padova bursieri, învățați veniți din aceste țări, la fel ca clerici, ca Bandini, ne vizitează țara. Treptat, și firește, la nivelul chînelor înlesnite, se operează modificări în gusturi, modă sau zîndire. Bibliotecile personale bogate și variate, cu lucrări în limbile de cultură ale Apusului, greacă și latină, devin o mîndrie a aristocraților și clericilor. A vorbi latineste cu un diplomat străin, ca Dimitrie Cantemir, cu Rafael Leszczyński la Iași, în 1699, despre un subiect favorit umanistilor (îndatoririle prilemnelor, referir la Ciceo) nu era o dificultate pentru tinerii învățați români. În corespondența sa cu Hrisant Notara, patriarhul Ierusalimului, stolnicul Cantacuzino face frecvente citate din autori antici. Feciorii lui Brîncoveanu ar fi deveni, în mod sigur, grație educației lor, cărturari de valoare, dacă tragiul sfîrșit din 1714 nu le-ar fi curmat evoluția promițător începută. Cultura românească adoptase deci — în felul propriu ei, ca tot ce adoptăm — din cultura universală — cu rentul umanist.

În zona românească de dincoace de Carpați, Luca Stroeil în Moldova, Petru Ceret în Țara Românească aparțin prin educație, aceleiași faze umaniste de început. Reconsiderarea formației culturale și a operei altor cărturari al timpului ne va releva negreșit personalități care pot fi asociate aceluiași fenomen. Referința cea mai obîșnuită și comodă la un învățat în deplina posesie a mijloacelor sale, deci enciclopedic de limbi clasice, cititor de opere antice și occidentale, obîșnuit cu motivele literaturii scumpe umanistilor vremii lui, a fost Udrisțe Năsturel.

Cumnat cu Matei Basarab, volevodul Țării Românești, el a deținut înalte funcții la curtea acestuia. Multe din cărțile publicate sub oblăduirea domnitorului au prețete întocmite de Udrisțe, care semnecază uneori. Urlii. El și-a dat liber curs iubirii pentru temele clasice în Predoslovie unei cărți tipărite la Tirgoviște, în 1649, din îndemnul sorozii sale, doamna Elina, soția lui Matei Basarab.

O limpede viziune a vechii Dacii

istoria umanismului are de adăugat un capitol extrem de generos — ne scrie încă — despre destulul acestui curent în Țările române. El va trebui să înregistreze nume remarcabile de umanști transilvăneni, ca Toma Pellier, un adept al lui Erasmus, ca Nicolaus Olahus, episcop de Strigóni și mare cărturar de origine română, Johannes Honterus, apostolul Reformei între sași, Gaspar Heltai, Johannes Sommerus, saxon care și-a desfășurat activitatea la noi, Filip More din Cluj (Hunedoara), Martin Haeus din Haeș, Mihai Valahul din Cluj (Bihor) sau Mihai Heltai care semna „nobili români, cetățean din Caransebeș”.

În zona românească de dincoace de Carpați, Luca Stroeil în Moldova, Petru Ceret în Țara Românească aparțin prin educație, aceleiași faze umaniste de început. Reconsiderarea formației culturale și a operei altor cărturari al timpului ne va releva negreșit personalități care pot fi asociate aceluiași fenomen. Referința cea mai obîșnuită și comodă la un învățat în deplina posesie a mijloacelor sale, deci enciclopedic de limbi clasice, cititor de opere antice și occidentale, obîșnuit cu motivele literaturii scumpe umanistilor vremii lui, a fost Udrisțe Năsturel.

Cumnat cu Matei Basarab, volevodul Țării Românești, el a deținut înalte funcții la curtea acestuia. Multe din cărțile publicate sub oblăduirea domnitorului au prețete întocmite de Udrisțe, care semnecază uneori. Urlii. El și-a dat liber curs iubirii pentru temele clasice în Predoslovie unei cărți tipărite la Tirgoviște, în 1649, din îndemnul sorozii sale, doamna Elina, soția lui Matei Basarab.

un Penticostar — aşadar într-o carte de ritual. Cine s-ar fi aşteptat să afle în introducere un asemenea volum, destinat călugărilor din Ţara Românească şi de la Mănăstirea Hilandar din Muntele Athos — aşezămînt spiritual sîrbesc — un text de concepţie şi structură umanistă! Din îndemnul şi sub semnătura surorii sale, Udrishte Năsturel scrie un concentrat dar substanţial Tratat despre dărnice, întemeiat nu cum ne-am aştepta, pe texte biblice, ci, dimpotrivă, pe autoritatea autorilor antici. Aristofan, Simonde din Keos, Homer, Aristotel, Strabon, Theognis din Megara, Suetoniu, Platon sau Plutarh sînt citaţi direct sau prin aluşi.

Deşi nutrea o dragoste mare pentru limba latină, cărturarul credea însă că şi româna putea deveni un instrument de comunicare culturală. Aceasta o dovedeşte frumoasa traducere românească a romanului hagiografic de inspiraţie orientală Variam şi Ioasaf. Alţi cărturari contemporani lui, clerici de origine francească, un Teofil, un Ştefan, mitropoliţi ai Ţării Româneşti, începuseră acţiunea de introducere în cult a limbii române.

Am avut însă în acelaşi sec. XVII şi alţi umanişti români: Grigore Ureche, Miron Costin, Nicolae Milescu, Constantin Cantacuzino şi Dimitrie Cantemir. Cel dintîi şi-a înfăptuit ideile umaniste într-o cronică de spirit nou, totalmente diferită de analistica româno-slavă precedentă: Letopisetul Ţării Moldovei pînă la Aron-vodă (deci pînă în 1592). În afara altor merite istoriografice sau literare, Ureche a avut meritul de a pronunţa răspicat unul dintre marile cîştiguri ale umanismului românesc. El afirma, în cîmpul ideilor româneşti, cu autoritate, un adevăr care, desigur, circula deja între ideile vremii lui, acela al originii noastre. Adevăr merit, cum ştim, unei deosebite răspîndiri şi funcţiuni politice sau culturale în veacurile următoare.

I s-au recunoscut lui Ureche — altminteri scriitor strîns legat prin limbă sau stil de tradiţia literară precedentă — şi alte merite umaniste. Datorită bunelor cunoaşteri a civilizaţiei clasice, el vede repede legătura dintre limbile română şi latină, constată şi afirmă unitatea românilor din Moldova, Ţara Românească şi Transilvania. Cu alte cuvinte, el are o împede vizuine a vechii Dacii despre care ştia din lecturile sale, pentru că face referinţe, uneori, la Letopisetele latineşti (o vorbă în realitate a umanistului italian Enea Silvio Piccolomini, ajunsă peşă sub numele de Pius II). În sfîrşit, Ureche insistă asupra conceptului de glorie, scump umanistilor, când evocă biruinţele moldovenesti asupra otomanilor. Locul umanismului în formaţia şi opera lui a fost pus la îndoială, dar nu se poate încerca o cifră de sumară înfăţişare a umanismului românesc fără a-l cita.

Mesajele unor mari civilizaţii

Mal toţi umanistii români de după Grigore Ureche l-au cunoscut şi l-au urmat. Miron Costin care cita frecvent autori latini, insistă şi el, cu mijloace erudite, superioare, asupra tezelor lui Ureche: latinitatea românilor şi, în primul rînd, unitatea lor ca popor indiferent de zonele în care erau separaţi de dominaţii politice diferite. În afara preocupărilor lui istorice şi politice — pe care

le-a manifestat cu neobosită energie, scriind chiar cărţi destinate informării cercurilor cultivate străine despre originea şi drepturile poporului român, Costin îşi illustrează umanismul şi printr-o nouă, nostalgică vizuine despre civilizaţie şi despre ceea ce în Italia vremii lui se chema gentilezza. Nu cunoscuse această ţară decît din scrieri sau relaţii. Dar visa, pentru Moldova, o asemenea dezvoltare. Prin informaţia şi condelul cărturarului umanist se comunica cititorului român al vremii tot ce am fi voiti să fim şi ce s-ar fi putut împlini la noi, dacă nu ne-ar fi împiedicat, cum tot Costin spunea, „veacul nostru de acuma cu mare greotăie”.

Spătarul Nicolae Milescu a desăşurată şi el o operă umanistă, dar în scrieri de expresie diferită. Viitorul ambasador — primul — al ţării lui Rusiei în China, îşi petrecuse cel cîţiva ani cît a fost capuchehale al lui Grigore Ghica¹, la Constantinopol, traducînd Vechiul Testament în limba română. Traducerea însăşi este un document relevant asupra umanismului românesc: făcută după mai multe versiuni, greceşti şi latineşti, ea foloseşte cu convingere criteriile criticii de texte. La sfîrşitul manuscrisului înţîmîm cea dintîi tablă de sigle din istoriografia filologică noastră.

Dar opţiunile umaniste ale Spătarului Milescu sînt mai numeroase. Neglijînd hotărîrile sinoadelor Bisericii ortodoxe, care stabilise ce cărţi sînt canonice şi ce cărţi nu trebuie „primite” din Vechiul Testament, el a luat ca text de bază ediţia unor filologi protestanţi, aceea din Frankfurt pe Main, 1597, şi a tradus întreg cuprînsul acelei ediţii. Datorită acestui fapt, avem în româneşte prima tălmăcire a unui text filosofic, şi anume, Tratatul despre raţiunea dominantă (în versiunea lui Milescu Despre singurul [fiitorul] gînd), scriere atribuită fals scriitorului evreu Iosephus Flavius, mai probabil datorată unui cărturar din epoca elenistică şi din cercul de gîndire al filozofului Posidonius. Textul este important nu numai pentru locul pe care îl face raţiunii în gîndire, nu numai pentru bogăţia sa de termeni filozofici sau etici, dar şi pentru importanţa pe care a avut-o în literatura umanistă europeană. Deşi incontestabil apocrif, el a fost prelucrat de Erasmus din Rotterdam. În 1517, şi tradus apoi în cehă, franceză, engleză, italiană, olandeză şi engleză. În alii activităţi sale literare din Rusia, Nicolae Milescu va mai avea prilejul să reia în scrieri sau motive umaniste.

Bine informat prin bogata bibliotecă de la Mărgineni, Stolnicul Constantin Cantacuzino² a cultivat în spirit umanist aceleaşi motive aflate în imediat raport cu problemele de atunci ale gîndirii şi luptelor politice româneşti. Cu o răbdare şi o metodă pe care, din nefericire, nu le-a putut pînă la capăt folosi, el a insistat în a sa Istorie a Ţării Româneşti asupra originii românilor, asupra vechimii instituţiilor lor, asupra unităţii de neam a locuitorilor din cele trei ţări în care era pe atunci risipit poporul nostru. În Harta pe care a întocmit-o, el a stăruit asupra urmelor arheologice; în corespondenţa lui cu Luigi Ferdinando

di Marsigli, cărturar italian din Bologna în slujba Imperiului habsburgic, stolicul ne-a oferit exemplul unui om de știință european, conștient de ceea ce îl leagă, printr-o origine latină comună, de corespondentul său.

Deși angajat prin epocă și prin scrieri unei perioade mai noi a culturii românești, Dimitrie Cantemir a rămas un ilustru reprezentant al umanismului nostru. Înainte de a-și fi redactat operele la curtea lui Petru cel Mare, el cunoscuse cel puțin două mesaje umaniste: cel european și cel persan. Ultimul adesea că umanismul nu este, cronologic, un privilegiu al culturii europene: în literatura chineză despre un motiv al „omului” se scria deja în sec. VIII-XII. Migrând spre Apus, regăsim acest motiv în culturile armeană și georgiană din sec. X-XII. La Constantinopol, în contact alături cu cărturarii europeni de la ambasadele franceză sau olandeză, sau cu dascălii greci de la Marea Școală a Patriarhiei, fără să mai pomenim de știutele sale relații în lumea învăștilor turci, Cantemir a putut atinge, prin umanismul său, nivelul unei anumite libertăți de cugetare. În tot scrisul său ne vom întâlni frecvent cu această însușire a eruditului principe. În Divapul, prima sa operă, el citează degajat autori creștini, greci, latini sau persani. În Hronicul vechimii a romano-moldo-vlahilor el desăfoară, cu toată erudiția de care era capabil, o caldă pledoarie pentru originea poporului român. În ultima sa operă, Sistemul religiei muhammedane, el apără, cu o simpatie abia voalată, valorile culturii islamice. Credincioși gândirii poporului lor, umanistii români nu-și dezmințeau idealurile nici când se ocupau, accidentat, de culturi străine.

„Cărți pentru toată seminția românească”

Din idelle, motivele și operele umaniste, cărturarilor români au adoptat numai ceea ce convenea unui anumit stadiu de dezvoltare a conștiinței naționale, de luptă pentru libertatea poporului lor, de efort pentru propășirea educației și a culturii în general. Umanismul a fost, așadar, adoptat selectiv și critic, iar adoptarea critică a oricărui curent străin vădește maturitatea unei culturi.

Nu lipsese din scrisul românesc nici una din manifestările obișnuite umanismului european. Au fost alcătuite opere originale și s-au tradus lucrări majore în mai toate domeniile disciplinelor umane, autorii și tălmăcitorii vădind erudiție, orizont enciclopedic și acurție filologică; au fost cultivați clasicii antichității greco-latine; au fost prețuite idealurile nobile ale cărturării și chiar preocupările — liberale, înnoitoare pe atunci. În operele lui Udrishte Năsturel, Danil Panonianu, Nicolae Milescu, Miron Costin, Constantin Cantacuzino, Dimitrie Cantemir aflăm exemple pentru oricare din aceste manifestări în gândire sau creație culturală. Dar ceea ce definește umanismul românesc este atașamentul său față de problemele majore de atunci ale poporului nostru. El a putut fi, așadar, pus în slujba intereselor societății și caracterizat drept un umanism civic. Noi îl numim popular, reliefând strădănuia culturii românești, începând cu sfârșitul sec. XVI și în tot sec. XVII, de a da cărți în limba poporului, adresate „întregii seminții românești”. Faptul că învăștii noștri umanisti din Tara Românească au încercat să dialogheze cu știitorii de carte din timpul lor, vorbindu-le despre origi-

nea noastră, despre comunitatea lor ca popor cu românii din Moldova și Transilvania, despre vechimea instituțiilor lor, despre faptul că în trecut țările lor fuseseră independente, despre valorile învăștării și a vieții morale, toate aceste ideli transmise prin „cărți pentru toată seminția românească” ni se par a fi caracteristici fundamentale a umanismului nostru. Firește, acest umanism, cultivat de cărturarii cu îngrădita pregătire, nu a fost popular prin expresie, el prin destinația lui, preocuparea răspîndirii lui prin cărți „de obște”. Este suficient să analizăm titlurile tipăriturilor românești din sec. XVII și XVIII pentru a înțelege marea dorință ca noua învăștură să pătrundă cât mai larg în rândurile poporului și să rodească.

Umanismul de această tendință socială, angajată, fusese practicat și în alte zone ale culturii europene — iar mai aproape de noi la Veneția și în Levant. Învățătur francez, Philippe Monnier a descris particularitățile acestui curent așa cum îl cultivau cărturarii Sereñissimi, obligați să pună slujirea republicii înaintea slujirii literelor: „Treburile publice și particulare ne obsedează în așa măsură, scria Girolamo Donato lui Poliziano, încât studiile noastre sînt mai puțin studii, cît furturi pe seama timpului”. Aceasta nu înseamnă însă cum încheia Ph. Monnier că la Veneția umanismul a fost un „lux” rezervat patricienilor: presiunea problemelor politice, economice, sociale a dus, dimpotrivă, la o angajare a umanismului în programul de viață, prioritar, al acestor oameni de stat învățați, dînd preocupărilor lor literar-științifice caracter aplicat și semnificație civică. Această preocupare comună a cărturarilor de la noi apropie umanismul românesc de cel florentin și venețian. Promotorii lui nu sînt învățați care-și pot îngădui luxul de a comenta îndelung texte clasice, ei înalți dragători pentru care scrierile clasice și reflexia filozofică sînt o rară delectare a ceasurilor de răgaz. El cugetă îndeosebi la problemele imediate ale societății lor, cu dorința de a-și răspîndi idelle pentru educarea poporului. Din această primă categorie de importanță generală, fac parte idellele cele mai frecvent vehiculate de umanistii români, ideli pe care le puteau toți românii înțelege.

Asupra conceptului de glorie s-a așezat, cum arătam mai sus, Grigore Ureche, amintind de vechile victorii ale românilor în luptele cu Imperiul otoman. Nu este o insistență asupra gloriei în sine ei, din nou, o aplicare a unui concept umanist la un imperativ politic românesc al sec. XVII — lupta pentru libertate. În același scop sînt mereu mai frecvent afirmate ideea de patrie și datorită sacrificiului pentru neamul ei. Românii sînt cei mai vechi locuitori ai pămîntului lor, au asupra țării dreptul conferit de istorie și trebuie să-l apere. Cînd mercenarii străini, conduși de Ștefan Petriceicu, amenință Moldova, Miron Costin îi încurajează pe Duca-vodă: „Ce putere au ei să vie asupra mării-tali! Să nu dăm locul, că pămîntul acesta este frămîntat cu singele moșilor și a strămoșilor noștri”.

Dar umanistii noștri cunosc și un alt mod de a lupta pentru patrie: prin scrieri. Grigore Ureche, arată Miron Costin, „a făcut de dragoste cărți lătopisești ale”. El însuși, declară Costin, a alcătuit istoria Moldovei, deși era conștient de dificultăți, pentru că „a lăsa iarăși nescris, cu mare ocară înfundat neamul acesta de o seamă de scriitori, este inimii durere”.

PRADO

Să vii și să revii la Muzeul Prado, este nu numai o lecție de istoria artelor plastice, de primă clasă, ci, în egală măsură, o lecție de istorie. Nu numai spaniolă, ci și europeană. O lungă convorbire cu directorul acestui muzeu, ale cărui colecții impresionante sînt subiect de mîndrie națională pentru fiecare spaniol, a început după ce am avut onoarea și mîndria de a ne aminti cele spuse cu ocazia vizitei făcute la celebra colecție artistică, în 22 mai 1979, de tovarășul Nicolae Ceaușescu și de tovarășa Elena Ceaușescu. Președintele Nicolae Ceaușescu a felicitat cu acel prilej conducerea Muzeului pentru modul cum se preocupă de păstrarea și punerea în valoare a acestor inestimabile creații și pentru măsurile întreprinse în vederea restaurării unor pinze celebre.

Mi se pare o introducere potrivită la documentarul operelor de inspirație istorică de la Prado, convorbirea cu prof. José Manuel Pita Andrade, care se află la conducerea muzeului de 3 ani. Subiectul l-a

format trecutul, prezentul și viitorul muzeului.

Deschis la începutul secolului trecut, cu scopul declarat de a fi o instituție academică, estetică, artistică, destinată artiștilor plastici, muzeul a fost condus în consecință, pînă în 1960, de către un pictor: s-au făcut la Prado mii și mii de copii după capodoperele consacrate de aici, rolul său formativ fiind în această lungă perioadă predominant. Din 1912, odată cu înființarea instituției „Patronatul Muzeului Prado”, el a devenit accesibil și publicului. După cel de-al doilea război mondial, Prado a intrat în circuitul turismului internațional, fiind vizitat, din 1960 pînă în 1980, de aproximativ 1 000 000 iubitori de artă din lumea întreagă, anual. În prezent, o mare parte dintre vizitatori o alcătuiesc tinerii — studenți și elevi — care vin de mai multe ori la Prado, ceea ce relevă elocvent funcția sa educativă pronunțată. În 1978, au fost la Prado 59 792 elevi din 10 țări ale lumii. Se poate afirma — mi-a spus dr. Pita Andrade — că asistăm la

o veritabilă translație de la rolul pur estetic al Muzeului la cel de factor de cultură de masă. 1 588 colective de liceeni au vizitat muzeul numai în 1978.

Am primit o serie de informații speciale de la prof. Andrade privind colecțiile aflate în custodia sa¹, formate de-a lungul secolelor după preferințele monarhilor spanioli și ale altor personalități din epocă. Un circuit istoric la nivelul conducătorilor statului a reglementat mereu comenzile de tablouri, ceea ce explică masiva prezență a tematicii istorice la Prado. Dr. Andrade a subliniat că regele Filip IV (1621-1665), deși dorea cu ardoare să posedă două pinze de Rafael, nu a recurs niciodată la forță sau brutalitate spre a le poseda. Filip II (1556-1598) și-a alcătuit, la rîndul său, colecțiile cumpărînd de la artiștii autohtoni și străini. În același timp, dis-

¹ La Muzeul Prado se află și un tablou al pictorului Franz Francken II, reprezentîndu-l pe Mihail Viteazul; vezi Magazin istoric, nr. 5/1975.

Primele proiecte de înființare a actualului Muzeu Prado au fost făcute de Joseph Bonaparte, instalat în timpul ocupației franceze de Napoleon pe tronul Spaniei. Evenimentele politice l-au împiedicat însă pe Joseph I să întemeieze un muzeu care să-i poarte numele. Printre bagajele cu care a părăsit Spania, s-au aflat și o serie de pinze celebre, printre care cîteva capodopere ale școlii spaniole din sec. XVII. În 1814 au revenit pe tronul Spaniei Ferdinand VII de Bourbon și soția sa, Isabella, mari iubitori de artă. Ei au ales ca sediu al viitorului muzeu edificiul ridicat de arhitectul Juan de Villanueva (1759-1811), alocînd sume importante pentru a acoperi cheltuielile de reparații. Inaugurarea Muzeului regal de pictură și sculptură denumit, de madrileni, și apoi de întreaga lume, Muzeul Prado, după numele bulevardului spre care îi este orientată fațada, Paseo del Prado, a avut loc în noiembrie 1819

tinsul meu interlocutor mi-a relevat că Prado deține cea mai bogată serie Tizian (al cărui stil l-a influențat determinant pe Velásquez). De asemenea, operele de la Prado și-au spus cuvântul în formarea lui El Greco, ca și a multor altor artiști spanioli și străini. La Prado se află cea mai mare concentrare de picturi, desene și acuarele Goya. Muzeul nu deține opere olandeze și engleze din sec. XVIII, iar setul școlii venețiene nu este complet. Istoria picturii se oprește la

Prado în sec. XIX. Cu o singură excepție: Picasso — care nu se află încă acolo. Dar Picasso a pictat, în 1937, *Guernica* și a spus că vrea să o vadă expusă la Prado. Se speră ca ea să revină într-o zi din Statele Unite în patria a cărei tragedie o simbolizează.

Acum, Muzeul Prado se pregătește să întîmpine mileniul III e.n. O nouă instalație de întreținere complexă a celor 50 săli ale Muzeului este în construcție în subsolul din spa-

tele clădirii principale. Computerizată la toate comenzile, noua instalație de climatizare, iluminare, control, întreținere și pază va intra în funcțiune în trei etape succesive: 1981-1983-1985.

Să urăm artiștilor de la Prado, prezenți prin operele lor în timpul nostru, ca și slujitorilor acestui strălucit templu artistic, să-și continue cu succes nobila misiune.

Cristian POPIȘTEANU

Inaugurat în 1819

In noiembrie 1819, se inaugura la Madrid, într-o clădire situată pe marele bulevard Paseo del Prado, aproape de Piața Neptun, lângă biserica San Jeronimo și Grădina Botanică, Muzeul care avea să devină unul din renumitele depozitare ale tezaurului artistic al lumii. Iată o succintă istorie a sa.

Încă din perioada domniei regilor catolici Isabela și Ferdinand, care prin căsătoria lor în 1469 au pus bazele unificării Castiliei și Aragonului, și pînă la detronarea Isabellei II, în 1868, cele mai reprezentative capodopere, atît ale picturii spaniole cît și aduse din alte țări, s-au aflat exclusiv în posesia monarhilor spanioli, alcătuiind marile colecții regale.

La rîndul lor, bisericile și mănăstirile spaniole își aveau colecțiile lor de artă care, în timpul războaielor napoleoniene, au fost ascunse în locuri secrete (dar împotriva conservării) spre a nu lua drumul Franței, așa cum se întîmplase cu tablourile colecției regale. După înfrîngerea trupelor franceze și semnarea Tratatului de pace din 1814, majoritatea operelor de artă care fuseseră luate de francezi s-au reîntors la Madrid, reîntregind colecția regală de pictură, aflată sub patronajul Academiei de Arte Frumoase din Madrid, Valladolid și Zaragoza.

Pentru a se oferi colecției un local corespunzător de expunere și conservare, a fost

ales palatul din Paseo del Prado, clădire cu trei niveluri, de 200 m lungime și 50 m lățime și construită în sec. XVIII de arhitectul Juan de Villanueva pentru a fi Muzeu de științe naturale. Edificiul a fost restaurat și, la 27 iulie 1818, a primit primele 32 tablouri, pînă la sfîrșitul anului fiind aduse încă 818. În anul următor, cînd a avut loc inaugurarea, Muzeul avea în colecțiile sale 1626 picturi, majoritatea de artiști spanioli. În catalogul din anul inaugurării, Velásquez figura cu 45 pinze, Murillo cu 44, iar Goya — contemporan evenimentului — cu două.

In 1820, El Museo del Prado, sau Prado, cum este cunoscut, s-a îmbogățit cu încă 87 opere (printre care un Rubens), iar în anul următor, în galeriile sale au intrat alte 211 tablouri. După moartea regelui Ferdinand VII (1833), Prado, care deținea opere de artă în valoare de 37 milioane reali, a rămas moștenire fiicei sale, Isabela II. În 1868, după detronarea acesteia, Muzeul — al cărui ultim catalog regal înregistra 2 519 opere — a trecut în întregime în patrimoniul național, sub numele El Museo del Prado.

În afară de artiștii spanioli, cele mai bogate reprezentate școli naționale de pictură în Prado sînt cea italiană și cea flamandă. Dintre italieni, nu lipsesc cei din epoca timpurie, Fra Angelico (*Be-năvestire* și *Moartea Fecioarei*) și Botticelli (trei din cele

patru ilustrații pe care le-a făcut pentru *Decameronul* lui Boccaccio). Pe lângă Tiziano, mai sînt bogat reprezentați Veronese, Tintoretto, Lorenzo Lotto, Palma Vecchio, Giorgione, Bassano, Rafael, Tiepolo. Despre *Portretul unei femei*, creație a florentinului Andrea del Sarto, Hemingway — aflat pe pămîntul Spaniei în timpul războiului civil, alături de republicani — spunea că a fost „Fata pe care a iubit-o cel mai mult” în viața sa.

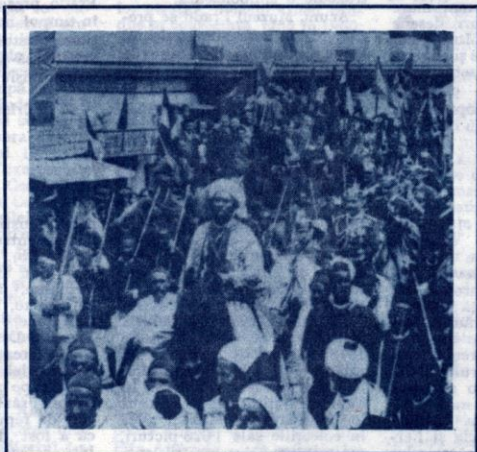
Din școala flamandă se află opere reprezentative de Rogier Van der Weyden, Hans Memling, Gerard David, Joachim Patinir, David Teniers „cel tînăr”, Jacob Jordaens, Cornelius Vos, Van Dyck. Din Hieronymus Bosch, Muzeul deține celebrele pinze *Masa păcatelor mortale*, *Adorarea magilor*, *Tentațiile lui San Antonio* și *Grădina delicioaselor*, creații ale unei imaginații debordante și bizare.

Două mari genii, flamandul Rubens și olandezul Rembrandt, întregesc prin pinzele lor imaginea vastă — veritabilă istorie în capodopere — a picturii din Țările de Jos, imagine pe care o oferă Muzeul Prado.

Cele mai multe și bogate reprezentative pinze aparțin însă cum e și firesc, măștrilor spanioli, dintre care Prado deține un număr impresionant de tablouri semnate Goya (118, precum și numeroase desene), Velásquez (50) Murillo (50), El Greco (34).

Madrid, ianuarie 1980
Dorel FILIPESCU

ÎNŞELĂTOAREA LINIŞTE DINAINTEA FURTUNII

Publicăm în acest număr un nou fragment din lucrarea academicianului francez André Maurois intitulată *Edouard VII et son temps* (Eduard VII și vremea sa), în care — după relatarea evenimentelor care au dus la crearea Antantei Cordiale (aprilie 1904)¹ — scriitorul se referă la încercările Germaniei de a dezmina Anglia și Franța, tentative soldate însă cu un eșec deplin. În anii care urmează,

prin semnarea, în august 1907, a acordului anglo-rus, se cristalizează alianța anglo-franco-rusă, Tripla Înțelegere, opusă blocului militar format în 1882 de Germania, Austro-Ungaria și Italia. Politica marilor puteri a dus, în cele din urmă, la izbucnirea primului război mondial, ceea ce în esență relevă și André Maurois în paginile ce urmează.

Deznodământul începe să se profileze

ANDRÉ MAUROIS,
membru al Academiei Franceze

Guvernul german a acceptat acordul fără să facă vreo opoziție. Von Bülow a declarat în Reichstag că interesele germane în Maroc erau exclusiv comerciale și că țara sa n-avea nici un motiv să-și manifeste nemulțumirea. În 1904, când se sem-

na acordul franco-englez, guvernul german, chiar dacă era nemulțumit, s-a ferit să o arate. Când kaiserul s-a interesat dacă interesele comerciale germane în Maroc fuseseră salvagardate, Bülow i-a răspuns afirmativ.

În 1905, când cancelarul a fost gata să se lanseze într-un

război european din cauza Marocului², atitudinea sa a

¹ La 31 martie 1905 kaiserul a sosit la Tanger. El a străbătut orașul călare, însoțit de reprezentanții autorităților marocane și a făcut o declarație antifranceză: „Vizita mea la Tanger are drept scop de a aduce la cunoștință publică faptul că sînt hotărît să fac tot ce-mi stă în putință pentru a salvarda interesele germane în Maroc, întrucît îl con-

² *Magazin istoric*, nr. 11, 12/1979.

provocat surprinderea tuturor. Cauzele acestei schimbări sînt numeroase. În 1904, numeroase motive îndemneau Germania la o politică plină de calm. Inițial, împăratul Wilhelm și Statul major al armatei germane nu erau ostili ideii de a lăsa Franța să se angajeze cît mai mult în Maroc. O asemenea politică îndepărta atenția francezilor de la Rin și le reținea o parte din forțe [în Nordul Africii]. În sfîrșit, ambasadorul german la Londra, Metternich, considera, încă din 1904, că zilele cabinetului conservator englez erau numărate. Dacă urmarea să facă o politică externă mai activă, Germania trebuia să aștepte venirea la putere a liberalilor care, pacifiști prin doctrină, aveau să reacționeze mai puțin energic [față de măsurile Berlinului]. Pentru a-și motiva schimbarea de atitudine, Ministerul de Externe german a emis următoarea explicație. În momentul publicării acordului franco-englez, conținutul său real era insuficient cunoscut. Nimeni nu se îndoaia că înțelegerea avea și niște clauze secrete. Dar ce prevedeau ele? Împărțirea Marocului între cele două țări? Un eventual sprijin britanic pe Rin? Așadar, înainte ca diplomația germană să acționeze, trebuia să cunoască și aceste clauze secrete.

Cauza la imediată a schimbării atitudinii Germaniei în 1905 a fost însă războiul ruso-japonez¹. Cel puțin, pentru cîteva luni, Rusia încetase de a mai fi o putere militară. Franța părea dezbinată pe plan intern, iar armata ei trecea drept insuficient pregătită. O va sprijini Anglia, singură, dacă Germania adopta o atitudine hotărîtă [în problema marocană]?

sider pe sultan ca un suveran absolut independent". Izbucnește prima criză marocană (1905-1906).

La 9 februarie 1904, flota japoneză atacă pe neașteptate forțele ruse Port-Arthur, pricinind serioase pierderi flotei rusești aflată aici; începe războiul ruso-japonez (1904-1905). La 14-15 mai 1905, în bătălia navală de la Tsushima, flota japoneză zdrobește flota rusă.

Holstein (care, se pare, că nu-i înțelegea de fel pe englezi) nu credea acest lucru. Venise, deci, clipa deosebit de favorabilă pentru torpilarea lui Delcassé. Pentru aceasta, Germania n-avea nevoie decît de un motiv de gîlceavă. În această privință, chestiunea marocană constituia un bun prilej. Dar Marocul nu era decît un pretext, obiectivul real fiind supunerea la încercare a Antantei, în sensul de a arăta francezilor că „perfidul Albion” i-a tîrît într-o aventură în care el însuși nu se va angaja. Modalitatea aleasă pentru a demonstra întregii lumi nemulțumirea diplomației germane a fost vizita kaiserului la Tanger. Ideea i-a aparținut lui von Bülow și nu kaiserului care, de altfel, mai tîrziu, avea să-i reproșeze cancelarului această acțiune.

Această vizită teatrală a stîrnit o vîlvă teribilă în întreaga lume, iar francezii și englezii, cum era firesc, s-au întrebat ce urmarea guvernul german. Delcassé a avut la 14 aprilie 1905 o întrevvedere cu ambasadorul Germaniei la Paris, prințul Radolin. Ministrul francez s-a declarat gata să pună capăt neînțelegerii, care credea el, survenise între cele două guverne. Radolin s-a mulțumit să adopte o atitudine rezervată, ferindu-se să dea vreun răspuns.

Era limpede că Bülow nu voia să discute cu Delcassé și că doar căderea acestuia putea satisface diplomația germană. Dar avea Franța să cedeze? Acolo, două curente contrarii se confruntau: Loubet, președintele Republicii, îl susținea pe Delcassé; președintele Consiliului de Miniștri, Rouvier² nu credea într-un sprijin britanic eficace și dorea să mizeze pe înțelegerea cu Germania. La 21 aprilie, Delcassé și-a oferit demisia, dar președintele Republicii l-a rugat să rămînă în post. Regele Eduard, aflat într-o călătorie pe Mediterana, în clipa cînd a debarcat la Alger i-a transmis următoarea telegramă, prin guvernatorul general al acestei colonii:

¹ Maurice Rouvier (1842-1911), om politic francez; de mai multe ori ministru, președintele Consiliului de Miniștri în 1887 și 1905.

23 mai 1905,

„Sînt însărcinat de Maiestatea Sa regele Eduard [telegrafia guvernatorului] să vă aduc la cunoștință că va fi, personal, profund întristat de plecarea dumneavoastră. În cursul conversației [pe care am avut-o cu suveranul, acesta] mi-a spus că a rămas consternat de această știre și mi-a cerut să insist pentru a vă păstra portofoliul, dat fiind relațiile pline de încredere și loialitate pe care le întreține cu dumneavoastră, cît și marea autoritate de care vă bucurați în prezent în reglementarea afacerilor curente”.

Delcassé și-a retras demisia. Cîrînd, sprijinul acordat de guvernul englez a devenit mult mai concret, depășind cu mult stipulațiile pactului anglo-francez. Fiind încredințat că germanii vor merge pînă acolo încît să ceară un port pe coasta marocană (se vorbea de Mogador) lordul Lansdowne i-a adresat lui Sir Francis Bertie ambasadorul său la Paris, următoarea notă: „Guvernul Maiestății Sale va fi gata să se alătore guvernului Republicii [franceze] pentru a se opune categoric unei asemenea propuneri și roagă pe dl. Delcassé ca, în cazul în care problema va deveni acută, să ofere guvernului Maiestății Sale britanice toate posibilitățile de a corela cu cel francez măsurile ce vor putea fi adoptate pentru a acționa împotriva acestei cereri”.

Delcassé și-a exprimat grațitudinea sa pentru această ofertă, dar cazul prevăzut [cererea de către germani a unui port] nu s-a ivit. S-a vădit, încă o dată, că obiectivul urmărit de germani era mult mai important.

La începutul lunii mai, a sosit la Paris baronul von Donnersmarck, un prieten personal al lui Wilhelm II. Luînd masa cu domnii Rouvier, președintele consiliului, Etienne, Jean Dupuy și Francis Charmes le-a expus opiniile kaiserului. Acesta nu dorea nimic în Maroc. El socotea că francezii și germanii trebuie să se apropie și să trăiască uniți, în interesul lor comun și pentru menținerea păcii în lume. Dar în acest scop

formula patru pretenții: 1. nu putea admite ca diplomația domnului Delcassé să-l ignore și cerea sacrificarea lui; 2. dorea să vină în Franța și să fie primit cu onorurile acordate celorlalți suverani; 3. cerea să fie decorat cu Marele cordon al Legiunii de onoare; 4. pretindea schimbarea lui Bihourd, ambasadorul Franței la Berlin, pe care îl considera un om mediocru.

Pus la curent de Rouvier, președintele Republicii i-a răspuns acestuia la 12 mai 1905: „Cum de puteți gândi, măcar, să acceptați cererile împăratului? În ce mă privește, nu-mi pot asuma o asemenea răspundere. Dacă se urmărește acest lucru, va trebui să se aștepte încă nouă luni, până la încetarea mandatului meu de președinte. În caz contrar, voi demisiona. În interesul țării, acord o importanță prea mare continuării politicii întreprinse de dl. Delcassé, pentru a mă putea asocia la demiterea sa”

Delcassé este sacrificat

Conflictul devenea tot mai clar. Problema se punea astfel: Franța, sacrificându-l pe Delcassé, urma să intre în orbita germană (era, poate, un mod de a obține pacea, dar aceasta constituia și vasaletatea față de Germania, pentru că sprijinul Angliei avea să fie pierdut), sau dimpotrivă, să devină mai puternică datorită prieteniei cu englezii. Franța avea să reziste șantajului.

Delcassé dorea să știe până la ce punct era dispusă Anglia să se angajeze alături de Franța. De aceea, a pus această chestiune lordului Lansdowne, prin intermediul ambasadorului francez Cambon. În cercurile politice franceze și germane se afirma că ministrul englez ar fi oferit în momentul acela Franței o alianță ofensivă și defensivă. Dar auzind acest zvon, Lansdowne a protestat declarând că nu înțelege cum s-a născut o asemenea legendă. [În discuția cu Cambon] ministrul englez nu a propus o alianță propriu-zisă, ci recunoașterea

oficială a unei comunități politice și o invitație la strângerea și mai mult a relațiilor ce uneau cele două țări. Delcassé a relatat propunerile englezilor la o ședință a Consiliului de Miniștri, sugerind drept răspuns acceptarea unei antante generale. Președintele Consiliului a protestat: o prietenie prea strânsă cu Anglia avea să provoace credea ei, represalii [din partea Germaniei].

Franței i se impunea să ia o hotărâre neîntârziată și decisivă. Dar guvernul ei era divizat, iar ministrul de Externe îi fusese stărbuită autoritatea. Nici o situație nu putea fi mai echivocă, mai periculoasă.

La 7 iunie, îndepărtarea lui Delcassé a devenit un fapt împlinit. În acea zi, el a citit în ședința Consiliului de Miniștri scrisoarea lordului Lansdowne, prin care acesta asigura că Anglia era dispusă să examineze toate eventualele posibilități. În unanimitate, cabinetul i-a cerut să nu răspundă acestor propuneri, ceea ce însemna, în fapt demiterea lui Delcassé și triumful politicii germane de amenințări.

Așadar, pentru moment, se părea că manevra lui Holstein reușise. Dar, în final, ea a produs un rezultat exact opus celui scontat: a desăvârșit înțelegerea dintre Franța și Anglia, transformând-o într-o legătură mai strânsă și mai profundă. Și iată cum. Mai întâi, Bülow și Holstein au comis o gafă. Obținând de la Rouvier îndepărtarea lui Delcassé au vrut să ducă umilirea Franței până la capăt. Dorind să exploateze succesul obținut până la ultimele sale consecințe, diplomația germană a cerut convocarea unei conferințe la Algeiras¹

¹ Conferința de la Algeiras s-a desfășurat între 15.I-7.IV. 1906 cu participarea Belgiei, Germaniei, Franței, Angliei, Italiei, Olandei, Austro-Ungariei, Portugaliei, Suediei, Spaniei și S.U.A. Scopul urmărit de Germania — reducerea influenței franceze în Maroc — n-a fost atins, Germania fiind sprijinită doar de Austro-Ungaria. În schimb, conferința a consacrat principiul internaționalizării economice a Marocului, inclusiv poziția privilegiată a Franței și, într-o mai mică măsură, a Spaniei.

pentru a rediscuta acordurile privind Marocul și a le supune aprobării semnatarilor acordurilor anterioare, încheiate în legătură cu această țară. A fost obținută și această conferință, care pentru „prestigiul” diplomaților germani însemna un nou triumf. Dar de îndată ce Rouvier a cedat și în această privință, diplomația germană a venit cu pretenții noi. Atunci, Rouvier s-a enervat, spunând că Germania nu putea să refuze recunoașterea acordurilor franco-engleze și să pretindă, pe deasupra, noi concesi în Africa. El a adăugat că despărțirea de Delcassé nu era un motiv să se arunce în brațele kaiserului, iar dacă Wilhelm nu era nici acum multumit, n-avea ce-i face.

Cit privește raporturile dintre împăratul Germaniei și regele Angliei, ele erau mai proaste ca oricând. Eduard îl considera pe Wilhelm ca fiind răspunzător de atitudinea Germaniei în afacerea Delcassé și, din solidaritate cu Franța, refuza să-și întîlnească nepotul. Deoarece, în același timp, vroia să arate că n-avea nimic cu germanii, ci doar cu suveranul lor, l-a invitat pe principele moștenitor al Germaniei, care tocmai atunci se căsătorise cu fermecătoarea ducesă Cecilia de Mecklenburg-Schwerin, să vină în Anglia. Furios, kaiserul i-a interzis fiului său să accepte această invitație. Un desen inserat în publicația umoristică germană *Die Lastige Blätter* îl înfățișă pe regele Angliei pregătindu-se, aplecat peste harta Europei, voiajul pe continent: „Cum aş putea, spunea legenda desenului, să mă duc la Marienbad fără să-l întîlnesc pe dragul meu nepot? Să aleg ruta: Vlissingen [port militar în Olanda], Anvers, Calais, Rouen, Madrid, Lisabona, Nisa, Monaco? Nu... Prea periculos... Ah! voi trece pur și simplu prin Berlin; acolo sînt sigur că n-am să-l întîlnesc. All right!”

Ne amintim că, cu prilejul perfectării acordului anglo-francez, în 1904, Chamberlain îi spusese lui Delcassé: „Și, acum, acționați, pentru apropierea noastră cu ru-

șii". Era evident că, în măsura în care Anglia dorea să conteze pe sprijinul Franței în orice împrejurare, trebuia să stabilească raporturi prietenești și cu Rusia, aliata Franței. Dar încheierea unui acord anglo-rus era mult mai dificil de realizat decât cel din 1904. În primul rând, Rusia și Anglia își atribuiau, reciproc, proiecte expansioniste potrivnice. În al doilea rând, Marea Britanie n-avea nimic de oferit Rusiei țariste pentru ca aceasta să nu i se împotrivescă expansiunii în Asia. În sfârșit, pe cînd Franța era un stat democrat, ale cărei instituții se asemănau cu cele engleze, Rusia [țaristă] era un stat autocrat, iar despotismul țarului îi contraria pe liberalii englezi.

Așa cum francezii, care pentru a încheia Antanta Cordială au trimis la Londra pe unul dintre cei mai buni diplomați ai lor, Paul Cambon, Anglia, a-i incredințat, în 1906, o asemenea misiune la Petersburg unuia dintre diplomații săi cei mai versați, Sir Arthur Nicolson¹, care reprezentase, cu puțin timp înainte, țara sa la conferința de la Algeiras. Mandatul dat lui Nicolson prevedea finalizarea unui acord privind interesele reciproce în Asia, acord care a fost semnat la 31 august 1907. La Londra, unde lordul Curzon² și adepții expansiunii imperialiste l-au apreciat puțin avantajos, acordul a fost criticat cu severitate. Dar adevăratul obiect al negocierilor nu erau problemele din Asia, ci cele din Europa. Crearea unei puternice flote militare germane i-a impus lui Sir Edward Grey³ și consilierilor săi necesitatea constituirii unei forțe europene capabile să se opună hegemoniei germane. Pentru a-și atinge țelul, relațiile amicale cu Rusia erau tot atât de necesare ca și înțelegerea cu Franța.

O intîlnire care îl irită pe Wilhelm

După semnarea acordului, țarul l-a invitat pe regele Eduard să-i facă o vizită; dar din cauza situației interne din Rusia⁴, regele i-a sugerat

¹ În iunie 1907 guvernul țarist a arestat pe membrii fracțiunii social-democrate, a dizolvat Duma de Stat și a promulgat o nouă lege electorală. A început o perioadă de reprimare sîngeroasă a mișcării muncitorești, perioadă denumită „reacțiunea stolipinistă”.

ca intîlnirea să aibă loc pe iahtul imperial, ancorat în portul Reval [numele german al orașului Tallin]. Nava regală „Victoria and Albert” a acostat în rada Revalului la 9 iunie 1908. Regele Eduard, îmbrăcat în uniforma dragoonilor din Kiev, l-a invitat pe Nicolson în cabina sa. Dorea să cunoască „textul exact și semnificația convenției anglo-ruse, inclusiv corelația ei (dacă exista) cu convenția an-

În p. 26: Wilhelm II (călare, în uniformă militară, cu cască, specific prusian), în timpul vizitei la Tanger, la 31 martie 1905

Mai 1908: vizita președintelui Franței, Armand Fallières, la Londra. În centrul imaginii, cu jobene și umbrele: regele Eduard VII (stînga) și președintele Fallières la Expoziția industrială franco-britanică, deschisă în capitala Marii Britanii

¹ Sir Arthur Nicolson (1849-1928), diplomat de carieră, între 1905-1910 ambasador la Petersburg.

² George N. Curzon (1859-1925), om politic britanic. Ministru de Externe (1919-1923).

³ Sir Edward Grey (1862-1933), membru al aripii drepte a partidului liberal; a fost subsecretar în Ministerul Afacerilor Externe între 1892-1895 și ministru din 1905 pînă în 1916.

glo-franceză; dacă țarul va purta uniforma [englezească] Scots Grey sau aceea de amiral rus; ce decorații va purta și în ce ordine vor fi așezați; dacă dl. Stolpin¹ vorbește franceza, germana sau engleza; care erau relațiile dintre guvern și Dumă²; dacă Duma trebuia menționată sau nu; starea finanțelor rusești, a armatei și marinei; numele citorva mari scriitori, muzicieni și savanți ruși; dacă țarul va atinge problema alianței [anglo-japoneze] (și o va atinge) ce ar fi mai potrivit să-i răspundă; dacă toas-turile se vor rosti la dejun sau la dineu... și numeroase alte chestiuni la care Nicolson a răspuns pe cât i-a stat în putință³.

Regele, care a avut mai multe convorbiri cu Stolpin, i-a vorbit acestuia de convenția anglo-rusă, de legăturile ei cu convenția anglo-franceză, de relațiile dintre guvern și Dumă, de starea înfloritoare a finanțelor ruse. Stolpin a rămas foarte surprins și l-a abordat separat pe Nicolson, pentru a-i împărtăși admirația față de cunoștințele profunde ale regelui în legătură cu politica rusă. „Nu este vorba numai despre problemele pe care le discută — arăta Stolpin — ci mai ales de întreaga sa personalitate, care îți dă impresia că te afli în fața unui artist în politica internațională, considerat, pe bună dreptate, de întreaga Europă, drept cel mai de seamă dintre oamenii noștri de stat”.

De fapt, întrevederea de la Reval n-a fost un eveniment politic prea important. Dacă conversațiile regelui cu Stolpin s-au rezumat la fraze politicoase și banale, Isvolski³

în discuțiile cu Harding [subsecretarul de Stat la Externe], s-a dovedit prudent până la suspiciune. „Rusia, repetă el, nu trebuie să ofere Germaniei nici cel mai neînsemnat motiv de reproș. Chiar și această vizită a regelui la Reval îi va irita pe unii”. Harding i-a declarat că guvernul Maiestății Sale nu nutrește nici un fel de ostilitate față de Germania, dar că programul naval al acesteia îi neliniștește pe majoritatea englezilor. Cât despre vizita regelui, ea în nici un caz nu putea fi interpretată ca o provocare la adresa Germaniei; de altfel, Sir Edward Grey declarase limpede în Camera Comunelor că Anglia nu își propunea să încheie, cu ocazia acestei întîlniri, vreun nou acord.

În acest timp, prin cleve-teala lor, palavrăgii întrefineau o atmosferă tulbură. Prin canalul Kassel-Ballin⁴ aungeau până la kaiser zvonnuri care exacerbau imaginația Maiestății Sale. „În fiecare dimineață, la micul său dejun, îi scria acesta lui Bülow, regele Angliei, invidios pe mine, urmărește în presă ceea ce întreprind pentru a-mi pune bețe în roate”.

Astfel de birfeli frizau absurdul. Mult mai nocive erau articolele (în vremea aceea numeroase în presa engleză) despre o nouă triplă Antantă, ca și cele din presa germană, relatînd despre „încercuirea Imperiului” [german]. În zadar transmitea ambasadorul Germaniei la Londra că „marea masă a englezilor dorește pacea și că aceasta era și politica regelui Eduard”; pe marginea acestei telegramă, kaiserul a notat: „Minciună. Vrea război. Dar pentru a nu deveni el odios [în fața lumii], dorește să-l încep eu”.

Conflictul devenea de neînălțurat

Este greu de imaginat drama pe care a constituit-o

lenta, dar implacabila deteriorare pe care au suferit-o, între 1906 și 1914, relațiile dintre Anglia și Germania. În Anglia, conducătorii Foreign-Officeului, Sir Edward Grey și secretarul său particular, William Tyrrel, Sir Charles Harding, Eyre Crowe și, ceva mai tîrziu, Sir Arthur Nicolson, alcătuiind una din cele mai remarcabile formații diplomatice din cîte conduseseră afacerile externe ale țării, judecâu situația cu multă luciditate. Politica britanică s-a fundamentat întotdeauna spuneau ei, pe o poziție față de hegemonia vreunui stat în Europa; o asemenea poziție rămînea pentru un popor insular [poporul englez] o problemă de viață și de moarte. Or, Prusia, înăpătuind prin forța armelor unitatea Germaniei, rîvnea, după îndepărtarea lui Bismarck, la hegemonia mondială.

De cealaltă parte, germanii se temeau, tot mai mult, de o invazie engleză. În Germania se lansase termenul încercuire. Călătoriile regelui Eduard dobîndiseră o semnificație prevestitoare de primejdii sinistre. A fost la Cartagena⁵. Scopul era de a „tătona terenul” și a-l despărți pe regele Alfons⁶ de Germania. S-a dus la Gaeta⁷. Intenția — ieșirea regelui Victor-Emmanuel din Tripla Alianță. Vizita la Reval? Scopul — încheierea unei alianțe ofensive cu țarul. Pe de altă parte, cel puțin o dată pe an [suveranul englez] vizita „sucursala sa de la Paris”. Obiectul comun al tuturor acestor activități diplomatice era [după părerea Berlinului] încercuirea completă a Germaniei. Presa germană îl prezenta pe monarhul englez drept un tactician periculos: „regele Eduard este Napoleonul sec. XX, cu deosebirea că-și declanșează operațiile încă din timp de pace, folosind, în locul forței bru-

¹ Piotr Arkadievici Stolpin (1862-1914), om politic rus, mare latifundiar. În 1906, a devenit ministru de Interne și a reprimat crunt mișcarea revoluționară. Din 1906 prim-ministru; ucid de un socialist-revoluționar.

² Duma instituită în urma revoluției burghezo-democratice din 1905-1906 a funcționat, între 1905 și februarie 1917 ca Adunare legislativă.

³ Alexandr Petrovici Isvolski (1856-1919), ministru de Externe (1906-1910), apoi ambasador al Rusiei țariste la Paris.

⁴ Ernest Kassel, german naturalizat englez, care i-a servit drept legătură în Germania omului de afaceri englez Albert Ballin (1857-1918). Ballin a fost prieten cu Wilhelm II și a încercat, prin Kassel, o apropiere a Germaniei de Anglia.

⁵ Cartagena, port spaniol mediteranean.

⁶ Alfons XIII, rege al Spaniei (1902-1931); în 1931 a fost dețronat odată cu instaurarea Republicii.

⁷ Gaeta, port italian în Mediterană.

tale, ingenioase mijloace diplomatice...". Împăratul Wilhelm, învinovățindu-și unchiul pentru „intrigile sale”, conchide: „Este un diavol, nu vă puteți imagina ce diavol este”.

Dacă Wilhelm și poporul german ar fi fost în situația să audă expresiile binevoitoare și prudente folosite de regele Eduard [față de Germania], în timp ce-și fuma țigările sale groase la bordul iachtului ce purta pavilionul țării, ar fi fost vădit surprinși și, poate, liniștiți. Dar tragedia, iscată de ură, consta în aceea că tot ce se afla de cealaltă parte a cortinei rămănea neștiut, lăsând imaginația să contureze nestinjenită chipul adversarului. Într-un raport datat 1908, atașatul naval englez relatea că niște școlari germani l-au întrebat, cu toată seriozitatea, din ce cauză dorește Anglia distrugerea Germaniei. Spre uimirea și indignarea sa, copiii i-au precizat că profesorii li povățuiesc să nu uite nicodată că Anglia reprezintă dușmanul lor cel mai periculos. În toate satele Imperiului german, vorbitorii aparținând Ligii navale¹ propovăduiau ura împotriva Angliei, sentiment, pe atunci, mult mai puternic decât suspiciunea față de Franța.

Era, oare, posibilă, împiedicarea adâncirii contradicțiilor care îndeapătau cele două state? Numeroși oameni politici englezi considerau că da. Domnul Haldane² dorea o reconciliere din rațiuni intelectuale și sentimentale, fiind un om de cultură germană și având, dincolo de Rin, câțiva dintre cei mai buni prieteni. Lloyd-George³ și Winston Churchill cereau o înțelegere cu Germania pentru a se putea face economii, pe seama bugetului apărării, în vederea înfăptuirii unor programe de reforme sociale.

Singura posibilitate de înțelegere ar fi constat într-o înghetare sau limitare a construcțiilor navale germane. Sir Edward Grey l-a rugat pe rege să încerce un asemenea demers. În drum spre Marienbad, unde-și făcea cura, suveranul putea să se oprească la Kronberg și să-l întâlnească pe kaiser. Grey considera că Eduard — prezentând împăratului un memorandum în problema flotelor — ar fi adus un serviciu țării și păcii. Regele n-a apreciat propunerea ministrului. Departele de a căuta, așa cum credea opinia publică, asemenea misiuni diplomatice, el socotea că o asemenea intervenție depășea obligațiile sale constituționale. Pe de altă parte, avea oroare de a discuta cu nepotul său. Totuși a primit memorandumul.

Eduard a sosit la Kronberg însoțit de subsecretarul de Stat al Afacerilor Externe, Sir Charles Harding. Dimineața a avut o lungă și prietenoasă discuție cu împăratul, dar, în mod deliberat, nu a adus vorba de problemele navale. După dejun, Wilhelm l-a solicitat pe Harding să-i împărtășească opiniile asupra relațiilor anglo-germane, pe care el, împăratul, le-a calificat absolut satisfăcătoare. Harding s-a arătat profund întristat că este silit să contrazică pe Maiestatea Sa, dar nu putea ascunde neliniștea resimțită de englezi față de proporțiile flotei militare germane. În câțiva ani, a spus Harding, aceasta va atinge capacitatea flotei britanice [punând în pericol, după părerea englezilor, securitatea Imperiului britanic]. „Cu totul absurd, a afirmat kaiserul. Cine v-a spus o asemenea prostie?” Harding a citat cifrele Amiralității [britanice]. „Datele acestea sînt false; eu însumi, a ripostat kaiserul, sînt amiral [onorific] al flotei britanice și cunosc lucrurile acestea perfect de bine, mai bine chiar decât dumneavoastră, care sînteți un civil”. Apoi,

Wilhelm a trimis după o lucrare germană cuprinzând date statistice din acest domeniu, pe care i-a prezentat-o lui Harding. Diplomatul englez i-a răspuns că, deși ar fi dorit să ia cifrele prezentate drept autentice, a subliniat că realitatea era cu totul alta. Din această cauză, guvernul domnului Asquith⁴, unul dintre cele mai pacifiste care fuseseră vreodată la cîrmă țării, se vede silit a propune un program naval „kolossal”⁵, pentru a-l contracara pe cel german.

Suita, care urmărea conversația de la distanță, a observat că împăratul devenea din ce în ce mai furios. Curînd, el s-a despărțit de ministrul englez plin de răceală. Seara, kaiserul s-a așezat pe o canapea alături de Harding, conferindu-i Marea cruce a Vulturului roșu. Se vedea însă că de colo că amabilitatea suveranului era o simplă prefăcătorie.

Întrevederea de la Kronberg a fost un eșec. Regele Eduard a luat act de expunerea lui Harding asupra respingerii [de către kaiser] a unei înțelegeri privind înarmarea. „Împăratul Germaniei, ti relatea Harding lui Goschen, noul ambasador german în Marea Britanie, nu vrea să ia în seamă propunerile noastre pentru o înțelegere în problemele navale și pretinde că noi, și nu Germania, forțăm înarmările. Germania [ca în cunoscuta fabulă] se consideră drept mielul inocent pe care noi îl acuzăm că ne tulbură apa izvoarelui. Dacă împăratul va continua să urmeze această cale, izbucnirea unui conflict între noi și Germania nu mai este decât o chestiune de timp”.

**În românește de
Sergiu STANCIU**

¹ Organizație germană sovînt, în slujba politicii de expansiune colonială.

² Richard B. Haldane (1856-1928), om politic britanic și filozof englez. Ministru de Război (1905-1912), Lord cancelar (1912-1915) și 1924.

³ Lloyd-George (1863-1945), om politic britanic, lider al Partidului Liberal. Prim-ministru (1916-1922).

⁴ Herbert H. Asquith (1852-1928), șeful Partidului Liberal englez; ministru în cîteva cabinete, prim-ministru (1908-1916).

⁵ În mod intenționat, diplomatul folosea expresia germană „kolossal” — urias, gigantic.

Megalitii din Tracia

Institutul de tracologie din Sofia a început editarea unei noi colecții istorice — Traiskii Pametni (Monumenta Traciæ Antiquæ) — împreună cu Editura Nauka i izkustvo.

Primul volum din seria celor consacrate studiului istoriei tracilor se ocupă de probleme primordiale ale monumentelor megalitice. Monumentele megalitice de cultură tracică tratate în trecut în mod superficial și episodic de călugărul Șkorpi, cit. și de Georgehii Bonev, Ivan Velkov și Vasil Mikov, au rămas multă vreme, pe nedrept, în afara preocupărilor celor ce făceau săpăturile arheologice în Bulgaria. Abia în ultimii ani, s-a ajuns la introducerea sistematică în programul cercetărilor arheologice a problemei megalitilor și la posibilitatea cercetărilor mai atente și mai amănunțite. Volumul cuprinde primele rezultate ale cercetărilor efectuate până în prezent și deschide drumul noilor descoperiri ce se anunță de pe acum a fi tot atât de interesante.

Primul volum al noii colecții cuprinde 219 pagini, însoțite de 178 planșe grafice, planuri și hărți și de 396 fotografii. Lista autorilor este constituită din 15 nume — iar cea a participanților la cercetare — din 45.

Un prim articol este dedicat dolmenelor tracice. Autorul face descrierea a 23 dolmene și a unui mormint în stîncă, despre care a prezentat documente expediția „Sakar 1973”. Alți cercetători se opresc amănunțit asupra particularităților arhitecturale și de construcție ale dolmenelor, împărțindu-le în șase tipuri, după caracteristicile planului și în două tipuri după modelul acoperișurilor. Se susține teza dezvoltării independente a dolmenelor tracice, urmărindu-se dezvoltarea arhitecturală de la forme simple până la cele complexe, precum și după particularitățile de construcție.

În articol se analizează amănunțit și problema analogiilor dintre dolmenele tracice, și cele din Caucaz, cu mormintele zidite din Asia Mică, ajungându-se la concluzia că, de fapt, primele sînt pro-

dusul unei dezvoltări locale și sînt caracteristice numai pentru Tracia.

Într-un alt studiu Morminte în stîncă ni se face descrierea a 19 morminte în stîncă din Rodopi Răsdriteni, cea mai mare parte din acest material istoric fiind publicat pentru prima dată. După forma camerelor, mormintele sînt împărțite în rotunde și pătrate. Este făcută comparația amănunțită între mormintele în stîncile Rodopilor din Bulgaria Nord-Estică și dolmenele tracice, ceea ce permite sublinierea asemănărilor izbicioare, dar și menținerea unor deosebiri esențiale. Se descoperă astfel o serie de elemente comune în construcția și decorarea dolmenelor și a monumentelor din stîncă, ceea ce dă dreptul să se formuleze concluzia sincronizării lor în cadrul perioadei sec. XII-VI î.e.n. Sînt amintite și legăturile dintre mormintele în stîncă din Tracia și mormintele miceniene care apar nu ca împrumuturi directe, ci ca rezultat al existenței îndelungate a unei idei comune despre mormintele conducătorilor, idee răspîndită în întreaga arie egipteană în epoca miceniană și postmiceniană. Se analizează din nou și problema originii mormintelor tracice zidite în movilă, din sec. V-IV î.e.n., demonstrîndu-se convingător dezvoltarea lor independentă pe baza mormintelor megalitice din epoca anterioară.

Studiul prezintă cetățile din regiunile Strandja, Rodopi și Stara Planina. Trezește un interes deosebit descrierea amănunțită a primelor rezultate ale săpăturilor arheologice din substratul stratului de aramă, de lângă Sopotol.

O atenție deosebită merită și publicarea, pentru prima dată, în Monumenta Traciæ Antique, deși pe scurt, a materialului despre sfîșnicul din stîncă, cu tîdere în piatră a discurilor solare, de lângă cetatea Paleskastro, în apropiere de Topolgrad.

Volumul reprezintă un material prețios și concludent pentru studiul acelei deosebite și interesante, dar puțin cunoscute, perioade din istoria tracilor.

Natașa DUMITRACHE

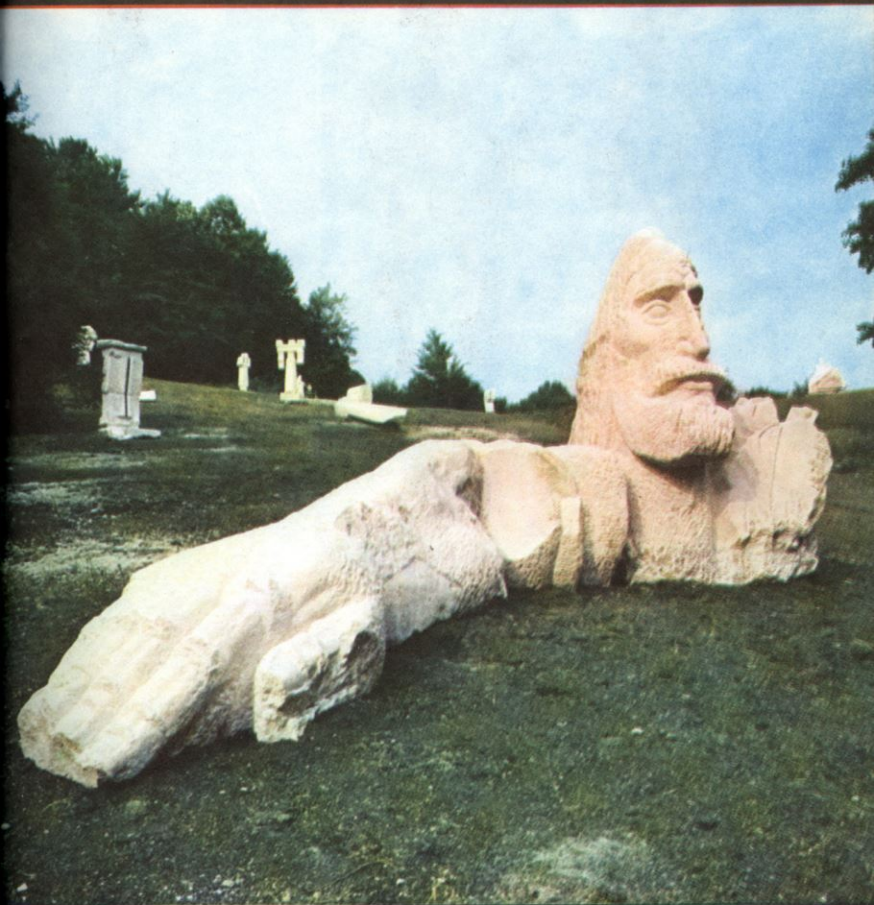
PLANSELE NOASTRE

① Aniversarea în 1980 a 2 050 ani de la crearea primului stat dac centralizat și independent, sub conducerea regelui Burebista — epocă de mare însemnătate în istoria poporului nostru — constituie subiect de inspirație și pentru numeroși artiști plastici. În imagine, monumentul intitulat **Burebista**, creație a sculptorului R. Aftenie, realizat în cunoscută tabără în aer liber de la Măgura, județul Buzău (Lăcașul prințelor de la Cugir, p. 4)

② De secole și milenii, satele românești din Transilvania, Moldova, Țara Românească au păstrat și perpetuat în procesul muncii, la sărbători, în felul cum se construiau și amenajau gospodăriile, vechi tradiții, înfăptuiri și obiceiuri de sorginte geto-dacică. În imagine: **Tipuri sociale transilvănene din secolele XVIII-XIX** (cromolitografie din colecțiile Muzeului de istorie a R.S.R.); în medaliaoane: **Țăran valah** (litografie după desenatorul englez G. Hering, aflată astăzi în colecțiile Academiei R.S.R.) și **Sătenii mergînd la fîrg la Săliște** (pictură de C. Barabas). De observat că sătenii poartă căciuli asemănătoare cu cele ale dacilor (Universul satului medieval transilvănean, p. 9)

③ Momentul istoric de la 24 ianuarie 1859, al alegerii lui Alexandru Ioan Cuza ca domnitor și al Țării Românești, prin care a fost realizată unirea Principatelor române, a fost evocat de Th. Aman în pictura aflată astăzi în colecțiile Muzeului de istorie al R.S.R. (Votul de la 24 ianuarie, p. 33)

**2050 de ani de la crearea primului stat dac
centralizat și independent**

**În timpul din urmă...
regele Burebista a devenit cel dintîi
și cel mai mare dintre regii din Tracia
și stăpînitor peste tot ținutul
de dincolo și dincoace de fluviu**

Decretul în onoarea lui Acornion din Dionysopolis

VOTUL DE LA 24 IANUARIE

MARIA DOGARU,

Arhivele Statului. Bucuresti

Univers. Principalelor române în 1856, prin dubla alegere, a lui Alexandru Ioan Cuza ca domn al Moldovei (5 ianuarie) și al Țării Românești (24 ianuarie), a constituit un eveniment cu ample rezonanțe în conștiința masei populare, infaptuindu-se oarecăr istoricului act.

Scierile epoci, documentele de arhivă, amintirile și măcarile contemporanilor conturează trecea amplă a Unirii. Mariori sensibile, artiști plastici ai vremii au imortalizat în operele lor scene și momente semnificative din desfașurarea evenimentelor. Reprezentative sînt caracterul lor militaant, patriotice, creștinele unor pictori, ca Th. Aman, Gh. Tatulescu, Carol Pop de Szathmari sau-a lucra în tozaurul picturii românești ca mărmaruri nemijlocite ale unor artiști-creștini participanți la a înalțare momente istorice pe care le-au transmis în marmastare în imagini devenite simbol.

Unul dintre aceste tablouri, Votul de la 24 ianuarie, de Th. Amas, surprinde momentul în care deputații Adunării Elective Intrunite la București au votat alegerea lui Alexandru Ioan Cuza ca domn al Țării Românești și, prin aceasta, au pus piatra de temelie a viitorului stat unitar național român.

Care este istoria acestui tablou? Ne-o dezvăluie documentele unui dosar aflat în colecțiile Arhivelor Statului din București, cu totul relevante pentru caracterul angajant profund patriotic al operei lui Th. Aman și care au rămas inedite până azi.

Astfel, dintr-un prim document, aflăm că în septembrie 1860, Ministrul Culetorilor și Instrucțiunii Publice din București a propus Consiliului de Miniștri să aprobă alocarea unor sume din buget în vederea comandării unor picturi care să istorisească momentul al abțegirii lui Alexandru Ioan Cuza ca domn al Țării Românești. Referatul, întocmit de V. Borescu, Ministrul Culetorilor și Instrucțiunii Publice și unul din înalțarii iupători ai Școlii din România, conținea următoarele argumente pentru Unire, motiva astfel necesitatea lucrării: «Zona

de 24 ianuarie este o zi memorabilă pentru români, întrucât se comemorează Unirea Principatelor Române. În acest context, este important să ne gândim la rolul educației în formarea identității naționale și în promovarea valorilor noastre culturale. Educația este un instrument puternic prin care putem transmite generațiilor viitoare cunoștințele și tradițiile noastre, asigurându-ne că acestea rămân viabile și relevante în lumea modernă. Prin urmare, este esențial să acordăm prioritate învățării și să creștem conștiința civică a tinerilor, astfel încât să poată contribui activ la dezvoltarea țării și la păstrarea unității naționale.

Această propunere am onoarea a o refera la chibzuirea dv., D-le Ministru, cu invitarea ca să binevoști a delibera asupra-ia.

Jurnalul Consiliului de Miniștri, atestă următoarea situație în care această propunere a fost primită: „Jurnalul”, Azi, luni, la 24 ale lunii septembrie, anul una mie opt sute șasezeci și unu, în ședința Consiliului Miniștrilor din Tara Românească, luându-se în băgare de seamă referatul D-ului Ministru secretar de stat la Departamentul Cultelor și Instrucțiunii Publice, cu nr. 3.440, prin care se propune facerea unui tablou care să reprezintă alegoria domnitorului la 24 Ianuarie, anul una mie opt sute cincizeci și nouă, considerând că un asemenea tablou, din bine redigat [intocmit] este un document istoric pentru posteritate, pe care importanța faptului și gloria națională îl reclamă. Consiliul [de Miniștri] și-a arărat

D-ului Ministru, hotărâste se pune îndată în lucrare acest tabel, prin D-ii pictor și artist T. Aman cu prețul de 600 galbeni, îndându-se această sumă din paragraful alocat în bugetul Ministerului! Culetor pe anul următor pentru premiul în concurs, din care 300 l se vor repartiza după următoarele înalte, iar 300 după activitatea lucrărilor.

Sentimentele picturii față de evenimentul istoric poartă o mare greutate în conștiința noastră. Prin urmare, adresată lui V. Boerescu:

"Cu respect mă gândesc că vă face cunoscut, Domnule Ministru, că am primit cu cea mai vie mulțumire comanda de a ști binevoit a-mi face prin adresa cu nr. 3.560, din 29 septembrie expirat.

Sabteul ce am a executat (VOTUL DE LA 24 IANUARIE) va fi totdeauna o pagină interesantă în istoria noastră, așa dar, mă voi aili ca tabloul să exprime frumosul entuziasm al romanilor și, totodată, a mă arăta domn de încrederea ce ai avut în penelul meu.

Primiți, Domnule Ministru, încredințarea prea os-
tentel mele considerativă.

Th. Aman".

A însoțirea tumultuoasă a momentului istoric evocă
ceto redă deosebit de sugestiv de către marele
artist. Încercarea din gesturile și expresiile mura
dintre dopăți sugerează prezența masivă, în
clădirii Adunării, a miiilor de țărani și orădani,
care au împus, de fapt, alegerea lui Cuzia și la Republică.
Aflat în colecție Muzeului din Școala și la București.
Socialiste Române, acest tablou compoziția în mod
strălucit seria compozițiilor pe care marele pictor le-a
dedicat evenimentelor de acum 121 ani: Unirea, Procla-
marea Unirii la București, și Hora Unirii la Craiova.
lucrări care au făcut din semnatul lor un artist-cro-
nă la marilor evenimente ale nației pe care a trăit-o

OPINIA PUBLICĂ UNANIM UNIONISTĂ

ȘERBAN RĂDULESCU-ZONER,
doctor în istorie

În ziua de 20 martie 1857, cavalerul von Liehmann-Palmrode a sosit la București, ca reprezentant al Austriei în Comisia de informare a marilor puteri, însărcinată să raporteze asupra situației din Principate. Chiar în dimineața următoare, el a fost vizitat de caimacumul Alexandru Ghica. După cum avea să noteze diplomatul austriac, caimacumul i-a declarat că prin sosirea reprezentantului

habsburg în capitala țării, el vedea un sprijin în eforturile sale „de a se împotrivi uneltirilor agresive ale partidului care și-a luat drept sarcină de a provoca aici răsturnarea a tot ce există și care, pentru a-și atinge scopul, nu se dă, din păcate, în lături de la nici un mijloc, chiar de la cele mai periculoase”. Chiar cu ocazia acestei prime convorbiri, Liehmann a promis caimacumului tot sprijinul.

Unirea amenință imperiul

Dar de la sosirea sa, emisarul habsburg a adoptat o atitudine de deschisă ostilitate față de Unire. De altfel, el primise dispoziții ferme din partea superiorilor săi de a zădărnici realizarea idealului românilor privind crearea unui stat național. Motivarea acestor poziții fusese tranșant exprimată la Viena: „Atracția pe care o va exercita acest stat nou [Principatele Unite] asupra populației românești va amenința imperiul cu dezertarea a două milioane dintre supușii săi”.

Apar astfel cît se poate de limpezi motivele pentru care Viena s-a situat din capul locului în tabăra adversarilor luptei românilor pentru unire.

Rapoartele¹ pe care reprezentantul habsburg le-a tri-

mis cancelarului Austriei, Karl Ferdinand von Buol — Schauenstein, dezvăluie mișnațiile diplomației vieneze desfășurate în perioada imediat premergătoare alegerilor pentru Divanul ad-hoc. În același timp, aceste documente — puțin cunoscute în istoriografia noastră — prezintă interes istoric pentru că ele relevă cu deosebită putere caracterul revoluționar al luptei poporului român pentru unire. În repetate rânduri, rapoartele lui Liehmann subliniază faptul că în fruntea mișcării unioniste se aflau foștii revoluționari de la 1848, care, reînțorși din exil, agitau țărani și păturile de jos ale orașelor pentru realizarea idealurilor pe care nu le putuseră înfăptui în urmă cu un deceniu, din cauzele binecunoscute, provocate de intervenția militară otomano-țaristo-habsburgică. La conducerea întregii mișcări, raporta el cancelarului Buol, stăteau „indivizi care au jucat un rol proeminent în revoluția valahă din anul 1848”.

Aprecierile diplomatului austriac aveau în vedere ac-

tivitatea Comitetului Central al Unirii din București (denumit și „Partidul Național”), activitate în care Liehmann vedea o reînviere a spiritului de la 1848. Comitetul luase ființă la 15 martie 1857, cu câteva zile înainte de sosirea lui Liehmann la București. Noul organism, care avea să joace un rol foarte important în desfășurarea evenimentelor ce au condus la realizarea actului istoric de la 24 ianuarie, se constituie prin fuziunea clubului unionist prezidat de C.A. Crețulescu — grupare care edita ziarul *Concordia* — cu o parte a clubului alcătuit din partizanii caimacumului Alexandru Ghica.

După cum se știe, Al. Ghica nu a fost un adversar al Unirii. El a sperat însă ca printr-o atitudine de deschidere față de unioniști, să poată ajunge, biziindu-se pe ajutorul acestora, domn. Pentru a-și câștiga popularitate, Ghica n-a ezitat să-și împingă o parte dintre partizani în lupta unionistă. Astfel, înalții funcționari Gh. Costa Foru și C. Bozianu au organizat un club și au încercat, prin anu-

¹ Documentele originale se află la *Haus-Hof und Staatsarchiv Wien*, iar în copii — la Biblioteca Academiei R.S.R., Secția manuscrise, fond Corespondență diplomatică austriacă, Dosar XIV/1857.

mite lozinci, să atragă masele orașenești și cu ajutorul acestora să contracareze cele două grupări boierești care susțineau candidaturile la tron ale lui Gh. Bibescu și Barbu Știrbei. În același scop, caimacumul a permis reîntoarcerea unor emigranți pașoptiști. Încă la sfârșitul anului 1856 au revenit în țară Al. I. Goleescu-Arăpila și generalul Gh. Magheru.

Sigur, caimacumul n-a fost un sprijinitor al radicalilor. El a încercat însă cum am mai menționat, orice formulă spre a-și atinge scopurile.

În legătură cu activitatea Comitetului Central al Unirii din București, reprezentantul austriac ținea să adauge că lucrurile păreau a indica „în suficientă măsură spiritul ce animă acest club, ale cărui adevărate tendințe [revoluționare] nu pot fi puse la îndoielă”. Aprecieri asemănătoare erau cuprinse și în raportul din 2 aprilie: „Uneltirile Partidului Unirii, care și-a luat numele și de Partida Națională, iau din ce în ce mai mult

1

2

3

Cum arătau Bucureștii în anii tulpeți pentru Unirea Principatelor? Presa, literatura memorialistică a vremii, stampele, gravurile, hărțile sau planurile rămase de atunci, ne ajută să reconstituim, în mare, imaginea orașului care, după Unire, a devenit primul centru politic, administrativ și cultural al poporului român. La acestea se adaugă un șir de imagini, luate de un fotograf amator, farmacistul vienez Ludwig Angerer (1827-1879), care în anul 1866 se afla în capitala țării noastre. La Academia R.S.R. se păstrează un album cu 29 reproduceri după fotografiile executate de el.

În 1866, Ludwig Angerer a devenit fotograf al Curții imperiale vieneze. În fondurile Bibliotecii Academiei R.S.R. se pășesc și numeroase fotografii ale unor oameni de seamă din țara noastră, executate de Angerer în atelierul său din Viena.

Am desprins din antîtitul album cîteva imagini sugestive ale Bucureștilor din epoca Dianurilor ad-hoc:

1. O fotografie făcută de pe acoperișul fostei clădiri a Teatrului Național ne înfățișează Podul Moșoșoiei, cu vedere spre Piața „Sf. Gheorghe”. În ultimul plan, de la stînga la dreapta: biserica Colțea și fostul Turn Colțea, biserica „Sf. Sava” (azi dispărută), biserica „Sf. Gheorghe Nou” și Turnul Bărdăiei

2. Ulița Șelari

3. Ulița Cizmigiului — devenită mai tîrziu Calea Știrbei vodă

caracterul mașinațiilor revoluționare; conducătorii Clubului Central din București, care se numește «Comitetul Central Electoral», cu toții revoluționari decisi, folosesc în prezent acele mijloace prin care în ultima vreme au fost pregătite revoluții în diferite țări».

În același raport, Liehmann afirma că unioniștii ar fi amenințați pe boierii conservatori cu „răscoale țărănești împotriva proprietății”, dacă nu li se vor alătura; adăuga apoi cu iritare că „lasitatea proverbială și adfina demoralizare a păturilor suprapuse” au ușurat sefilor unioniști să-și atingă scopul.

Ce se întâmplase în realitate? La 27 martie 1857, un grup de mari proprietari se alăturase Partidului Național. Dar ei făcuseră acest pas numai după ce, printr-un protocol încheiat cu conducerea mișcării unioniste din București, primiseră asigurări că Unirea nu va aduce nici o știrbire „proprietății” și că, în ce-l privește pe țaran, principiul libertății individuale și al muncii va fi interpretat în sensul că „țăranul este stăpînul brătelor sale”.

Conjurația potrivnicilor

Activitatea Comitetului Central al Unirii din București a stîrnit îngrijorare în capitalele puterilor antiunioniste, mai ales la Istanbul, de unde reprezentantul Porții în comisie, Savfet Effendi, a și primit instrucțiuni speciale (6 aprilie), „să se înțeleagă cu comisarilor și cu caimacamul pentru a suprima comitetul, dacă Regulamentul organic nu împiedică o asemenea măsură”. Conștiincios, Savfet Effendi, sprijinit de Liehmann-Palmrode și, într-o anumită măsură de colegul lor britanic Henry Bulver, în a doua ședință a Comisiei din capitala Țării Românești, a reușit să obțină o decizie de interzicere a activității Comitetului Central al Unirii din București, pînă la afișarea listelor electorale; s-a pretins că în acest sens ar suna și indicațiile cuprinse în firmanul sultanului de convocare a Divanului ad-hoc, remis la București în ziua de 7 martie 1857. Acest

fapt i-a determinat și pe reprezentanții Franței, Sardiniei și Rusiei — Talleyrand-Perigord, Rafaelo Benzi și, respectiv, Constantin Mihailovici Basily — să cedeze.

Dar o astfel de măsură n-a putut avea efectul scontat de inițiatorii săi, căci frunțașii politici români nu s-au grăbit s-o pună în aplicare. Comitetul Central al Unirii din București și-a continuat campania electorală chiar „sub ocrotirea fățișă a guvernului valah”, după cum raporta diplomatul austriac la 13 august 1857. Mișcarea unionistă căpătase un pronunțat caracter de masă, din moment ce guvernul însuși, în loc să i se opună, prefera să închidă ochii. Cenzura — raporta Liehmann — nu și făcea datoria, presa continuînd să publice listele cu numele celor care aderau la cele patru puncte ale programului unionist făcute publice la 15 martie 1857. Agitația opiniei publice bucureștene era în continuă creștere și ca urmare a evenimentelor din Moldova, unde caimacamul N. Vogoride falsificase alegerile pentru Divanul ad-hoc, în vederea obținerii unei majorități separatiste!

Lupta maselor populare pentru Unire intrase într-o fază nouă, căpătînd proporții și forme de manifestare ce nu mai puteau fi stăvilite prin măsuri abuzive venite din afară.

Masele își impun voința

Întoarcerea în țară din lungul exil post pașoptist a unor figuri remarcabile ale revoluției din 1848 — Heliade-Rădulescu, Christian Tell, Nicolae și Ștefan Golescu, C.A. Rosetti, Dumitru și Ion Brătianu, C. Bolliac și C. Bălcescu — s-a răsfîrțat pozitiv asupra activității unioniștilor, care — după cum li scria Ion Ghica lui I. Bălăceanu — se manifestau precum „trupele proaspete care încarcă [armele] în acest moment”. Cîntărind just raportul de forțe pe plan politic, Ghica aprecia că unioniștii „au repercutat victoria”. Ei aveau sprijinul entuziasmat al maselor, pentru care

Unirea era un ideal arzător. La 21 august 1857, *Concordia*, ziar unionist de orientare moderată, a fost înlocuit cu *Românul*, avîndu-l ca director pe C.A. Rosetti. În aceleași zile de august, aniversarea nașterii lui Napoleon III a fost un prilej potrivit pentru unioniști de a organiza pe străzile Bucureștilor o mare manifestație populară cu profunde semnificații politice. Dintr-o serbare consacrată, chipurile, lui Napoleon III, acțiunea s-a transformat într-o mare demonstrație de simpatie pentru Franța — țara al cărei guvern adoptase o poziție favorabilă unirii românilor. Un convoi de sute de persoane, în frunte cu fanfara Miliciei (printre participanți se aflau și funcționari din diferite ministere, ofițeri ai armatei etc.) a trecut prin fața reședinței comisarului francez. În primele rînduri ale manifestanților se aflau, după cum raporta Liehmann, „mai multe din acele persoane care au condus masele la răscoală în anul 1848”. Acțiunea s-a prelungit pînă noaptea tirziu, în grădina Cismigiu, participanții exprimîndu-și în mod fățiș sentimentele lor patriotice unioniste.

Reacția cercurilor politice străine adversare Unirii n-a fost întârziată. Între altele, citeva zile mai tirziu, comisarul habsburgic a cerut explicații caimacamului Alexandru Ghica în legătură cu prezența funcționarilor publici și a ofițerilor la amintita manifestație unionistă, la care, spre stupefaccie sa, a primit un răspuns cu totul dezarmant: Ghica i-a declarat că „nu poate înota împotriva curentului”. „În asemenea condiții — raporta Liehmann superiorilor săi — în aproximativ 20 zile, în acest principat urmează să se țină alegerile pentru Divanul ad-hoc”.

Astfel de aprecieri privind situația politică din Țara Românească și imposibilitatea forțelor reacționare externe de a mai bara calea Unirii înlînim și în raportul din 24 august, în care Liehmann remarcă un adevăr cu totul semnificativ: „actualul guvern valah nu are nici voință și nici forță” spre a se opune opiniei publice, unanim unionistă, „cu

¹ Magazin istoric, nr. 1/1974, 5/1975.

atît mai mult cu cît în Moldova, prin noile alegeri, divanul de acolo nu va mai avea probabil compoziția dorită (de cercurile potrivnice Unirii)". Comisarul austriac propunea, nici mai mult nici mai puțin, decît ca viitoarelor Divanuri ad-hoc să li se... retragă competența de a discuta „problema Unirii”. Or, înainte de toate, Conferința de la Paris din 1856 stabilise convocarea acestora tocmai pentru a le consulta în vederea viitoarei organizări a Principatelor¹ Circumspecte în privința poziției pe care ar fi adoptat-o celelalte cabinete ale marilor puteri, cercurile politice vieneze n-au dat nici un răspuns propunerii lui Liehmann. Acesta a continuat însă să se păstreze pe poziții antiunioniste, fapt ce rezultă din rapoartele sale referitoare la activitatea Divanului ad-hoc din București, ale cărui lucrări au început la 30 septembrie 1857.

Exprimînd voința populară, în ședința sa din 8 octombrie, Divanul ad-hoc al Țării Românești a adoptat propunerea prezentată de C.A. Crețulescu în care se arăta: „românii sînt unanimi în dorința formulată în următoarele patru puncte: 1) Chezășlucirea autonomiei și a drepturilor noastre internaționale... 2) Unirea țărilor România și Moldavia... într-un singur stat și sub un singur guvern 3) Prinț străin cu moștenirea tronului... 4) Guvern constituțional reprezentativ..., o singură Adunare obștească...”².

În ciuda tuturor opreliștilor și urzelilor cercurilor politice reacționare interne și externe, poporul român și-a impus cu hotărîre voința. Divanurile ad-hoc, atît prin componența lor, cît, mai ales, prin conținutul dezbaterilor, „au fost adevărate adunări reprezentative ale poporului...”, exprimînd cu vigoare aspirația sa de unitate și independență națională³.

¹ Magazin istoric, nr. 1/1975; 7/1975; 4/1975.

4. Hanul lui Manuc

5. Foata Piață de Flori, văzută dinspre Hanul lui Manuc

6. Grădina Cișmigiu, în 1856

4

5

6

România a intrat în războiul antihitlerist cu întregul său potențial uman, militar și economic, cu toate forțele, alături de Uniunea Sovietică, de întreaga coaliție antifascistă. Poporul nostru a demonstrat astfel, prin nenumărate fapte de vitejie și înalt eroism, că aspirația sa vitală, felul său suprem erau lichidarea fascismului — cel mai mare dușman al libertății și independenței popoarelor, al civilizației umane, asigurarea independenței patriei, dreptul de dezvoltare liberă.

Împ de aproape 9 luni, armata română, cu un efectiv de peste o jumătate de milion de ostași, a luptat cot la cot cu glorioasa armată roșie, dînd grele jefte de sînge, atît pentru eliberarea restului teritoriului țării ocupat de trupele fascisto-horthiste, cît și a teritoriului Ungariei și Cehoslovaciei, a unei părți din teritoriul Austriei, pînă la cucerirea victoriei totale asupra Germaniei hitleriste. Această luptă a fost susținută de efortul întregului popor, care a răspuns fără preget chemării partidului comunist „Totul pentru front, totul pentru victorie!”.

NICOLAE CEAUȘESCU

ROMÂNIA ÎN RĂZBOUL ANTIHITLERIST

25 octombrie 1944. Comunicat special al Marelui Stat Major al armatei române: „În Transilvania de Nord-Vest trupele române..., în strînsă legătură cu cele sovietice, au ocupat orașele Carei și Satu Mare, după care au depășit frontiera româno-maghiară, dezrobînd astfel întreaga Transilvanie... Diviziile noastre sînt gata de un nou efort și noi jefte pentru consfințirea definitivă a drepturilor noastre prin lupta alături de marile noastre aliați, pînă la înfrîngerea totală a forțelor germano-maghiare.”

Evenimentele militare, pornite prin declanșarea insurecției din august 1944 — începutul revoluției de eliberare socială și națională antifascistă și antilperialistă a poporului nostru¹ — care au dus la eliberarea întregului teritoriu românesc de sub ocupația hitleristo-horthistă au fost recent evocate în paginile revistei noastre². Ele compun însă nu-

mai o parte a eforturilor României, alături de coaliția antihitleristă, pentru obținerea victoriei finale împotriva fascismului. Caracterul și scopurile nobile ale participării României la războiul antihitlerist, unitatea dintre acestea și lupta revoluționară a maselor populare conduse de partidul comunist pentru instaurarea unui regim democrat-popular, pentru crearea condițiilor necesare consolidării independenței și suveranității statului român, angajamentele asumate față de Națiunile Unite au impus poporului nostru continuarea efortului militar dincolo de hotare, în Ungaria, Cehoslovacia și Austria, pînă la completa nimicire a nazismului. „Interesele vitale ale poporului român — se preciza în Proiectul de platformă al Frontului Național Democrat, document elaborat de P.C.R. și dat publicității la sfîrșitul lunii septembrie 1944 — cer ca el să participe în modul cel mai activ la... lupta de nimicire a hitlerismului, luptă pe care o duce întreaga omenire înaintată...”.

Bucuria generală ce domnea în țară — stare provocată de eliberarea ultimului petec de pămînt cotopt de fasciști — a fost dublată de hotărîrea fermă a întregului popor de a contribui cu toate puterile sale la lichidarea flagelului fascist. „Războiul nu s-a terminat — scria Scînteia, din 27 octombrie 1944. Trebuie să luptăm mai departe, să nimicim în birlogul său fiara hitleristă, să lichidăm

¹ Marile bătălii prin care armata română și formațiunile de luptă patriotice, avînd sprijinul entuziast al întregului popor, au eliberat Capitala și teritoriul național au fost evocate în ample cicluri de articole apărute în numerele: 5/1967; 4 și 7-8/1968; 4,5,6 și 7/1969; numerele 8 din anii 1970, 1971; 1972; și 1973; 6,7,8/1974; 8,9, și 10/1975; 8/1976; 8/1978; 7 și 8/1979.

² Magazin Istoric, nr. 10/1979; pentru efortul general al României în războiul antihitlerist, ca și pentru unele recunoașteri ale contribuției armatei române la înfrîngerea fascismului, vezi articolele publicate de revista noastră în nr. 9/1969; 5 și 10/1970; 5/1972; 11/1974; 4,5,8 și 10/1975; 5/1976; 7 și 12/1977.

din rădăcini imperialismul german... înainte, spre Budapesta, spre Berlin¹.

Infringerea trupelor inamice de pe teritoriul Ungariei a fost rezultatul a trei mari operații militare — Debrețin¹, Budapesta² și Viena —, organizate și realizate de trupele sovietice din cadrul Fronturilor 2 și 3 ucrainene. Armata română a participat la operația Debrețin (soldata cu eliberarea regiunilor maghiare de la Est de Tisa) cu 17 divizii, un corp aerian și două brigăzi de artilerie antiaeriană. Efortul ofensiv român s-a produs pe mal multe direcții: cu 8 divizii pe direcția Mérék-Nord Nyiregyháza-Dabrád; cu 5 divizii (în cadrul grupărilor principale a Frontului 2 ucrainean) pe direcția Békéscsaba-Debrețin-Nyiregyháza, iar cu alte 4 divizii pe Tisa mijlocie.

În cadrul operației Budapesta au acționat 15 divizii românești, un corp aerian și alte unități și subunități. Corpul 7 armată român și-a adus contribuția de lupte și sînge la eliberarea capitalei ungare, ajungînd, prin înfrîngerea unor rezistențe deosebit de crîncene, pînă în centrul Budapestei. Corpul 4 armată român a luptat pe direcția Miskolc, iar apoi în Munții Bükk, pe care i-a cucerit în cooperare cu unități din Armata 27 sovietică, permițînd pătrunderea forțelor româno-sovietice în Cehoslovacia. Alte două grupări române — Corpurile 2 și 6 — după ce au înfrînt rezistențele inamice pe Tisa superioară, au acționat în Nord-Estul Ungariei, în Munții Hegyálja și pe riurile Bodrog și Hernád.

Totalul efectivelor românești angajate în luptele pentru eliberarea Ungariei a ajuns la peste 210 000 ostași; militarii români au eliberat 1 237 localități (14 orașe), au forțat riurile Tisa, Bodrog, Hernád și Ipel și au străbătut masivele muntoase Hegyálja, Bükk și Mátra.

Un greu tribut de sînge a plătit în cursul luptelor pentru eliberarea Budapestei Corpul 7 armată român, care din cei 36 348 luptători a pierdut 11 000 oameni. Totalul pierderilor românești în timpul luptelor pentru eliberarea Ungariei s-a ridicat la aproape 43 000 oameni (morți și răniți).

Încă din ziua de 19 decembrie 1944 forțele sovietice și române, acționînd cot la cot, lichidaseră rezistențele inamice din Nord-Vestul Ungariei și pătrunseseră pe teritoriul Cehoslovaciei. Așadar, noul an, 1945 găsea armata română angajată în crîncene bătălii împotriva hitleristilor atît pe teritoriul ungăr, cît și pe cel cehoslovac. Vom evoca în continuare într-un mod sintetic acțiunile de luptă ale armatei române pe frontul antihitlerist desfășurate în perioada ianuarie-mai 1945, pînă la victoria finală a coaliției antihitleriste împotriva celui de-al III-lea Reich.

1945

1 ianuarie. Consiliul Frontului Național Democrat difuzează un apel către întreaga națiune: „...Sarcina marilor și grele au stat și stau în fața poporului român, în lupta lui pentru mobilizarea tuturor forțelor și resurselor naționale în vederea continuării războiului, alături de marile puteri aliate, pînă la înfrîngerea definitivă a Germaniei hitleriste... Sîntem în război și avem de îndeplinit obligații față de Aliați. Această cerință sacră din partea tuturor, fără deosebire de clasă și naționalitate... Dorința fierbinte a poporului român este pacea cît mai grabnică și libertatea. Ca să avem pace trebuie înzestrate stăruirile războiului pentru înfrîngerea rapidă a dumanului. Totul pentru front, totul pentru sprijinirea armatelor roșii și române...”

Scînteia publică articolul *Cuvinț către ostași*: „Ne îndreptăm gîndul, în pragul Anului nou, către ostașii de pe front, pentru a le trimite încrederea și nădejdea noastră în ei, cît și pentru a-i asigura de dragostea noastră, de grija noastră pentru ei...”

Unitățile Corpului 7 armată ajung la marginea de Est a Budapestei. Din *Jurnalul de operații* al acestei unități: „...Continuînd atacul, [Corpul 7] a reușit să pătrundă în marginea de Vest a orașului Budapesta, unde au început luptele de stradă. Moralul trupelor noastre este excelent în fața acestui important eveniment istoric... În cursul zilei, atacul viguros al Corpului 7 armată a reușit să pătrundă, pînă în seara zilei, circa 4 km în interiorul orașului. Divizia 19 infanterie, prin lupte de stradă, a distrus toate cuiburile de rezistență inamică, reușind să cucerească în întregime cartierul Mátyás Föld¹, aerodromul Sud Mátyás Föld, parcul Mátyás Mjr și cartierul Rakoshegy... Divizia 9 cavalerie, înaintînd dintr-un lungul cîmp ferate și șoseaua Rakoskerstur spre interiorul Budapestei, a înfrînt toate rezistențele inamice înfrînse în cale, reușind să pătrundă... În cartierul Nord Kobanya și să ocupe în crucisarea de străzi și calea ferată din partea de Nord a cartierului. Detășamentele de asalt continuă pătrunderea pe străzi spre interiorul Budapestei. Moralul trupelor noastre este excelent...”

La ora 22, Radio București difuzează următorul comunicat: „În ziua Anului nou 1945, trupele Armatei române, în strînsă colaborare cu marile unități sovietice, după ce au sfîrșit ultima centură de apărare, au pătruns în Budapesta cu Corpul (7) de armată al generalului Sova Nicolae, ale cărei brave divizii... duc la acest moment lupte de stradă spre centrul capitalei maghiare. În această zi, cu Corpul (4) de armată al generalului Boițeanu Ion... s-a atins... riul Ipel, continuîndu-se atacurile pe teritoriul cehoslovac”.

2 ianuarie. Corpul 4 armată, aflat în capul de pod de la Vest de riul Ipel, acționează pentru ruperea apărării inamice și eliberarea localității Veliká. Divizia „Tudor Vladimirescu-Debrețin”, în cooperare cu trupe sovietice, înfrînge rezistențele germane din apropierea localității cehoslovace Vel. Zlievec. Formațiuni din Corpul aerian român distrug importante obiective inamice în localitățile Brezínice, Lučenec, Pincez și Nitra. Din *Ordinul comandantului Corpului 7 armată*: „...Reamintesc ordinele ce am dat anterior cu privire la atitudinea pe care trebuie să o aibă trupele în cursul operațiunilor. Este posibil ca inamicul să continue a se bate cu îndrînire, apărînd strădă cu strădă și casă cu casă, pînă la ultima extremitate. Este posibil, de asemenea, să-și slăbească rezistența și să cedeze repede. Și într-un caz, și în altul, trupele noastre trebuie să urmărească un singur scop — acela de a căuta lupta cu forțele armate inamice și — acolo de unde este posibil — să le înfrînge repede și definitiv, făcînd tot ceea ce este necesar în cursul operațiunilor... Populația civilă care nu ia parte la rezistență va fi crutată și luată sub protecție, asigurîndu-i-se viața, liniștea și avutul... Cartierele cucerite, clădirile și bunurile de orice fel intrate în stăpînirea trupelor noastre rămîn sub garanția lor în starea în care au fost găsite după luptă... Monumentele și obiectele de artă, instituțiunile culturale și așezămintele de interes public vor fi crutate cu grijă. Nici o atingere a acestora nu poate fi justificată...”

În concluzie, cer trupelor Corpului 7 armată să se bată cu îndrînire pentru a învinge, dar prînd, în același timp, să se poarte leal, cu demnitate și onoare, pentru a nu micșora prin nimic măreția victoriei dobîndite...

Comandantul Corpului 7 armată,
General de corp de armată N. Sova¹.

¹ Precizăm că, în majoritatea cazurilor, denumirile de localități străine cuprinse în citate sînt redată așa cum au fost reținute în documentele de arhivă.

Trupele Corpului 7 armată au purtat lupte îndrăznețe pentru eliberarea Budapestei

3-8 ianuarie. Din Ordinul de zi nr. 97 al Diviziei 9 cavalerie: „În cursul zilei de 3 ianuarie 1945, Divizia 9 cavalerie [din Corpul 7 armată], montând un nou atac, sprijinit cu foc puternic de artilerie, întorcându-se să pătrundă adânc în dispozitivul inamic defensiv... Prin luptă corpurile, cuceresc casă cu casă, apăsându-se încet, dat sigur de inima capitalei ungare...”

Divizia „Tudor Vladimirescu-Debrețin” atacă la Vest de râul Ipeș, eliberând, între altele, localitatea Vel. Zilvece. În comunicatul Marelui Stat Major din 3 ianuarie se precizează: „În Cehoslovacia trupele noastre de munte au câștigat poziții importante în regiunea de la Sud-Est Lučenec. Pe restul frontului activitate de luptă normală.”

● Postul de Radio Londra (4 ianuarie): „Trupele române din Budapesta sînt angajate în grele lupte ofensive. Vinătorii de munte români care luptă în Cehoslovacia au realizat importante câștiguri de teren.”

● În ziua de 5 ianuarie, autoritățile maghiare ale comunei Szilvásvárad înaintează următoarea scrisoare autorităților militare române: „Din partea consiliului comunal al comunei Szilvásvárad adevărate prin această că armata română care a fost cantonată în această comună a hrănit copiii și chiar majorii de la cazanul trupei. Medicii militari ai armatei au dat populației civile îngrijiri medicale...” În aceeași zi, *Jurnalul de operații* al Corpului 7 armată menționează: „Inamicul opune rezistență îndrăznică [în Budapesta], folosind blocurile pe care le-a organizat puternic și care trebuiesc cucerite în parte, fapt ce obligă trupele atacatoare la o progresie unea înceată, eforturi mari și pierderi simțitoare...”

● Postul de Radio Londra (emisiunea din 7 ianuarie): „Diviziile române luptă astăzi alături de trupele sovietice în Ungaria, o grupare acționând în regiunea Budapestei, iar celelalte la granița Cehoslovaciei. Dintre națiunile care luptă împotriva Germaniei hitleriste, România se situează azi în al patrulea rînd în ceea ce privește numărul de soldați care participă la bătălia de distrugere a nazismului [subl. ns.]”

Același post, la ora 15.30 (emisiunea în limba franceză): „Primul ministru al României a declarat că România are acum 14 divizii care luptă efectiv pe front împotriva germanilor. Majoritatea acestor trupe luptă la Budapesta și în Cehoslovacia. Comentând această declarație, un redactor al ziarului *Sunday Times* conșacră un articol României și arată că din punct de vedere al efectivelor, România este a 4-a națiune europeană care luptă împotriva Germaniei. Ziarul scoate în evidență Divizia „Tudor Vladimirescu” care este compusă din [fosti] prizonieri români și care a jucat un rol important în luptele de la Debrețin.”

● Consiliul superior comunal al orașului Diosgyr (Ungaria) trimite o scrisoare comandamentului Armatei 1 române, în care se arată că ostașii români s-au purtat față de populație foarte binevoitori și cu toată înțelegerea, iar cu ocazia plecării din localitate au dăruit populației nevoiașă aproape 5.000 plăci.”

● În ziua de 8 ianuarie, Armata 4 română primește ordin să treacă la ofensivă pe direcția generală Rožava, începând din dimineața de 12 ianuarie. La Budapesta, Divizia 2 infanterie, din Corpul 7 armată, pune stăpînire pe Posta Centrală, unul din marile edificii ale orașului. Un atac prin surprindere al Diviziei „Tudor Vladimirescu-Debrețin” duce la eliberarea localității cehoslovace Dol. Hamrá.

9-10 ianuarie. Corpul 7 armată poartă lupte crâncene pe aliniamentul califer de la Vest de Posta Centrală și pentru ocuparea cazărnilor Franz Iosif, în partea de Est a orașului. La ora 20.00 Corpul 4 armată primește misiunea în vederea participării la operația ofensivă Lučenec; a doua zi, subunitățile sale au eliberat localitatea Jelsövec.

11 ianuarie. Corpul 7 armată, în cooperare cu unități sovietice din Corpul 30 și Corpul 18 de gardă, continuă ofensiva în interiorul Budapestei, dînd lovitură principală pe direcția Gara de Est-Bulevardul Rakóczy. Trupele Armatei 4 sînt gata pentru declanșarea operației Rožava. Corpul 4 român și Divizia „Tudor Vladimirescu-Debrețin” fac ultimele pregătiri pentru ofensiva împotriva inamicului care se apără în orașul Lučenec.

12-13 ianuarie. Comandantul Corpului 7 român formează un „grup de manevră” (compus din Divizia 9 cavalerie, două regimente din Divizia 19 infanterie, Regimentul 114 antitanc sovietic), care, executînd o manevră pe la Sud, pînă seara ajunge în partea de Nord a Cimitirului Kérecs și, zdrobind inamicul, înaintează pînă în apropierea Gării de Est. „Către ora 12 cazarma (Franz Iosif) este complet curățată de ultimele rămășițe inamice...”

● Referindu-se la aportul militar al României la înfrîngerea Germaniei hitleriste, postul de Radio Paris, în emisiunea din 13 ianuarie declară: „*Franța scoate din România a adus, prin contribuția ei, o scutire a războiului cu cel puțin 6 luni (subl. ns.)*”

14 ianuarie. Din Comunicatul Marelui Stat Major al Armatei române: „...în regiunea Vest Lučenec vinătorii de munte au pătruns și mai adînc în poziția inamică... În regiunea Sud-Estică a Munților Tatna Mică, trupele Armatei 4 române, continuînd atacul, au înfrînt rezistență inamică și înaintează spre Nord, în lungul văii Sajó (Slaná), respingînd numeroase contraatacuri inamice. Au fost cucerite mai multe localități, printre care: orașul și importantul nod de comunicație Pelsőz (Pelsőz), Sillce (Sillce), precum și stația de cale ferată Özöbény (Gemer Horka)”. Corpul 7 armată continuă ofensiva în interiorul Budapestei, cucerind Fabrica de cauciuc, Hipodromul Mic, Gara de Est, precum și Teatrul Mare și Spitalul Central.

În ziarul *Grat nou* (organ al Direcției politice de front a armatei sovietice, editat în limba română) apare un articol în care se spune: „...România a jucat un rol în înfrîngerea fascismului și a pornirii la locul cuvenit contribuția armatei române la această operă grea...”

15 ianuarie. Din *Jurnalul de operații* al Corpului 7 armată: „Operațiile pentru înfrîngerea ultimelor rezistențe inamice care mai apară Budapesta au continuat. Pentru Corpul 7 armată român aceste operațiuni se consideră ca și terminate, deoarece în micul spațiu rămas pînă la Dunăre inamicul nu mai poate opune rezistență îndelungată. Misiunea grea pe care Corpul 7 armată a avut-o a fost îndeplinită cu prisosință”. La ora 20.00 comandantul Frontului 2 ucrainean remite comandantului Corpului 7 armată român următorul ordin: „În scopul de a pregăti într-unirea în minile comandantului Armatei 1 române a Corpurilor 4 și 7, Corpul 7 armată, în noaptea de 16 ianuarie 1945, se va deplasa în zona Mohora-Legend-Alósdá-Száda, unde se va concentra pînă în dimineața zilei de 18 ianuarie 1945...” În perioada următoare, Corpul 7 armată a primit noi misiuni de luptă pe frontul din Cehoslovacia.

16-19 ianuarie. Marile unități ale Armatei 4 continuă ofensiva spre orașul Rožava, ajungînd la 4 km de localitate. Din Ordinul de zi al Diviziei 6 infanterie: „În ziua de 17 ianuarie 1945, Divizia 6 infanterie a atacat

pe tot frontul pentru a cuceri creasta cu cotele 656, 658 și 624 de la 4 km Sud Rožnava. Luptele au fost deosebit de grele din cauza driziei inamicului, bine sprijinit cu foc de artilerie și branduri și favorizat de poziții dominante. Tereul stincos și împădurit a impus trupele eforturi mari, după 5 zile de luptă neîntreruptă. Cu toate acestea obiectivul zilei a fost atins datorită conducerii prompte și energiei comandantilor de regimente, precum și înaltului simț de datorie dovedit de ostașii acestor încercate unități...". Trupele Diviziei „Tudor Vladimirescu-Debrețin” cuceresc puncte importante pe pantele de Sud-Est ale masivului Javorina, urcându-și înaintarea spre Hron.

20 Ianuarie. Ofensiva Armatei 4 vizând eliberarea Rožnavei continuă: sînt eliberate localitățile Turna, Dvorniky, Zadič, Solovec. Corpul 7 armată, împreună cu Divizia 10 infanterie sosită din țară, reintră sub

Ostași români din Regimentul 1 artilerie grea pe frontul din Ungaria

ordinele operative ale Armatei 1, alături de Corpul 4 armată.

Din chemarea Comitei de organizare a mișcării sindicale (Viața sindicală, 21 ianuarie): „Pentru a mări efortul de război, pentru a grăbi eliberarea celorlalte popoare care mai suferă jugul hitlerist... este nevoie ca printr-un efort dintre cele mai mari să facem ca prin munca noastră să se creeze un adevărat curent continuu între front și spatele frontului. Luptă pentru mărirea efortului de război antihitlerist”.

22 Ianuarie. Armata 1 română (Corpurile 4 și 7) primește ordin de ofensivă ca, în cooperare cu Armata 53 sovietică, să ocupe masivul muntos Javorina și să iasă pe râul Hron.

23 Ianuarie. Armata 4 română cucerește, la ora 02.00, orașul Rožnava și localitățile înconjurătoare prin atacul de noapte dat cu trupele Corpului 6 armată. Primele mari unități care pătrund în oraș sînt Divizia 6 infanterie și Divizia 18 infanterie.

Prin Ordinul de operații nr. 65, Grupul de armate al generalului Jmačenko stabilește misiunea Armatei 4 române, privind continuarea ofensivei spre Dobšina și Jelšava.

Mareșalul R. I. Malinovski, comandantul Frontului 2 ucrainean, citează prin ordin trupele Armatei 4 române care au eliberat Rožnava. În Ordinul de zi nr. 195 al Corpului 6 armată se precizează că în timpul luptelor pentru cucerirea masivului Silická-Planina „ofiterii și trupa... îndurînd greutăți, uneori supraomenești, au înfrînt asprimele înghețului, greutățile terenului și rezistența unui inamic special pregătit, înarmat și dotat pentru lupta în munți. S-au capturat 980 prizonieri, 31 mitraliere, 11 aruncătoare, 17 puști-mitraliere, muniție, arme și materiale de război...”.

24-27 Ianuarie. Marile unități ale Armatei 4 continuă urmărirea inamicului spre cursul superior al râului Hron și în 26 ianuarie eliberează orașul Dobšina. Armata 1 română continuă luptele pentru cucerirea masivului muntos Javorina și eliberează mai multe localități, între care orașul Hallč.

28 Ianuarie. Unități ale Armatei 4 ocupă poziții importante în Munții Metalici și, eliberînd mai multe localități, ies în valea superioară a râului Hron; trupele din Corpul 6 armată eliberează orașul Tisovec. În Raportul operației al Armatei 4 către Marele Stat Major român se fac următoarele precizări: „... Continutul înaintarea peste înălțimile Munților Tatra Mică și învingînd greutățile înghețului și ale zăpezii mari, Armata 4 a înfrînt trupele alpine germane și maghiare din fața sa și a cucerit orașul Tisovec și toate localitățile de la Tisovec pînă la Telgárt... punînd stăpînire astfel pe marea comunicație ce traversează Munții Tatra, rînd inamicului roada principală și orice posibilitate de manevră între fronturile 4 și 2 ucrainene...”.

Generalul Jmačenko, comandantul Armatei 40 sovietice, trimite o scrisoare de mulțumire comandantului Armatei 4 române: „Pentru acțiunile ofensive priceput executate și înclinute de succes, avînd ca rezultat cucerirea orașului Tisovec, prezint mulțumirile mele generalilor, ofiterilor și trupele Diviziilor 3 și 6 infanterie [din Corpul 6 armată]...”.

29-31 Ianuarie. Armata 4 continuă ofensiva, apropiindu-se pe un front larg de cursul superior al râului Hron și, după lupte îndrăgite, în ultima zi a lunii ianuarie, eliberează orașul Brezno. Armata 1 poartă lupte grele în masivul Javorina și eliberează mai multe localități (Lentvora, Lunčajova, Abelová, Priboj, Šula, Veres, Polichno, Madáčka, Veliki Lom, Močar) și orașul Lešt.

Radio Londra, emisiunea din 31 ianuarie, ora 16.15 referitor la discuțiile purtate în Camera Comunelor privitoare la acordarea statutului de cobeligerant României: „Domnul Thomas [deputat laburist] a sugerat apoi că de vreme ce România este a patra țară care efective pe frontul împotriva Germaniei, ar fi cazul a se propune să i se acorde un statut de cobeligeranță (subl. n.s.). Domnul Law [purător de cuvînt al Ministerului de Externe] a răspuns că înainte de a i se putea acorda României un statut de cobeligeranță, este necesar ca problema să fie discutată cu guvernele sovietic și american. Pînă acum însă asemenea discuții nu au avut loc”.

Comunicatul Marelui Stat Major român: „În regiunea Munților Tatra Mică trupele Armatei 4, după ce au înfrînt rezistența inamică, au înaintat luptînd peste 40 km într-un teren foarte greu și înzăpezit, reușind să debuzeze în valea râului Hron... În masivul muntos Javorina, trupele Armatei 1 române continuă urmărirea inamicului bătut”.

NOTĂ: Pentru realizarea acestei cronologii s-au utilizat următoarele surse: Cronica participării armatei române la războiul antihitlerist, 1971; În numele libertății și prieteniei (vol. I și II), 1970; Prietenia cehoslovaco-română. File din cronici de război, 1969; documente aflate în fondurile Arhivei Ministerului Apărării Naționale și presa timpului.

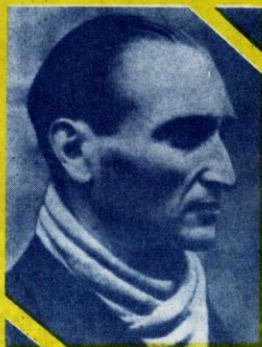
**Introducere și cronologie de
căpitan Alexandru
D. DUȚU**

Ianuarie 1945: într-un cartier budapestan, populația primește hrana din partea ostașilor români

Deraierea din pădurea Vincennes

În această perioadă, lupta armată dusă de Rezistența franceză era, în condițiile începutului, extrem de grea. În toamna anului 1940, continuam cursurile Facultății de Științe de la Sorbona și participasem la unele acțiuni ale Rezistenței, cum a fost marea demonstrație studențească din noiembrie 1940; în aceeași perioadă am fost printre cei

care au participat la editarea și difuzarea revistei clandestine a studenților patrioți, *La Relève*.

La 10 iulie 1940, Partidul Comunist Francez lansase un apel, chemând pe patrioți să constituie „frontul libertății, independenței și renașterii Franței”. În vara și toamna aceluiași an, au luat ființă o serie de organizații de rezistență, în care au intrat comuniști, socialiști, membri ai altor partide democratice, oameni fără de partid. Concomitent cu organizarea forțelor populare, P.C. Francez a pus bazele luptei armate împotriva ocupanților germani. Încă din

La mil de kilometri de țară, în cimitirul din Ivry, acea suburbie muncitorească și comunistă din „centura roșie” a Parisului, printre zeci de morminte de proletari, se află „careul împușcaților”, eroi ai Rezistenței în cel de-al doilea război. Acolo se găsește și mormântul lui Francisc Wolf cunoscut și sub numele de Francisc Boczor, militant al Partidului Comunist Român, căzut în lupta împotriva fascismului, pentru libertate, pentru independența popoarelor.

Francisc Wolf, alături de care am luptat în Franța în anii 1941-1943, s-a născut la 2 februarie 1906, în Maramureș, în satul Mara, denumit pe atunci Crăcești. Sora lui, Ileana Wolf, comunistă cu vechi stagiu în ilegalitate, îmi evocă cu emoție anii copilăriei lui Feri. Părinții — Mihai și Estera — aveau cinci copii, patru fete și un băiat. Când s-au făcut mai mari, familia s-a mutat în centrul minier Baia Sprie. Aici, Feri s-a împrietenit cu copiii minerilor, a cunoscut viața grea a celor care, de la 13-14 ani, erau obligați să muncească în mină. Dintre aceștia, cel mai mult s-a legat de tânărul Iosif Boczor. Frământările social-politice, greva generală din 1920, mișcările revoluționare — care își aveau ecoul și la Baia Sprie — au trezit interesul adolescentului, determinându-l să citească presa muncitorească și literatura progresistă a vremii. Prin tinerii mineri și forestieri pe care i-a cunoscut a luat contact cu mișcarea muncitorească revoluționară. După terminarea liceului, familia, relativ înstărită (tatăl era comerciant), l-a trimis la studii la Praga, unde s-a înscris la Institutul politehnic. Aici a activat în cercurile studențești antifasciste.

Luptător înăscut, însușindu-și și o temeinică cultură marxistă, tânărul s-a hotărât să se dedice luptei revoluționare a clasei muncitoare. De aceea, după doi ani de studii, a revenit în țară și s-a stabilit, în 1927, la Timișoara. Aici s-a încadrat ca muncitor la o fabrică, desfășurând o vie activitate în rândurile U.T.C. și în organizația Ajutorul roșu. În aprilie 1929, comunistul Francisc Wolf a participat ca delegat al tineretului la Congresul Sindicatelor Unite și s-a aflat printre cei care au apărut căminul muncitoresc, unde se desfășurau lucrările, împotriva atacului forțelor polițienești. Arestat și judecat, a fost eliberat, din lipsă de probe, dar expulzat din Timișoara. În timpul satisfacerii serviciului militar, la un regiment de artilerie din Alba Iulia, a pus bazele unei celule comuniste, desfășurând o vie activitate politică. În anii ce au urmat, din 1931 până în 1936, a îndeplinit diferite munci de răspundere în Ajutorul roșu, în mișcarea sindicală și în Organizația orășenească P.C.R. Cluj. În anul 1936, împreună cu alți tineri antifasciști, a plecat în Spania pentru a lupta alături de poporul spaniol împotriva rebeliunii lui Franco și a trupelor intervenționiste ale lui Hitler și Mussolini. La începutul anului 1939, după înfrângerea republicanilor spanioli, grupul voluntarilor români a trecut Pirineii, fiind internat în lagărele din Sudul Franței. În martie 1941, Feri, împreună cu Nicolae Cristea, Edmund Hirsch și Mihai Patriclu au evadat, sărind din trenul care îi transporta spre lagărele din Africa de Nord. După numeroase și primejdioase peripeții, a ajuns la Paris, în mai 1941, unde s-a încadrat în mișcarea de Rezistență franceză.

vara anului 1940, din indicațiile P.C.F., se organizase recuperarea armelor abandonate sau ascunse de ostași francezi în timpul luptelor cu armata nazistă și fuseseră constituite primele depozite de arme ale Rezistenței în departamentele din zona Nord aflate sub ocupație nazistă. În octombrie 1940, P.C.F. a creat prima sa organizație militară, Organisation Spéciale (Organizația specială — O.S.). Pentru desfășurarea activității de partid în rindurile muncitori-

cele mai potrivite, în iunie 1941, din însărcinarea grupului comunist român din Paris, Francisc Wolf — împreună cu Nicolae Cristea, Ion Călin, Mihai Patriciu și alții au fost primii organizatori ai grupurilor de luptă armată formate din antifasciști români, încadrate în O.S. Pentru a circula prin Franța, li s-au întocmit acte false. Feri a cerut să fie numit Iosif Boczor, în amintirea prietenului său din copilărie. Dintr-o greșală a serviciului nostru tehnic, tran-

de Est, era afișat și mersul trenurilor militare germane. Ulterior, comandamentul german n-a mai fost atât de imprudent și, în noile împrejurări, mișcarea de Rezistență și-a obținut informațiile prin patrioții francezi ce lucrau la căile ferate.

După ce-și memora garniturile care îl interesau, Boczor făcea temeinice investigații pe teren, stabilind zona cea mai potrivită pentru acțiunea pe care urma s-o întreprindă. La început, operațiile de deraiere a trenurilor s-au executat prin deșurubarea șinelor de cale ferată, cu ajutorul unor chei franceze procurate din magazine sau sustrase de pe la cantoane. Locul ales pentru prima deraiere — produsă în iunie 1941 — a fost lângă liziera pădurii Vincennes, în apropierea Parisului. Doi membri ai grupului au asigurat paza, ceilalți au înlăturat șinele. După aceasta, combatanții s-au retras la o anumită distanță. Vuietul vagoanelor răsturnate, strigătele, rafalele de mitralieră care au urmat au pecetluit succesul acestei prime operații.

Astfel de acțiuni, aparent simple, se desfășurau în condiții extrem de complexe, factorului întâmplare revenindu-i ponderea cuvenită. Nu o dată s-a întâmplat ca, după îndepărtarea șinelor, trenul militar german programat să nu mai treacă și atunci, aceeași echipă, cu prețul unor mari riscuri și al unor imense eforturi, refăcea totul pentru a evita ca dezastrul să lovească un tren civil francez.

Agresiunea germană împotriva U.R.S.S., antrenarea României în război de către guvernul antonescian ne-au întărit și mai mult convingerea că, acolo unde ne aflam, pe pământul Franței cotoprite, lupta alături de patrioții francezi devenea o parte integrantă din lupta poporului român, a tuturor popoarelor, pentru dobândirea mașinii de război naziste, pentru libertate și independență.

Treptat, în toamna și iarna anului 1941, acțiunea de sabotare a mașinii de război hitleriste s-a amplificat. Grupul lui Boczor a început să

Români în Rezistența franceză

FRANCISC WOLF-BOCZOR

CRISTINA LUCA-BOICO

lor imigrați, în toamna anului 1940, a fost reorganizată și Comisia centrală M. O. I. (Main — d'oeuvre immigrée — Muncitorii imigrați), constituită din comuniști străini aflați în Franța, care era subordonată Secretariatului C.C. al P.C.F. La sfârșitul anului 1940 și începutul anului 1941, comuniștii români, încadrați în Organizația Specială, au participat la primele acțiuni ale Rezistenței: tăierea firelor de telefon și electrice ale armatei de ocupație, atacarea autovehiculelor germane etc.

În aceste condiții, de început, cînd Rezistența franceză își căuta formele de luptă

scrierea s-a făcut greșit — Boczor — nume sub care Feri a intrat în istoria Rezistenței franceze și europene. Încă de la început, Boczor — conducătorul primului detașament de partizani români — s-a orientat spre acțiuni de anvergură, și mai ales către unul din sectoarele-cheie ale armatei naziste — transporturile.

Prin gările Parisului, treceau zilnic trenuri germane cu trupe sau muniții, în toate direcțiile. Într-una din zile, Boczor și Patriciu au făcut o descoperire uluitoare; laolaltă cu mersul trenurilor civile franceze, pe un panou din Gara

utilizeze dinamita. Feri și Patriciu au inventat un fel de mină artizanală, încărcată cu dinamită, care era montată pe calea ferată. La trecerea trenului, se producea explozia. Mina a fost experimentată în apropierea localității Gennevilliers, unde grupul condus de Boczor a aruncat în aer o garnitură de tren germană. În urma numeroaselor acțiuni pe care le-a organizat și condus în aceste luni, personalitatea lui Feri s-a impus. Ca o recunoaștere a calităților sale de organizator, tehnician și militar, către sfârșitul anului 1941, Francisc Boczor a fost numit comandant al formațiilor de luptă armată O.S. — M.O.I. din regiunea pariziană, direct legat de comandamentul militar al Rezistenței franceze din această zonă. În anul 1941, numărul sabotajelor pe căile ferate, efectuate de mișcarea de Rezistență (în întreaga Franță ocupată) a fost de 170, multe dintre ele fiind organizate de grupul condus de Boczor.

1 000 000 franci recompensă

La începutul anului 1942, ca urmare a creșterii efectivelor militare, intensificării și diversificării formelor de luptă împotriva ocupanților naziști, C.C. al P.C.F. a apreciat necesitatea trecerii la o treaptă superioară a luptei armate. Așa s-a creat noua organizație Franco-tireurs et Partisans Français (Francitorii și partizanii francezi) — F.T.P.F., în care au fost incluse formațiile fostei Organizații Speciale — O.S. În februarie-martie 1942, s-au alcătuit și primele detașamente F.T.P. ale imigranților străini în regiunea pariziană, printre care și cel român. Toate detașamentele depindeau ca recrutare și îndrumare politică de Comisia centrală M.O.I., iar din punct de vedere militar de Comitetul militar F.T.P.F. al regiunii pariziene. În fruntea acestor unități militare complexe, care acționau în regiunea pariziană, a fost numit militantul comunist român Boris Holban, având numele conspirativ Olivier. Ținând seama de importanța tran-

sporturilor pentru o armată în război, Francisc Boczor, deosebit de apreciat ca organizator al deraierilor pe căile ferate, a devenit instructor și conducător al unui detașament specializat în deraieri.

În perioada formării noii organizații militare, pe baza experienței pe care o dobîn-

și exercita dominația ei nemiloasă. Pe teritoriul francez, numai în cadrul Rezistenței, au funcționat circa 60 rețele, unele din ele aducând o mare contribuție la lupta Aliatilor. Serviciul nostru aduna și transmitea informații conducerii militare a F.T.P.-M.O.I. din zona pariziană.

Tren german, aruncat în aer de partizani

disem luptind în Organizația Specială încă din 1940, am primit sarcina de a organiza și conduce o rețea de informații pentru F.T.P.-M.O.I. din Paris și regiunea pariziană. Extinderea și diversificarea rețelelor de informații a fost una din caracteristicile celui de-al doilea război mondial, explicabile, între altele, prin faptul că frontul se găsea oriunde armata germană

cea ce nu excludea, în cazul unor informații militare valoroase, schimbul cu alte rețele, ce se efectua tot prin această conducere. Crearea acestei rețele decurgea din necesitatea unei viziuni globale pentru direcționarea loviturilor în sectoarele cele mai importante, dar și din nevoia apărării vieții combatanților, toți cu acte false, vulnerabili la o simplă razie a poliției.

Studiam obiectivele militare germane care ar fi putut fi atacate, întocmeam fișe cu descrierea lor, făceam propuneri pentru unitățile operative, indicând modalitățile posibile de executare și căile cele mai sigure de retragere a combatanților după efectuarea misiunii. Preluarea de către acest

În privința sabotajelor pe calea ferată, pe care — în cadrul F.T.P.-M.O.I. — regiunea Paris — le organiza formația de luptă condusă de Boczor, rețeaua noastră de informații avea misiuni pe două direcții. Prima — investigarea zonelor de cea mai intensă circulație feroviară,

amănunte informațiile, recunoștea terenul și stabilea cu mult spirit de răspundere data și locul atacurilor. Cu toate că armata de ocupație își organizase o pază civilă și militară extrem de vigilență, niciodată echipele conduse de Boczor nu au fost surprinse în acțiune. A doua misiune a noastră consta în investigarea eficienței acțiunii întreprinse de formația de luptă condusă de Feri.

În noua organizare militară, înfăptuită la începutul lui 1942, un rol important l-au avut, până în ultima zi a ocupației naziste, „laboratorul” și depozitul de armament — practic, arsenalul detașamentelor noastre. Atelierul, condus de Mihai Patriciu, a fost instalat, în ascuns, în podul unei fabrici de biscuiți, iar mai târziu, într-o locuință conspirativă. Aici, Patriciu și Boczor au fabricat mari cantități de mine, bombe și grenade.

În cursul anului 1942, acțiunile detașamentelor de franc-tirori și partizani din Paris și regiunea pariziană au luat o amploare sporită. Formația specială condusă de Boczor a executat o serie de sabotaje pe calea ferată, care i-au costat pe ocupanți grele pierderi umane și materiale. Numai în deraierea unui tren cu trupe S.S. în apropiere de Chantilly, în vara lui 1942, germanii au avut 150 morți și 200 răniți. A doua zi, după cum își amintește Mihai Patriciu, un anunț imens afișat în Place de la République, înștiința că cei care vor descoperi și denunța ocupanților pe „piratii căilor ferate” vor primi o recompensă de un milion de franci. În amintirile sale, Boris Holban notează că, în a doua jumătate a anului 1942, formația de luptă condusă de Boczor a executat direct sau a luat parte la zeci de deraieri de trenuri germane. Aceste acțiuni s-au înscris cu cinstă printre cele 267 sabotaje pe calea ferată organizate în întreaga Franță de către Rezistență în 1942. Fără îndoială, bombardamentele aliate au jucat un rol important în războiul din Vest. Dar deraierile efectuate de Rezistență au acționat cu precizie și fără victime în rândurile populației franceze.

Naziștii execută un patriot francez

serviciu a sarcinii de răspundere de culegere a informațiilor îi ferea pe combatanții de a colinda Parisul și împrejurimile, unde puteau fi arestați la o simplă rază. Am condus această activitate în anii cei mai grei ai ocupației 1942 și 1943, lucrând cu un efectiv foarte redus, dar format din cadre competente, disciplinate și cu putere de discernămint.

căutând să aflăm importanța lor militară și economică, pentru a se stabili prioritatea în atacarea de obiective. Ne-am deplasat deseori la distanțe de zeci de kilometri de Paris, mai ales spre Est, pentru a urmări traficul trenurilor germane și măsurile de securitate luate de naziști. Observațiile înregistrate le transmiteam comandantului militar. Boczor verifica în cele mai mici

Morts pour la France

Acest an a fost cumplit de greu pentru luptătorii împotriva ocupanților nazisti. Au căzut jertfă, fiind uciși, combatanții de frunte: Nicolae Cristea, Samuel Zoltan, Andrei Sas Dragoș, Ion Crăciun, Edmund Hirsch etc. Paza căilor ferate se întărise, echipele Feldgendarmeriei patrulind permanent de-a lungul drumului de fier și făcând tot mai grea misiunea formației de luptă condusă de Boczor. Sfârșitul anului 1942 ne-a găsit îndurerați de căderea atîtor tovarăși, epuizați de oboseală și fără îmbrăcăminte și încălțăminte cu care să înfruntăm o nouă iarnă. Și totuși trăim clipele unor mari speranțe. În Africa de Nord debarcaseră trupe anglo-americane; la Stalingrad, armata sovietică îi zdrobea pe hitleriști. Am continuat lupta cu și mai multă ardore, provocînd ocupanților pierderi din ce în ce mai mari.

În primăvara anului 1943 am primit cu mare satisfacție știrea constituirii Consiliului Național al Rezistenței, organism care reunea toate grupările din cadrul mișcării de eliberare din Franța. Am trecut la organizarea pe o treaptă superioară a formelor de luptă și în acțiunea de sabotare a traficului feroviar german. În acest context se înscrie și deraierea de la Evreux, la 108 km Nord-Vest de Paris. Sub conducerea lui Boczor, combatanții care acționau pe calea ferată parcurseră o întreagă gamă de procedee — de la deraierile prin îndepărtarea șinelor pînă la folosirea dinamitei. Între timp însă hitliștii luaseră măsura de a preceda trenurile militare, la intervale foarte scurte, de trenurile civile.

În această situație, în iunie 1943, am fost înștiințați că vom primi o cantitate de exploziv nou, un produs american provenit prin parașutarea de armament întreprinsă de aviația aliată. Comandamentul militar ne-a încredințat misiunea de a pregăti un sabotaj important pe calea ferată. Într-o duminică de vară am luat trenul Paris-Cherbourg și m-am oprit în

Gara Lisieux, unde am memorat mersul trenurilor, după care, ferindu-mă cît mai mult de priviri curioase, am explorat o parte din calea ferată și împrejurimi. Am luat trenul înapoi spre Paris și m-am oprit la Evreux, considerînd că porțiunea Lisieux-Evreux era cea mai potrivită pentru acțiune. M-am întors a doua zi la Paris, întocmind un raport amplu, cu observații și propuneri. Peste alte cîteva zile, o echipă special constituită de Boczor și cu participarea comandantului militar B. Holban, a executat prima deraiere cu comandă electrică. Sabotajul a reușit pe deplin, fără a periclita trenul civil francez care preceda garnitura militară germană. Iată cum este înscrisă acțiunea în raportul trimis comandamentului F.T.P.F.: „În noaptea de 10-11 iulie, deraierea unui tren de permissionari pe linia Paris-Cherbourg. Locomotiva și primele 4 vagoane complet distruse. Zeci de ofițeri și soldați omorîți sau răniți. Traficul întrerupt 24 ore”.

În vara anului 1943, formația de luptă a lui Boczor a reputat mari succese împotriva ocupanților. Numai în lunile iulie și august, în afara sabotajului de la Evreux, au fost făcute să deraieze cinci trenuri cu soldați și materiale de război. Au fost distruse zeci de locomotive și vagoane și au fost uciși sau răniți sute de soldați hitleriști.

În această vreme, autoritățile hitleriste de ocupație, sprijinite de colaboraționiști, își înteeau măsurile de urmărire și reprimare a combatanților antifasciști. Resimțeam tot mai mult oboseala nervoasă și fizică a îndelungatei și inegalei lupte cu dușmanul. Pe la jumătatea anului 1943, conducerea M.O.I. a hotărât trimiterarea unora dintre noi în provincie; decizia nu s-a aplicat însă cu operativitatea necesară. La începutul lunii octombrie, comandantul militar B. Holban a fost trimis în Nord-Estul Franței, fiind înlocuit cu Missak Manuchian, provenit din rîndurile emigrației armene. Boczor, Patriciu, eu și alții rămăneam, deocamdată, pe loc. Dar, între timp, avuseseră loc o serie de arestări. Cercul în jurul lui

Boczor se strîngea tot mai mult. Grupul său era urmărit (după cum am aflat mai tîrziu) de 16 agenți. În octombrie-noiembrie au fost arestați mai mult de 200 patrioți francezi. În noiembrie a căzut și Olga Bancic, care lucra de peste un an în serviciul tehnic. În aceeași lună, au fost arestați Manuchian și Boczor. (Ulterior am descoperit că această cascadă de căderi s-a datorat și acțiunii unui trădător; el și-a primit pedeapsa binemeritată încă înainte ca tovarășii noștri să fi ajuns în fața simulacrului de judecată a tribunalului nazist.)

În cursul anchetei, Feri s-a comportat eroic. În ciuda torturilor, Boczor nu și-a dezvăluit nici numele și nici acțiunile pe care le-a condus. La începutul anului 1944, pe ziduri, în stațiile de metrou, în gările Parisului a apărut un afiș roșu pe care, în medalioane încadrate cu negru, se aflau fotografiile a zece dintre tovarășii noștri, printre care și Boczor. Într-o dimineață umedă și rece de iarnă, m-am oprit cu emoție în fața unui asemenea afiș, pe care patrioții francezi scriseseră: „Morts pour la France!”.

Procesul avusese loc la 17 februarie 1944 și a durat două zile. În fața călăilor nazisti, într-o perfectă limbă germană, Boczor și-a mărturisit crezul de militant antifascist, încrederea în victoria luptei popoarelor împotriva nazismului. La 21 februarie 1944, neînfricatul Feri, conducătorul a mai mult de o sută de sabotaje împotriva trenurilor militare naziste, a căzut eroic sub gloanțele plutonului de execuție, alături de alți 22 partizani, eroi ai luptei pentru libertatea popoarelor, pentru demnitatea omului.

Nota autoarei: Pentru întocmirea acestui articol, de un mare ajutor mi-au fost dispozițiile avute cu: Ileana Wolf, sora lui Feri Boczor-Wolf — Oradea, Charlotte Gruia și general-maior (r) Boris Holban — București, colonel (r) Mihai Patriciu — Cluj, Ludwik Gronowski, fost responsabil central M.O.I. — Paris, Boris Milev — Sofia, colonel Albert Ouzoulias, fost comandant militar F.T.P. pentru zona Nord — Paris.

AȘA AM ELIBERAT DONBASSUL

D. D. LELIUȘENKO,

general de armată

Victoria de la 9 mai 1945 a rămas pentru totdeauna încrustată în memoria omenirii ca un eveniment de importanță istorică universală. Declanșând cel de-al doilea război mondial, fascismul german urmărea instaurarea dominației mondiale a celui de-al III-lea Reich, înrobirea celorlalte țări și popoare, nimicirea socialismului, a mișcării muncitorești, revoluționare, democratice și progresiste. În acea perioadă de grea încercare, cind acțiunile imperialismului hitlerist puneau în pericol libertatea, independența și existența însăși a multor națiuni, forțe uriașe de pe întregul glob și-au concentrat eforturile pentru a lupta împotriva acestuia.

Zădărnirea militară a fascismului a fost realizată prin acțiunea maselor populare, a mili-oanelor de oameni care au luptat ca militari și ca partizani, a oamenilor muncii din industrie sau de pe ogoare, care au făurit armele victoriei, a tehnicienilor, inginerilor, cercetătorilor din laboratoare și institute, a zăriștilor, artiștilor, scriitorilor, a zecilor de milioane de bărbați și femei, care și-au dat viața luptând pe front sau în spatele acestuia, pentru a salva libertatea și idealurile umanității de primejdia de moarte a nazismului. În lupta împotriva fascismului, s-a încheiat o largă coaliție, din care au făcut parte Uniunea Sovietică, Statele Unite ale Americii, Anglia, Franța liberă, coaliție căreia i s-au alăturat apoi multe alte țări, printre care — după insurecția din august 1944 — și România, care a participat la eliberarea teritoriilor naționale ale Ungariei, Cehoslovaciei și Austriei. Aportul material și uman al țării noastre, după cum aprecia Radio Paris, a scurtat durată războiului cu circa șase luni.

Forța fundamentală a acestei alianțe a fost Uniunea Sovietică, care a purtat pe umerii săi greul războiului, dînd contribuția hotărîtoare la înfrîngerea Germaniei naziste și la obținerea victoriei. Frontul sovieto-german a avut cea mai mare întindere, în comparație cu toate celelalte, însumînd o lungă perioadă, mii de kilometri, de la Marea Barentz la Marea Neagră. Pe acest front și-a masat conducerea hitleristă grosul forței sale militare și tot aici a suferit ea majoritatea zădăritoare a pierderilor. Pe Frontul de Răsărit au fost nimicite peste 500 divizii germane, circa 100 divizii ale aliaților Germaniei, iar în Nordul Africii, în Italia, Europa Occidentală au fost distruse 176 divi-

zii ale blocului fascist. Din cei 13 600 000 militari înregistrați de Germania nazistă ca „pierderi”, circa 10 000 000 au căzut pe frontul antisovietic.

La începutul lui Iulie 1943, în ajunul bătăliei de la Kursk¹, raportul de forțe și mijloace pe Frontul sovieto-german era următorul: comandamentul german dispunea de 5 325 000 oameni, 54 300 tunuri și aruncătoare, 5 850 tancuri și tunuri de asalt, 2 980 avioane de luptă; comandamentul sovietic dispunea de 6 612 000 oameni, 105 000 tunuri și aruncătoare (exclusiv calibrul 50 mm și artileria cu reacție), 10 199 tancuri și autotunuri, 10 252 avioane². După victoria de la Kursk, care a îmbunătățit radical situația militară strategică a Uniunii Sovietice, comandamentul sovietic a declanșat o ofensivă generală, eliberînd, pînă la sfîrșitul anului, importante teritorii de sub ocupația fascistă. Astfel, în 1943, a fost declanșată ofensiva de mari proporții pentru eliberarea Donbassului. Comandamentul hitlerist urmărea să nu piardă cu nici un chip această importantă zonă industrială. Cu puțin timp înainte, Hitler declarase: „Este foarte important să menținem în continuare bazinul Donețului și totodată să distrugem tot ce nu ne este neapărat necesar în această regiune, pentru ca, dacă vom fi nevoiți să ne retragem, să-l lipsim pe inamic de importante poziții economice”³.

În numărul de față al revistei Magazin istoric, apar extrase din volumul de amintiri Moscova — Leningrad — Berlin — Praga. Însemnările unui comandant de armată, al generalului D.D. Leliușenko, privitoare la această importantă operație ofensivă⁴.

Născut în 1901 în cătunul Novokuzniețki din regiunea Rostov, într-o familie de țărani, D.D. Leliușenko a luptat în 1918 ca partizan în Detașamentul roșu comandat de B.K. Dumenko, iar din 1919 în celebra Armată 1 de cavalerie a lui S.M. Budionni. În 1933, a absolvit Academia militară „M.V. Frunze”, iar în 1949, Academia Militară Superioară „K.E.

¹ Magazin istoric, nr. 4/1970.

² Istoria celui de-al doilea război mondial, 1939-1945, vol. 7, Voenizdat, Moscova, 1976, p. 114.

³ Idem, p. 194.

⁴ Titlul și subtitlurile extraselor aparțin redacției Magazin istoric.

Voroșilov". În timpul marelui război pentru apărarea patriei, Leliușenko a condus corpuri de armată, atât de infanterie cit și mecanizate, precum și armate formate din arme reunite. Sfirșitul războiului l-a găsit în funcția de comandant al Armatei 4 tancuri de gardă, cu care a participat la eliberarea capitalei Cehoslovaciei. După război, a comandat diferite re-

giuni militare, în prezent fiind inspector militar consilier la Ministerul Apărării al U.R.S.S. Generalul Leliușenko a fost distins cu două titluri de Erou al Uniunii Sovietice, decorat cu patru Ordine „Lenin”, două Ordine „Suvorov”, două Ordine „Kutuzov”.

AI. COVALIU

În primăvara anului 1943, potrivit concepției Marelui Cartier General, comandantul Frontului de Sud-Vest ordonă Armatei 3 de gardă să treacă vremelnice la apărare pe alinamentul Donețului de Nord.

În perioada care urmează, unitatea noastră menține ferm apărarea pe Doneț, între Lisi-ceansk și Voroșilovgrad. Compunerea trupelor se modifică periodic. Marile unități mecanizate de tancuri trec în rezerva frontului sau a Marelui Cartier, pentru completări în oameni și materiale. Fișa de apărare suferă și ea schimbări: Voroșilovgradul și Krasnodonul se transferă vecinului din stînga — Armata 51 a Frontului de Sud. Din dreapta este inclusă Armata 12 a Frontului de Sud-Vest. Se dau indicații de elaborare a planului de pregătire politică și de luptă pentru apărare, fără a se pierde din vedere perspectivele ofensivei. Multă atenție se acordă experienței acumulate în bătăliile Moscovei și Stalingradului. Se înregistrează cu atenție comportarea inamicului, elementele noi în acțiunile sale, tehnica întru-bușințată.

Discutind cu Kalinin

În această perioadă de a-calmie, la 28 mai, merg la Moscova, în spital, pentru a mi se extrage din picior schia unui glonte „dum-dum” care m-a rănit la Stalingrad. După vindecare, sînt invitat, alături de alți camarazi, la Kremlin, pentru a fi decorat. Intrăm într-o sală mare și, cu emoție, așteptăm festivitatea. Ușa se deschide și în sală intră, cu pași calmi, omul pe care îl cunoșteam bine, îl iubeam și-l respectam cu toții — Mihail Ivanovici Kalinin¹. Aplaudăm.

¹ În anul celui de-al doilea război mondial, Kalinin (1875-1946) era membru al Biroului Politic al C.C. al P.C. al U.R.S.S. (1926-1946) și președinte al Prezidiului Sovietului Suprem al U.R.S.S. (1938-1946).

El ne salută cu căldură, ne înmânează decorațiile, stringîndu-ne cu putere mîna și exprimîndu-ne cele mai bune urări. Eu sînt decorat cu Ordinul „Suvorov” cl. I, pentru acțiunile de luptă de la Stalingrad. Sînt desemnat să rostesc cuvîntul de mulțumire pentru grija deosebită pe care o poartă partidul și guvernul luptătorilor armatei roșii. După ce se termină festivitatea și lumea începe să părăsească sala, Mihail Ivanovici mă oprește:

— Puteți rămîne cîteva minute?

— Desigur.

— Să stăm jos. Aș vrea să vă întreb ceva legat de front, mai precis, de tancuri. Noi continuăm să vă considerăm tanchist.

Mihail Ivanovici își amîntea, probabil, anul 1941, cînd, pentru scurt timp, fusesem comandant al trupelor mecanizate de tancuri ale armatei roșii.

— Sînt gata să vă răspund, dacă pot, înțeleges.

— Definem unele date că inamicul este pe cale să producă un tanc nou, care îl întrece pe T-34 al nostru. Ați avut ocazia să îl întîlniți pe front acest nou tip de tanc?

— Direct nu, dar dispunem de informații că în timpul bătăliei de la Stalingrad, în luptele de la Tașinskaia, inamicul a avut un batalion de tancuri grele, denumite Tiger. Această subunitate s-a aflat, se pare, în compunerea Diviziei 6 de tancuri. Nu am reușit însă să capturăm nici unul, pentru că nemții le-au ținut departe de front, în mare taină. Am aflat totuși de la prizonieri și de la cercetași că acest tanc este mult mai puternic — ca blindaj și armament — decît tancul mijlociu german. Dispune de un tun cu un calibru mai mare de 100 mm.

— Nu trebuie să pierdeți deloc din vedere această problemă. Constructorii noștri lucrează la un tanc nou, foarte

puternic. Ar trebui să vă întîlniți cu Kotin și să aveți o discuție.

— Mă voi strădui să-l văd. După părerea mea, trebuie întărit blindajul frontal și cel al turelei, tunul trebuie să fie de 115-120 mm, sistemul de ochire perfecționat, dar în așa fel încît, în ansamblu, tancul să nu fie îngreunat suplimentar.

— Aceste considerații și altele spuneți-le tovarășului Kotin. Apreciază foarte mult sfaturile combatanților.

După o scurtă pauză, Mihail Ivanovici continuă:

— Și constructorii de avioane lucrează la noi aparate de vînaătoare și de bombardament, pentru a sprijini mai eficace tancurile și infanteria. Am acumulat experiență, nu mai sîntem ca la începutul războiului. Dar nu putem să ne mulțumim. E periculos. Deși este grav lovit, inamicul dispune încă de forțe puternice.

Luîndu-și rămas bun, Mihail Ivanovici îmi strînge puternic mîna, îmi urează succes, apoi îmi amîntesc încă o dată să mă întîlnesc cu constructorul Kotin. La ieșirea din Kremlin, foarte emoționat de înalta distincție primită și de întîlnirea cu M.I. Kalinin, mă gîndesc cum îmi găsește el timp pentru niște probleme de specialitate — construcția de tancuri și de avioane — care, la prima vedere, par a ieși din sfera sa de obligații. La scurt timp, am ocazia să mă întîlnesc pe front cu Iosif Iakovlevici Kotin și să discutăm problemele care îl preocupă pe Mihail Ivanovici.

În iunie, mă întorc la armata mea. Călătoresc de la Moscova cu mareșalii G.K. Jukov și S.K. Timošenko. Aceștia vin pentru a analiza situația pe Frontul de Sud-Vest și starea apărării în cadrul trupelor. La Statul major al armatei noastre, G.K. Jukov ascultă raportul noului comandant al Frontului de

Sud-Vest, R.I. Malinovski, și îi dă o serie de indicații importante.

Nici un minut întârziere

În dimineața zilei de 5 iulie, primesc următoarea informație de la șeful de Stat major al Frontului de Sud-Vest, generalul-locotenent F.K. Korjenevici: „Azi-dimineață, inamicul — după o pregătire puternică de artilerie și de aviație — a trecut la ofensivă, cu numeroase forțe de tancuri și infanterie, împotriva Fronturilor Central și Voronej dinspre Nord și, dinspre Sud, pe direcția generală spre Kursk. Trupele noastre resping cu fermitate presiunile hitleriștilor“. În zilele următoare, sînt informat cu precizie despre desfășurarea bătăliei din înfrîndul de la Kursk; urmăresc cum se desfășoară evenimentele și iau măsuri pentru ridicarea capa-

cității de luptă a trupelor. În acest timp, inamicul înaintază încet în fișa Fronturilor Central și Voronej, suferind pierderi grele.

La 12 iulie, Marele Cartier General dă directiva ca trupele Frontului Briansk și flancul stîng al Frontului de Vest să treacă la ofensivă la Nord de Oriol. Peste patru zile, începe contraofensiva și Frontul Central. Trupele sovietice rup apărarea inamicului și dezvoltă cu succes ofensiva.

La 16 iulie, ofensiva fascistă este oprită și în fața Frontului Voronej. După o scurtă pauză, Fronturile Voronej și de Stepă trec la contraofensivă. În urma acțiunilor hotărîtoare ale trupelor noastre, la 5 august sînt eliberate orașele Oriol și Belgorod. Cu ocazia acestei izbîzni, la Moscova, pentru prima dată în istoria Marelui Război de Apărare a Patriei, o victorie importantă este salutată prin salve de artilerie. În-

cepînd din această zi, salvele de artilerie ce vestesc victoria constituie o minunată tradiție a trupelor sovietice și a întregului popor. La 23 august, trupele Frontului de Stepă curăță de hitleriști orașul Harkov. Ultima încercare a inamicului de a dobîndi inițiativa strategică suferă un eșec absolut.

Succesul obținut la Kursk și Belgorod se transformă în ofensivă strategică generală a armatei roșii, de la Velikie Luki pînă la Marea Neagră. Frontul de Sud-Vest primește misiunea ca, în cooperare cu Frontul de Sud, de sub comanda generalului-colonel F.I. Tolbuhin, să desăvîrșască eliberarea Donbassului. După ce, în februarie 1943, armata roșie a eliberat raioanele de Est ale Donbassului, comandamentul germano-fascist, întîrînd trupele sale, desfășoară ample lucrări de perfecționare a putericei apărări pe căile de acces

Servanții unui aruncător de mine se pregătesc de tragere

spre raioanele centrale ale Donbassului, unde are o puternică grupare de trupe. La mijlocul lunii august, aici se află în apărare Armatele 1 și 6 de tancuri germane, care intră în compunerea Grupului de armate „Sud”. În total, peste 20 divizii. Marele Cartier General sovietic urmărește ca, după completa eliberare a Donbassului, să dezvoltă ofensiva spre Nipru și Crimeea.

„Curînd va veni și rîndul nostru”, ne spuneam noi, comandanții și ostașii Armatei 3 de gardă, urmîrînd desfășurarea cu succes a ofensivei trupelor sovietice din înfrîndul de la Kursk. Sîntem foarte atenți la comportarea inamicului din fața frontului armatei noastre, înregistrăm cele mai mici mișcări ale acestuia, distingem măsurile reale de cele false întreprinse de inamic, mai ales pe timpul nopții; cercetarea captează tot mai multe „limbi”.

La 31 august, deținem ceva date de la cercetașii și prizonieri. La începutul lunii septembrie, nu este exclusă posibilitatea ca hitleriștii să se retragă din fața frontului armatei. Se semnalează o minare intensă a drumurilor și pregătiri pentru aruncarea în aer a minelor și uzinelor. În anumele sectoare, inamicul organizează atacuri cu grupe mici — sub protecția focului de artilerie și a aruncătoarelor de mine — probabil pentru a ne induce în eroare. Noaptea auzim voci, zgomot de motoare, iar în anumite sectoare, în spațiile fasciștilor, se aud explozii. Cercetașii noștri, trimiși în adîncimea apărării inamice, transmit prin radio din raionul Artiomovsk că toată noaptea s-au deplasat mașini spre Vest. Ceva asemănători observăm și vecinii noștri. Pe baza datelor primite, ajungem la părerea că nemții pot începe retragerea, în orice moment, pe un aliniament mai favorabil, dar că nu sînt dispuși să părăsească Donbassul. De aici și concluzia noastră: nici un minut înfrînzire.

Hotărîm să nu-i lăsăm pe dușmani să se întărească pe aliniamente favorabile. Din păcate însă la acea dată, Armata 3 de gardă are foarte puține mijloace mobile, care pentru

astfel de operații sînt necesare ca aerul. Cea mai mare cantitate de tunuri și aruncătoare de mine se găsește la divizii și corpuri de armată. Orice s-ar spune, pentru ofensivă dispunem de puțină artilerie.

Ca să urmărim inamicul în ritm rapid — dacă el va începe retragerea — ne trebuiau întăriți. De aceea, Consiliul militar al Armatei 3 de gardă transmite comandantului Frontului de Sud-Vest un material bine argumentat, cu rugămintea să fie trecute la dispoziția noastră Corpul 23 de tancuri al generalului E.G. Pușkin și Corpul 1 mecanizat de gardă al generalului I.N. Russianov, care se află în rezerva frontului. Sîntem însă refuzați.

Manstein la Hitler, Hitler la Manstein

Cum am presupus, în noaptea de 1 spre 2 septembrie, inamicul începe retragerea, lăsînd puternice elemente de acoperire în lungul Donușului de Nord. Hotărîrea noastră de a trece la ofensivă se dovedește oportună. Începînd din seara zilei de 1 septembrie, detașamentele înaintate forțează Donușul de Nord. Încercările inamicului de a respinge ofensiva sînt zadarnice. Unitățile noastre ocupă repede malul opus al râului și largesc capul de pod. În aceste ore, este necesar să se introducă în luptă cel puțin o unitate de tancuri sau una mecanizată, dar nu dispunem nici de una, nici de cealaltă. Adresăm din nou Statului major al frontului rugămintea de a fi sprijiniți, dar nu primim nici un răspuns. Literalmente stringem, bucată cu bucată, mașini, automobile blindate, tancuri din toate unitățile armatei, pentru a organiza mici detașamente de urmărire. Transformăm pînă și compania de pază de la comandamentul armatei într-un mic grup mobil — avînd cinci tancuri, opt automobile și o baterie antiaeriană — și îl deplasăm cu un bac la Lisiceansk. Acest grup, împreună cu Divizia 279 de infanterie, zdrobește pe inamic, constituind un sprijin considerabil pentru divizie.

Îndeplinindu-și misiunea, trupele Armatei 3 de gardă forțează rapid Donușul de Nord și, continuîndu-și impetuos înaintarea, distrug avangărzile inamicului, care opun o rezistență dirză. Către sfîrșitul zilei de 2 septembrie, armata a înaintat 30 km, eliberînd orașele Lisiceansk, Proletarsk, Slaveanoserbsk, precum și numeroase alte localități, unde se află mine și uzine, în majoritate scoase din uz de hitleriști. Inamicul nu reușește să ocupe aliniamentele pregătite din timp. Trupele noastre înaintează rapid.

La Lisiceansk, aflăm despre atrocitățile săvîrșite de hitleriști în acest oraș. 8.337 oameni, din rîndurile populației pașnice, au fost mînați spre șanțuri, bătuți cu sălbăticie, unii împușcați; o parte au fost trimiși în Germania.

Ziua de 3 septembrie este o zi deosebit de încordată. Inamicul luptă cu îndrăgire pentru fiecare obiectiv. În confruntări grele, trupele Armatei 3 de gardă eliberează un vast teritoriu și peste 100 localități și mine. În această zi, Manstein, comandantul Grupului de armate „Don”, pleacă personal la Cartierul general al lui Hitler din Prusia Orientală, pentru a insista să i se trimită de urgență ajutorul promis. Dar cererile lui rămîn zadarnice. Sub loviturile armatei roșii, întregul Front Răsăritean al trupelor germane trosnește din toate încheieturile.

La 5 septembrie 1943, Divizia 266 de infanterie și Divizia 259 zdrobesc o mare grupare a inamicului și eliberează Artiomovskul, unul dintre marile orașe ale Donbassului. Străzile lui sînt pline de locuitori care îi îmbrățișează pe soldații sovietici. Cu cîteva ore înainte ca trupele noastre să pătrundă în oraș, hitleriștii au spînzurat 18 patrioți. Către seara zilei de 5 septembrie, comandamentul frontului trece în subordinea noastră Corpul 1 mecanizat de gardă al generalului I.N. Russianov și Corpul 23 de tancuri al generalului E.G. Pușkin, pe care le așteptasem atît. Imediat ce sosesc comandanții acestor corpuri, le și dăm misiuni. Ofensiva trebuie dezvoltată. În zilele ce

¹ Prizonieri — n. trad.

urmează, eliberăm Kramatorsk și Slaveanskul, unul dintre cele mai frumoase orașe ale Donbassului.

Brigada 135 de tancuri din Corpul 23 de tancuri al generalului E.G. Pușkin pătrunde în localitatea Konstantinovka. Au loc lupte grele. Inamicul opune o rezistență înversunată. Tanchiștii noștri se bat pe viață și pe moarte. Sînt nimiciți aproximativ 1 500 soldați S.S., care au refuzat să se predea.

Batalionul 2 din Brigada 135 de tancuri al maiorului K.A. Savișki intră în plină viteză în marginea de Vest a orașului, barează căile de retragere ale inamicului, desăvîrșind astfel zdrobirea lui. În urma acestei lupte, Brigada 135 de tancuri, în strînsă cooperare, cu unitățile Diviziilor 266 și 259, eliberează Konstantinovka, important oraș industrial al Donbassului.

Evenimentele se desfășoară într-un ritm foarte viu. Pe 7 și 8 septembrie, curățăm de inamic Krasnoarmeiskul, unul dintre cele mai importante noduri de rezistență al inamicului din adîncimea spațiului frontal. Printr-o lovitură iscusită, executată prin surprindere, tanchiștii lui Pușkin cuceresc din mers orașul. Concomitent, Corpul mecanizat de gardă al generalului Russinov ocupă punctul Zolotoi Kolodet și dezvoltă succesul spre Vest, eliberînd una după alta localitățile din Donbass.

La 8 septembrie, alarmat de succesul trupelor noastre, în special al celor de tancuri și mecanizate, Hitler vine personal la Statul major al Grupului de armate „Sud”, la Zaporojie, ordonînd ca acolo să se găsească, în afară de Manstein, și comandantul Grupului de armate „A”, feldmarșalul E. Kleist, și generalul-colonel Ruoff. Toți cer fie întăririi, fie aprobarea pentru așa-zisa apărare manevrieră, adică autorizația de a fugi. În principiu, Hitler este de acord cu solicitările și cu argumentele prezentate.

Ofensiva noastră continuă. La 9 septembrie, Corpul 23 de tancuri, printr-o lovitură puternică, ocupă importanta localitate Ceaplino. Principalele căi de retragere ale inamicului sînt interceptate; de

acum, el caută să părăsească cît mai repede Donbassul.

La părăsirea Donbassului, comandamentul Grupului de armate „Sud” (fost „Don”), de sub conducerea lui Manstein, emite un document strict-secret, intitulat *Directivă de evacuare, distrugere și transportare a bunurilor*, prin care trupele sînt invitate cu puterea de a distruge complet localitățile din care se retrag. În directivă se arată că „într-unul din punctele de evacuare economică și complet distrus... Tot ce nu poate fi evacuat urmează a fi distrus, în special centralele electrice, minele, instalațiile uzinelor, mijloacele de producție, de toate categoriile, recolta care nu poate fi transportată, satele, clădirile... În afară de evacuarea mașinilor importante și a materialelor de valoare,

o atenție principală trebuie acordată transportului de cereale. Vitele trebuie minate în cirezi spre Vest... Tot ce nu poate fi transportat trebuie distrus...”¹.

Loviturile trupelor noastre sînt însă atît de impetuoase, încît inamicul nu mai are posibilitatea să distrugă și să pîrjolească totul. Sînt salvate numeroase fabrici și uzine.

**În românește de colonel (r)
Victor BOLDESCU**

¹ Cînd armata roșie a început să-și izgonască pe fasciști din Ucraina, Himmler a emis un ordin către trupele hitleriste mult mai atroc decât cel dat de Manstein: „Este necesar să se acționeze în așa fel încît după retragerea din raioanele Ucrainei să nu rămîna nici un om, nici un cap de vită, nici un chintal de cereale, nici o șină de cale ferată; să nu rămîna întreagă nici o clădire, nici o mină, care să nu fie scoasă din funcție pe mai mulți ani, să nu rămîna nici un puț care să nu fie otrăvit. Inamicul trebuie să găsească o țară într-adevăr pîrjolită și distrusă”.

HISTÓRIA — revistă de cultură istorică din R. P. Ungară

La Budapesta, au văzut lumina tiparului primele numere ale revistei *História*, publicație de cultură istorică. Editată de Societatea de științe istorice, noua publicație apare de patru ori pe an. Prin articole, ca și prin imagini de epocă, revista popularizează deopotrivă istoria națională și universală, răspîndește cunoștințe despre istorie, pe teme variate. *História* este scrisă de istorici, cercetători, profesori, muzeografi, arhiviști, bibliotecari, într-un cuvînt, de cei pasionați de muza Clio și aplecați cu migală asupra descifrării tainelor ei și se adresează atît specialiștilor cît și publicului larg.

Primele patru numere apărute conturează următoarele rubrici permanente: Observator (cuprinde reflecțiile unor istorici pe marginea unor cărți de istorie, filme, piese de teatru); Probleme comune (înglobează discuții, eseuri și studii despre istoria bazinului carpato-dunărean, tradițiile comune de luptă și colaborare dintre popoarele din această zonă); Dezvoltarea fondului de colecții (cuprinzînd date despre istoria culturii, a civilizației, prezentarea obiectivelor turistice, a unor locuri și rute istorice, muzee); Alte rubrici: Lumi dispărute; La masa strămoșilor; Dispută; Globus; Istoria în școală; Lexicon.

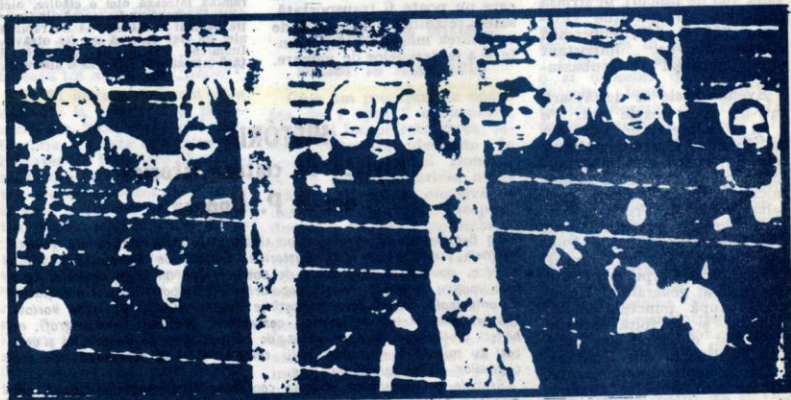
În numărul 4 al revistei, la rubrica Probleme comune, este publicat articolul istoricului Szász Zoltán despre colaborarea romano-maghiară în perioada de după 1849 pînă în vremea domniei lui Alexandru I. Cuza.

Iată cîteva din titlurile articolelor apărute în primele două numere: D. Kosáry — Jurnalul lui Széchenyi; Gy. Moldr — Corăbiile familiei Onedin; I. Hahn — Graves-Claudius și realitatea istorică; P. Sipos — Istoricul despre filmul „Duminică din octombrie”; A. Kovács — Regizorul de film și istoria; L. Makkai — Copilul în evul mediu; T. Erényi — Un social-democrat la începutul secolului XX; E. Pölöskei — Bethlen István și contrarevoluția; Gy. Juhász — Tatonări maghiare de pace în 1943; Gy. Kristó — Cine a fost și cînd a trăit Anonymus; A. Urbán — Epoca de aur a Vestului sălbatic; A. Anderle — Generalul Sandino; F. Glázt — Știință istorică autentică.

Stelian MÎNDRUȚ

CUPTOARELE - CREMATORII DE LA RAVENSBRÜCK

GERMAINE TILLION

În urmă cu câteva luni s-au împlinit 40 ani de la izbucnirea celui de-al doilea război mondial, iar în primăvara lui 1980 se vor împlini 35 ani de la încheierea lui. La 9 mai 1945, coaliția antihitleristă — în frunte cu Uniunea Sovietică, Marea Britanie și Statele Unite ale Americii, împreună cu armatele celorlalte țări care au luptat împotriva fascismului, în rîndul cărora de la 23 August 1944 a participat și armata română — alături de milioanele de patrioți din teritoriile cotoprite au zdrobit definitiv imperialismul fascist agresiv, la capătul unei conflagrații fără precedent în istorie. A fost o victorie a popoarelor lumii și, în primul rînd, a popoarelor de pe continentul european împotriva unei forțe a răului pe care tovarășul Nicolae Ceaușescu a definit-o drept „cel mai

mare dușman al libertății și independenței popoarelor, al civilizației umane”.

Dintotdeauna și pretutindeni, războaiele și, îndeosebi, războaiele de cotopire au adus cu sine pierrea unui mare număr de oameni, atît pe fronturile de luptă, cît și în spatele lor. Dar niciodată hecatomba nu a atins amploarea celei înregistrate în cursul războiului din 1939-1945. Uriașe au fost efectivele aruncate în foc de ambele tabere, angrenările în luptă a milioane și milioane de bărbați și femei, care au participat la rezistența armată împotriva invadatorilor, precum și imensul arsenal de arme cu o colosală capacitate de distrugere, folosite de o parte și de cealaltă. Politica de genocid practică de hitleriști a dus la asasinarea premeditată și sistematică de mari grupări umane, uneori de populații

intregi, destinate morții pe criteriul rasiale, religioase, politice sau pur și simplu economice.

Unul dintre principalele instrumente de comitere a genocidului l-a constituit sinistrala instituție a lagărelor. Întințată încă din primele luni după venirea nazistilor la putere, lagărele așa-zise de concentrare serveau drept temelie adversarilor regulimului și celor pe care dementa ideologie nazistă îi considera „sub-oameni” — în primul rând evreii. Deși caracterizate oficial drept locuri de detenție și de muncă, lagărele de concentrare au fost, de la bun început, teatrul a nenumărate și odioase crime, cărora le-au căzut victime prizonierii. În preajma și, mai ales, după izbucnirea războiului, atunci când trupele germane au copleșit majoritatea țărilor europene, a luat naștere cea de-a doua generație a lagărelor, denumite oficial de exterminare. Acolo naziiștii au trimis, pentru a fi omorâți, luptători din Rezistență, prizonieri de război sovietici, greci, iugoslavi și, în anumite împrejurări, englezi, americani, francezi sau de alte naționalități. Acolo naziiștii au pus în practică falmoasa „soluție finală”, adică masacrarea a peste șase milioane de evrei de pe întregul continent și a altor multe milioane de „tăpături inferioare”, de la copilul nou-născuț până la nonagenarii — și unii și ceilalți purtați în brațe de familiile lor până la camerele de gaze sau la marginea gropilor comune.

Auschwitz¹, Buchenwald², Bergen-Belsen, Maidanek, Treblinka, Mauthausen, Ravensbrück³ sînt numai cîteva dintre numele de tristă memorie ale lagărelor de exterminare naziste oare au împinzit Europa între anii 1939 și 1945. Feldmaresăulul Keitel a recunoscut, la procesul de la Nürnberg⁴, că dintre crimele de război comise de el, cea mai groznică a fost punerea în aplicare a funestului Nacht und Nebel Erlass, decretul „Noapte și ceață”. Promulgat de Hitler personal la 7 decembrie 1941, acest ordin prevedea arestarea tuturor persoanelor „care prezentau un pericol pentru securitatea Germaniei”, pe teritoriul Franței, Belgiei, Olandei, Luxemburgului, Danemarcei și Norvegiei. Se indica apoi în mod expres, să nu se ia nici o măsură de judecare publică sau secretă a celor capturați. În loc să fie executați pe loc, aceștia urmau „să dispară, fără a lăsa nici o urmă, în noaptea și ceața necunoscutului”, undeva în Germania sau în teritoriile ocupate din Est⁵.

Așa sunau precizările aduse de Keitel, în directiva redactată la 12 decembrie 1941, și recunoscute ca atare la Nürnberg. În continuare, directiva arăta: „Nu se poate obține un efect de intimidare cu adevărat eficient decît aplicîndu-se pedeapsa cu moartea sau folosindu-se astfel de măsuri încît nici familia și nici populația să nu cunoască soarta condamnatului”. În februarie 1942, Keitel a completat dispozițiile Nacht und Nebel (N.N.), poruncind: „Prizonierii vor fi transportați în secret în Germania, măsură cu caracter preventiv, deoarece: 1) prizonierii vor dispărea fără a lăsa nici o urmă; 2) nu se va furniza

nici un fel de informație cu privire la locul unde se află, vii sau morți”.

Unul dintre cele mai sinistre puncte de destinație ale transporturilor N.N. a fost lagărul pentru femei de la Ravensbrück, în Mecklenburg, provincie situată în Nord-Estul Germaniei, între Elba și Oder. Întințat, după cît se pare, cu cîteva luni înainte de declanșarea marilor conflagrații, acest lagăr s-a dezvoltat în patru etape succesive: în primii trei ani, el a primit circa 10 000 deținuți; din august 1942 pînă în august 1943 au fost internate aici 9 000 femei; din august 1943 pînă în august 1944 — 36 000, iar după aceea cîte zece mii pe lună, ritm de adevărată mașină a morții. Totalul prizonierelor s-a ridicat, în cele din urmă, la 115 000-120 000, dintre care un număr foarte mare au pierit pe loc, fie prin trimiterile în lagărele de exterminare de tip Auschwitz.

Printre deținutele de la Ravensbrück s-a aflat și una dintre cele mai remarcabile personalități ale etnologiei franceze din anii antebelici. Născută în 1907, licențiată în literatură, absolventă a Școlii practice de înalte studii, a Școlii naționale de limbi orientale vii și a Școlii Luvrului, Germaine Tillion a participat, încă din primele zile după ocupația germană, la mișcarea de Rezistență, devenind șeful rețelei antifasciste de la Muzeul Omului, din Paris. Arestată în 1942, Germaine Tillion a fost deportată la Ravensbrück în același an, rămînînd în infernul acestui lagăr pînă în 1945. Pentru meritele sale în lupta împotriva copleșitorului nazist, ea avea să fie decorată ulterior cu Legiunea de Onoare în gradul de ofițer, cu Crucea de Război 39-45 și cu Rozeta Rezistenței.

Imediat după eliberare, în 1945, Germaine Tillion a scris studiul intitulat în căutarea adevărului, care cuprindea experiențele sale — cele văzute, trăite și aflate — în lagăr. Între 1947 și 1953, acestei mărturii i s-a adăugat Un convoi de franțuzoaice, apreciată de semnată drept „o încercare de utilizare simultană și comparativă a mărturiei și a documentului și o critică reciprocă a acestora”. În sfîrșit, cea de-a treia și ultima parte a fost redactată prin anul 1970-1971 cînd, după cum mărturisește autoarea, „am înțeles că puteau fi contestate adevărurile grave și cînd am hotărît să fac tot ce voi putea pentru a întări cîteva certitudini”. Ansamblul celor trei părți formează un volum apărut la Paris în 1973, Ravensbrück, a cărui versiune românească se află sub tipar la Editura Politică.

Germaine Tillion analizează și descrie, cu precizia unui autentic om de știință, sistemul concentraționar instaurat de naziiști. „În Germania”, scrie ea, existau două principale tipuri de lagăre, lagărele de muncă [sau de concentrare — D.M.], și lagărele de exterminare, și dintr-o dată mi s-a părut evident că aceste două tipuri de lagăre erau complementare, administrate după aceleași principii și neodesebindu-se decît prin procentul de exterminări. Ideea conducătoare era, firește, de a-l extermina pe dușman sau pe inderizabilii, ceea ce, din păcate, este ceva banal. Originalitatea sistemului a fost de a organiza

1-4 Magazin Istoric, nr. 8/1967; 2/1968; 5/1971; 9-12/1970.

această exterminare în așa fel încît, în loc să fie costisitoare pentru exterminatori, să le aducă, dimpotrivă, beneficii considerabile".

Evocarea bestialității mentalității a hitlerismului se impune cu necesitate într-o epocă, așa cum este cea a noastră, în care moștenitorii spirituali ai fascismului și al nazismului încep din nou să ridice capul și să-și afirme cu aroganță crezurile, negînd totodată cu insolentă realitatea barbarilor zvastici. Omenirea nu trebuie să uite crimele monstruoase ale lui Hitler și ale acoliților săi. Este o condiție sine qua non pentru ca, așa cum arată tovarășul Nicolae Ceaușescu, „ororile războiului, care

acum patru decenii au zguduit întreaga omenire, să nu se mai repete niciodată, pentru ca forțele negre ale fascismului să nu mai amenințe libertatea și viața popoarelor, pentru dezvoltarea încrederii și colaborării în întreaga viață internațională, pentru înțelegere între toate popoarele, pentru o pace traică".

D.M.

Din cartea Ravensbrück, am ales un fragment condensat, în care Germaine Tillon descrie câteva din cutremurătoarele zile petrecute în lagăr. Titlul și explicațiile din paranteze drepte aparțin redacției.

În această ultimă perioadă a lagărului, perioadă de exterminare metodică ce a depășit în grozăvie tot ceea ce se poate imagina, am ținut aproape zilnic, o agendă a faptelor mai esențiale cele pe care nu mai îndrăzeam să le încredințez memoriei mele. Am aflat sau am văzut mult mai multe lucruri decît am notat. Cele citeva extrase ce vor urma se referă îndeosebi la lagăr în ansamblul lui. Ele nu reflectă decît o infimă parte din crimele comise în realitate, dar au meritul de a corespunde unor însemnări luate chiar în aceeași zi.

În a doua jumătate a lunii februarie 1945, în fiecare zi, un grup de 50 femei sau puțin mai mult de 50 femei este triat la Jugendlager [lagăr pentru copii și adolescenți] și dus cu camionul într-o direcție necunoscută.

Duminică 11 martie. În timpul apelului de dimineață, m-am pomenit alături de o femeie în vîrstă, o poloneză, care tocmai coborise de la Jugendlager. Mi-a spus că este d-na Ossendowski, prima soție a unui scriitor polonez cunoscut, autor al cărții *Fiare, oameni și zei*. Ea nu era prizonieră, ci „evacuată”, și aparținea acelei categorii de femei pe care naziiști le luaseră cînd părăsiseră Varșovia, sfătindu-le să ia cu ele toate valorile și bijuteriile lor, pentru a nu cădea în mîna rușilor. Ele au fost duse la Ravensbrück, jefuite de tot ce aveau, tunse, numerotate, cele tinere și sănătoase au fost trimise să sape tranșee iar celelalte la Jugendlager, unde au fost asasinate cu sutele.

D-na O. de-abia îndrăznește să spună cite ceva despre lucrurile pe care le văzuse în acel iad și,

cînd vorbea despre ele, se descompunea la față literalmente. Iată întimplarea pe care mi-a povestit-o.

În timpul iernii (ianuarie sau februarie 1945) S.S.-iștii, după ce au bătut în cuie ferestrele și ușile unui lavabou (Waschraum) de Bloc [baracă pentru deținute] au închis înăuntru, înghesuie unele într-altele, cite femei au încăput, apoi au zăvorît ușa, lăsîndu-le așa. D-na O. mi-a dat citeva amănunte precise, cu privire la data exactă, a acestei experiențe, numărul de zile cît a durat ea, rația de alimente pe care au primit-o sau n-au primit-o aceste femei în timpul zilelor cu pricina.

Oricum, cînd experiența a luat sfîrșit, S.S.-iștii le-au pus pe toate celelalte prizoniere să intre în Blocurile lor, interzîndu-le cu toată severitatea să iasă sau să privească pe ferestre, apoi au deschis larg ușa de la Waschraum și s-au instalat cu un aparat de luat vederi pentru a filma ieșirea nenorocitelor care supraviețuiseră: aceste femei smulseseră cărămizile din sobă pentru a avea aer, își scosese de pe ele hainele, mai multe murisere sau zăceau fără cunoștință, și altele, pe cît se pare, înnebuniseră...

Germanii au filmat mult și în amănunt scena, apoi a venit un camion să le încarce pe toate — și pe cele moarte, și pe celelalte — și s-a îndreptat spre crematoriu.

D-na O. n-a știut exact de ce naționalitate erau victimele. Bănuia că erau și franțuzoace.

Dar ce reprezenta acest film? Un film „distractiv”? Un film de propagandă? Pentru a afla, ar trebui verificate toate arhivele cinematografice ale celui

de-al III-lea Reich (presupunînd că n-au fost distruse).

Joi 15 martie. După-amiază îmi iau temperatura. Am 41°, noaptea vomit, cu dureri mari, puțină bilă... oamenii valizi vor fi evacuați sîmbătă sau duminică viitoare (pe jos, firește, iar cei care nu pot merge vor fi omorîți pe loc).

Văzînd ce temperatură am, prietenele mele medici s-au gîndit la o septicemie și au socotit că nu mai e nimic de făcut. Eu, în schimb, mă gîndeam la tifos.

Picioarele nu mă mai ținneau, dar nu delirăm deloc. Mă simțeam învîlăuită de moarte ca un înnotător de apă: „Va fi de ajuns acum o înepătură de ac pentru ca tot Atlanticul morții să se năpustească peste mine. Nu o chemam cu insistență, dar această prezență era pentru mine o mîngiere, prima după multe zile. În noaptea aceea m-am hotărît să trăiesc. Această hotărîre este singurul lucru care m-a susținut pînă la eliberare, adică mai mult de o lună.

Vineri 16 martie. Vinătoare.

Această vinătoare era ceea ce se numea la Auschwitz „selecție”, adevăratele hăituieli prin lagăr în timpul ororilor de muncă, în cursul cărora S.S.-iștii adunau pentru camera de gazare toate femeile care, ca și mine, nu se aflau într-un atelier. Cînd erai prevenită la timp, te ascundeai.

Înainte și după vinătoare, mă duc la Revier [lazaret, baracă destinată bolnavilor] cu destulă greutate, pe picioarele mele (ca să încerc s-o rog pe o tovarășă infirmieră să-mi pună un pansament).

Sîmbătă 17 martie. Vinătoare. Dimineață, alarmă în Bloc. Aceasta înseamnă că în

propriul nostru Bloc a avut loc o inspecție generală.

Luni 19 martie. Dimineața, în fața (Blocul 23), un camion. După câteva zile raziile pentru camera de gazare nu se mai făceau direct la Revier. Doctorii Trommer și Winkelmann veneau întotdeauna să-și facă sinistrelor vizite în Blocurile de bolnave, dar cele pe care le desemnau ei, în loc să fie încărcate direct în camion și duse în incintă unde se aflau cuptoarele-crematorii, erau înscrise ca „ieșite de la Revier” și băgate în Blocul 23, care devenise „Blocul de ieșire de la Revier”, și acolo venea camionul să ia în fiecare zi o încălătură de femei, unele urlând de groază, deoarece cele două crematorii se aflau drept în spatele marelui zid al lagărului și camionul putea fi urmărit cu auzul, cum se duce și se întoarce, când făcea acest drum de mai multe ori. Acum nimeni din lagăr nu-i mai ignora destinația.

După-amiază selecție la Blocurile 31 și 30.

Miercuri 21 martie. În ziua aceea, pe la orele 14, s-ar fi golit unul din Blocurile lagărului de la Uckermark (Blocul 212), poliștii erau ai scos bolnavele afară din Bloc, apoi S.S.-iștii, luându-le de subsuori și de picioare, le-ar fi așvirlit ca pe niște pachete în camioane.

Joi 22 martie. Vizite ale grasului cu mustăți la Blocurile 23, 6, 7 și 9. Era vorba de groaznicul Winkelmann care se ducea să-și aleagă victimele în Blocurile de bolnave. Una din compatrioatele noastre, o studentă blondă și frumoasă, care avea o leziune gravă la plămâni, un pneumotorax, febră în permanentă și care se simțea deosebit de prost în ziua aceea, mi-a povestit că Winkelmann s-a apropiat de patul ei, foarte amabil și rînd: „Te simți foarte bine, nu-i așa?” — „O, da, foarte bine”. — „Te-ai vindecat complet?” — „Da, complet”. — „Atunci poți să te duci la Blocul 23”, și-și notase acest amănunt în carnetul lui. (Ea s-a salvat pe traseu.)

Vineri 23 martie, orele 23. Camionul la 23.

De la Blocul 27 pleacă la Uckermark trei camioane.

Duminică 25 martie. Mutare. Facem apelul în noul Bloc. Ne așteptăm la un apel nominal pe întregul lagăr, care n-are loc.

Teoretic, toate prizonierile N.N. (Nacht un Nebel) părăsiseră lagărul la 2 martie pentru a se duce la Mauthausen. Odată cu N.N. (aproximativ 800), plecau țigăncile cu copii lor, ceea ce, la acea dată, era un indiciu aproape sigur al scopului final al călătoriei. De altfel Schwarzhuber [comandantul adjunct al lagărului] a declarat pe față că mergeau acolo pentru a fi gazate. Au fost, salvate, în ultimele ceasuri, de Crucea Roșie elvețiană.

În fostul Bloc al deținuților N.N. (devenit Bloc pentru femeile evacuate din Varșovia) am rămas vreo cincizeci. Atmosfera devenise insuportabilă din pricina alarmelor continue și a senzației că ești ca un șoarece prins în cursă. Vreo șase tovarășe și cu mine am hotărât să ne camuflăm într-o coloană care mergea la tăiat lemne în pădure și ieșea în fiecare zi din lagăr ca să nu se întoarcă decît seara. Datorită complicității tovarășelor noastre cehe și unei compatriote, secretară la Arbeitsinsatz [brigada de lucru] și datorită dezordinii care domnea în lagăr, am reușit, ceea ce ne-a permis să intrăm într-un Bloc de muncitoare (decî pașnic).

Luni 26 martie. Prima zi de muncă.

Marti 27 martie. În lipsa noastră, apel pentru selecție. Seara, la înnoiere, în fața Blocului 24 găsim 2 000 femei gata de plecare la Jugendlager unde sînt duse la căderea nopții.

Miercuri 28 martie. În ziua aceea a avut loc un apel general și, rînd pe rînd, toate Blocurile au defilat prin fața lui Schwarzhuber. Femeile trebuiau să fie desculțe, ca să se vadă dacă n-aveau gleznele umflate. Fi-rește, nu mai era nimeni care să-și facă iluzii în legătură cu destinația celor care ar fi alese și Schwarzhuber o știa și el, nu-și mai încăpea în piele. Cînd rîndul meu a trecut prin

fața lui, s-a înclinat cu bună-tate prefăcută spre noi, spunîndu-ne în germană: Totul e să mergeți liniștiți... Vă bate inima, nu-i așa?

Joi 29 martie. La înnoierea de la muncă, la orele 18, ne întîlnim cu un camion cu femei bătrîne care urcă la Jugendlager. În trecere, o bătrînă ne face semn cu mîna. Pare a fi franțuzoaică, are o privire atît de jalnică, încercînd totuși să fie bravă, să se uite drept... Și e atît de bătrînă!

Vineri 30 martie. În ziua aceasta are loc o „gazare”, cea mai importantă din punct de vedere numeric (aproximativ 350 victime, dintre care vreo cincizeci, franțuzoaice), și camionul ar fi făcut, cu acest prilej, de șapte ori drumul care desparte micul lagăr de cuptoarele-crematorii. Pentru prima oară, victimele încercaseră să lupte: nouă se ascunseră și fuseseră prinse din nou în cadrul unei vinători dramatice, apoi S.S.-iștii le închiseră pe nenorocite într-o temniță unde, potrivit obiceiului, le puseră să se dezbrace (să nu cumva să fie aese aceste zdrențe împuțite, deoarece mai puteau fi folosite). Pentru a le determina să urce în camioane, li se întinseseră bucăți de pîine — care, după aceea, le-au fost luate înapoi, fiindcă și pîinea mai putea fi folosită; dar la unele din ele groaza era și mai puternică decît fascinația produsă de pîine: se zbăteau și urlau. La cîțiva metri de acolo, tovarășele lor înspăimîntate, închise în Blocuri, urmăreau toată scena de la fereastră; tot la această oră, o mașină Ford, vopsită în alb, a Crucii Roșii internaționale de la Geneva oprește în fața intrării în lagăr (medicul elvețian, șeful misiunii, începe tratativele în vederea schimbării a 300 deținute franceze, dar nu-l poate întîlni pe comandantul Suhren, care este ocupat).

Sîmbătă 31 martie. La reîn-torcerea de la muncă trecem prin șeful Blocului lui Nicole (Blocul 6)... ea ne spune să mergem mai repede deoarece camionul e în fața La colțului Blocului îl zărim (și grăbim pasul).

O jumătate de porție de margarină. Pinea împărțită în cinci. Supă deloc.

La căderea nopții, sinistrul camion aștepta în fața Blocului 10 lotul de condamnați: așadar, camera de gazare funcționează încă.

La Uckermark, citeva femei dintre cele care văzuseră pe fereastră scena din ajun au fost desemnate pentru o corvoadă: să ducă la depozite hainele ce fuseseră smulse de pe femeile torturate. Ele recunosc aceste haine ca fiind, într-adevăr, ale tovarășelor lor.

Duminică 1 aprilie. Paște.
Pinea împărțită în cinci. O jumătate de porție de margarină. Supă deloc.

Nici un fel de apel. Se spune că mline nu lucrăm.

Luni 2 aprilie. În ziua aceea și în ajun au fost ucise 500 femei. Aceste cifre sînt cele pe care prizonierile contabile le-au notat în folosul serviciilor S.S., văzînd ridicarea victimelor; ele mi le-au comunicat imediat, iar eu le-am însemnat imediat.

Dacă vrem să ne raportăm acum la depozitiile lui Schwarzhuber, Suhren și Treite, vom vedea că, înainte de construirea camerei de gazare, prizonierile erau ucise cu revolverul de Moll și, de asemenea, că această cameră fusese prevăzută pentru omorîrea a 150 persoane.

Mă gîndeam de atunci că deosebirea dintre lagărele de muncă (tip Ravensbrück înainte de noiembrie 1944) și lagărele de exterminare (tip Auschwitz) era mai ales o deosebire de ritm în exterminare.

Dar mă gîndeam și că unul dintre principiile călăuzitoare ale sistemului, care era de a storce din noi mărci pînă ne lădăeam sufletul, îi va face pe germani să aștepte pînă în ultima clipă sfîrșitul războiului pentru a ne lichida. Căci, odată cu noi, ei puneau capăt unei industrii prospere.

Mă înșelam. La adăpostul pe care-l oferea regiunea Odelului inferior, la Ravensbrück exterminarea putea să-și continue cursul fără surprize.

În românește de
Sanda MIHĂESCU-BOROIANU

Să fii cîrmaciul vieții tale...

Printre puținele documente rămase de la militanta comunistă Elena Sirbu-Pavel (1915-1943)¹ se află și o carte poștală înedită (Arhiva Institutului de studii istorice și social-politice de pe lângă C.C. al P.C.R., fondul XV, dosarul 2 358, filele 11-12), expedită din închisoarea Văcărești, la 1 martie 1938, fratelui său Eugen Sirbu, profesor la gimnaziul din Filipești de Tîrg, județul Prahova. Scrise într-o perioadă în care se găsea în convalescență, după o îndelungată suferință, aceste rînduri vin să completeze imaginea despre profilul moral-politic al acestei neobosite luptătoare pentru libertate și progres social, pentru o viață mai bună. Chinurile la care a fost supusă în închisori, suferințele îndurate nu i-au zdruncinat încrederea în triumful nobilelor idealuri comuniste.

Scrisoarea este semnată cu numele Donea, diminutivul folosit în familie pentru Elena Sirbu.

Ana Maria OFRIM

I.III[1]938

Dragă Jecusic²,

Nu știam cum să-mi explic tăcerea ta, vād însă că și tu, după cum mi-a spus Victorița³, ai crezut că sînt la Dumbrăveni și afară de asta ai fost și bolnav.

Acum cum îți mai este? Mergi spre m[ai] bine? Te rog să-mi răspunzi cît se poate mai repede, căci sînt îngrijorată de starea ta. Victorița mai e la tine? M-a bucurat f[foarte] mult vorbitorul cu Vict[oria], dar nu mi-a plăcut deloc cum arată. Cînd mă voi elibera, la vară, o să am eu grijă de ea, și de tine, Jecusic.

Ce mult aș vrea să vă vād și pe voi odată mai bine, după cum meritați. Tu caută să fii cîrmaciul vieții tale și astfel să știi cum s-o faci mai bună, mai frumoesă, în orice împrejurări — ne depinzînd de acestea, o viață care merită trăită astfel...

Cum o mai duci? Te ocupi tot de corurile tale? Vai, am și uitat că azi e ziua ta. Ce-ți doresc eu fie, dragă Jecusic, fi-am mai spus-o, o știi și tu cît de mult aș vrea să te vād „fericit” pe cît se poate desigur și tot binele la care cu drept cuvînt ai avea drept să te bucuri, dar depinde și de tine. Îți doresc multă sănătate.

Marusea⁴ îți scrie? N-o duce prea bine. De la Adela⁵ nu primesc nimic, tare aș vrea să știu cum o mai duce. Scrie-mi Jeca, n-ai idee cu ce nerăbdare aștept scrisori de la voi. La vorbitor știu că fi-e greu să vii. Aș vrea mult s-o vād pe tanti Jenea⁶, dar cum i-e greu să se deplaseze din provincie... sper că poate, ca [venind] din provincie aș putea s-o vād și în altă zi. Aș vrea mult.

Te sîrut cu drag,

Donea

¹ Magazin istoric, nr. 4/1974.

² Diminutivul lui Eugen — fratele Elenei. Absolvent al Facultății de istorie-geografie din cadrul Universității din Iași, în găsîm, în octombrie 1925, printre membrii semnatari ai procesului verbal de constituire a Uniunii Studenților Independenți — secțiunea Iași. A desfășurat activitate pe linie de partid și în organizația „Ajutorul Rosu”. După arestarea, în martie 1935, a Elenei și Mariei fiind urmărit de organele Siguranței, Eugen s-a stabilit la Filipești de Tîrg. A murit în 1971.

³ Victorița Sirbu — sora Elenei. A desfășurat activitate democratică, antifascistă la Iași, ca studentă la Facultăți de fizică-chimie, și apoi la București, în cadrul organizației „Apărarea Patriotică”, din a cărei conducere centrală a făcut parte.

⁴ Maria Sirbu — sora cea mai mică a Elenei, profesor universitar. A intrat în mișcarea revoluționară în 1927, pe cînd era studentă la Iași. După absolvirea Facultății de istorie-geografie a activat în cadrul Comitetului Județean de partid Cetatea Albă, a cărei membră era. Arestată în martie 1935, împreună cu Elena, a fost condamnată de Consiliul de Război al Corpului 3 armată la 40 ani închisoare. La 1 martie 1938, dată la care se referă cartea poștală, Maria Sirbu se afla la Dumbrăveni. A fost eliberată din închisoarea Mîslău — unde fusese ulterior transferată — în vara anului 1944.

⁵ Adela — altă soră a Elenei, soră medicală; a sprîlînit activitatea conspirativă desfășurată de familia sa, îndeosebi de Elena și Maria.

⁶ Diminutivul Eugeniei Munteanu — matusă, dinspre mamă, a Elenei. Fiul său, Ștefan Munteanu, s-a înrolat voluntar în Spania.

ASA VA PLACE ISTORIA ?

AU FOST VANDALII... VANDALI?

JÉRÔME CARCOPINO,
membru al Academiei Franceze

Cine au fost vandalii? Un popor germanic, care a locuit succesiv între Vistula și Oder, pe țărmul Mării Baltice, apoi între Oder și Elba, ajungând, în secolul II, ceva mai la Sud. Toate aceste deplasări au fost determinate de nevoia de hrană. Dacă primele lor incursiuni împotriva Imperiului roman par să dateze din anul 169, se știe că, în Galla, vandalii și-au făcut apariția la începutul sec. V, către anul 406, cind literalmente au pirjolit regiunea din jurul Lyonului, provinciile Narbonne și Aquitania. După trei ani de jaf, ei au trecut în Peninsula Iberică, unde au operat după același „program”. Douăzeci de ani după invazia Spaniei, sub conducerea lui Genserich, care realizase o oarecare unificare a triburilor, ei au traversat Mediterana. O singură lună, mai 429, mai 429, le-a trebuit pentru a stabili un cap de pod pe pământul Africii. De atunci încolo, înaintarea lor a fost de-a dreptul uluitoare: șase ani mai târziu, în 435, în Africa de Nord, provincie romană de aproape 300 ani (din anul 146), n-avea să mai rămână urmă de armată romană. Împăratul Valentinian III recunoștea pe noli stăpini, semnind chiar un tratat cu Genserich.

Ofetim cititorilor noștri, sub semnătura lui Jérôme Carcopino, membru al Academiei Franceze, un articol despre cronica vandailor, apărut postum în revista pariziană *Historama*¹.

Specialist de renume în istoria Romei (și a lumii antice), Jérôme Carcopino (1881-1970) a fost profesor universitar la Alger (1912-1920), apoi la Paris (1920-1937) și director al prestigioasei Școli normale superioare din Franța (1940). După înfrângerea Franței în cel de-al doilea război mondial, Carcopino, care avea pe atunci vederi de dreapta, a devenit ministru al Educației Naționale și al Tineretului în guvernul mareșalului Pétain

(1941-1942). Cruntele realități ale ocupației naziste și servilismul colaboraționiștilor francezi l-au îndepărtat foarte repede de cerul vichyist, determinându-l să participe la Rezistență — motiv pentru care, în 1945, după cercetarea activității sale, justiția a considerat că nu este cazul ca reputatul istoric să fie adus în fața unui tribunal. În 1947, el a fost reabilitat; în 1951 a fost numit profesor onorific la Sorbona, iar patru ani mai târziu a devenit membru al Academiei Franceze. Jérôme Carcopino a semnat numeroase lucrări în domeniul său de studiu. *Histoire de la fin de la République romaine (Istoria sfârșitului Republicii romane)*, *Les Etapes de l'Impérialisme romain (Etapele imperialismului roman)*, *Passions et Politique chez les Césars (Pașiune și politică la cezari)*, *César* sînt numai cîteva titluri.

În prefața la versiunea românească a Vieții cotidiene în Roma la apogeul Imperiului, recent apărută la Editura Științifică și Enciclopedică, prof. dr. doc. Dumitru Tudor arată: „În tot timpul vieții sale, Jérôme Carcopino s-a dovedit un statornic și binefăcător prieten al României. Ne-a vizitat țara în mai multe rânduri, a ținut conferințe publice, lecții la Universitatea din București, comunicări la Academia Română și a cercetat cu interes șantierul nostru arheologic. Îl întâlnim colaborator la primele numere ale revistelor noastre de studii antice, unde a abordat teme spinoase legate de epoca romană a Daciei. Pentru toate aceste merite, Academia Română l-a ales membru de onoare încă din anul 1923, cînd se l-a fost reînnoită de către Academia Republicii Socialiste România. Cînd la Roma și Paris au luat ființă, după primul război mondial, Accademia di Romania și Ecole romaines en France, Jérôme Carcopino a fost printre primii sprijinitori în ceea ce privește organizarea științifică a acestor două școli.

¹ Titlul și subtitlurile aparțin redacției *Magazin istoric*.

Printre cei mai apropiați prieteni și colaboratori ai săi, se numără Nicolae Iorga și Vasile Pârvan. Cu acești doi savanți români a schimbat o vastă corespondență și a participat la ședințele de la unele congrese internaționale, unde s-au dezbătut probleme de istorie daco-romană. Iorga și Pârvan au fost cinstiți de el cu o serie de studii omagiale și de articole memoriale în care își arăta durerea față de dispariția lor tragică”.

Traectoria vieții savantului francez arată și ea că, dincolo de ezitări și eclipse, ca și de inconsecvențe și deveri de moment, valoarea operei unui adevărat om de știință se păstrează nealterată în timp și rămâne folositoare oamenilor, în măsura în care munca și talentul îi sînt dăruite cu bună-credință cercetării adevărului științific.

Florentina DOLGHIN

Leac împotriva foamei

Începînd cu jumătatea sec. V, cronică vandalilor consemnează un stat independent care, prin forța împrejurărilor, avea să primească și un minimum de organizare politică. Acest stat a cuprins Răsăritul Algeriei și Tunisia, cu Golful Sirta Mică, adică zonele cele mai bogate în grîne ale Imperiului roman, marile domenii din fostul regat berber al Numidiei (din Vestul Algeriei), care depinseseră de Roma. Totodată, prin confiscări masive, Genserich a transferat către familiile soldaților săi — grupate în preajma locurilor unde se găsea oastea — pămînturile ai căror proprietari fuseseră alungați. Astfel vechii coloni au trecut în dependența noilor stăpîni.

Regatul improvisat de Genserich (care avea să dureze din 428 pînă în 477) nu a însemnat defel încetarea jafurilor, cu care era obișnuită hoarda sa, doar pentru că, în sfîrșit, devenise sedentar. El n-a făcut decît să normalizeze aceste jafuri în interiorul unor frontiere definite, storcînd sistematic veniturile produse de bogatele regiuni în care se implantase. Genserich a luat în stăpînire golfulurile portuare ale Cartaginei și navele de transport ce se găseau acolo și a știut să folosească poziția privilegiată a zonei aflate la înflînirea bazinului oriental cu cel occidental al Mediteranei. Regele a ocupat — efectiv numai din anul 455 — insulele pînă la care ajunsese altădată zona de influență maritimă a punilor, Balearele, Corsica, Sardinia și Sicilia, înfruntînd victorios încercările Imperiului roman de a le relua.

Ar fi totuși inexact să vorbim despre un imperiu vandal. Am exagera dacă am atribui realității Genserich intenția de

a făuri cu oastea sa de călăreți o putere maritimă care să ajungă să o detroneze pe aceea a bazileilor de la Constantinopol. Cu ajutorul navelor pe care în chip fericit pusesese mîna, el n-a urmărit decît să le asigure alor săi bogatele recolte ale solului african și beneficierea în liniște de bunurile pe care le acaparaseră. El a vrut să-i elibereze pentru totdeauna de spaima foamei, a cărei obsesie, mai puternică decît cele mai cumplite primejdii, fusese cauza necontenitelor lor migrații.

Bizantinul Olimpiodor din Teba ne povestește că vandalii inventaseră pentru goți, rivalii lor, disprețuitoră poezie de *trulli*, oamenii *trullei*, pentru că, odată, profitînd de foamea ce bîntuia la goți, le vinduseră acestora grîu pe galbeni de aur, numiți *trulla*, jumătate kg de grîu contra unui galben. Faptul este edificator. Genserich nu a fost niciodată preocupat de altceva decît să păstreze cu înverșunare stăpînirea grîului, de care de acum nu avea să mai ducă lipsă, și să și-o sporească extinzînd an de an, fără vreo temere, raza incursiunilor sale, pornite din golful Cartaginei, devenit în vremea lui cuib de piraiți. Și tot acest plan, poate mai puțin pentru a-și satisface poftele sale hrăpărețe, cît pentru a ține treze virtuțile războinice ale ostașilor săi.

Nașii Andaluziei

Începînd din anul 442, fără a se sîchisi de convenția abia încheiată cu Valentinian III, de împărțire a ținuturilor din Nordul Africii, Genserich și-a îndreptat războinicii spre zonele mauritane, restul Algeriei și spre Maroc. A trecut prin localitatea Tipasa, unde în urma vandalilor a trebuit

reclădită basilica Sfînta Salva; prin Muzaia, oraș în care Genserich l-a exilat pe episcop, prin Cezarea unde vandalii au lăsat mulți morți. Acesta n-a fost însă decît începutul. Aflînd că aliatul său Valentinian III a fost asasinat, că fata împăratului, Eudochia, logodită cu fiul său, Huneric, fusese măritată cu forța chiar cu uzurpatorul asasin, Genserich, sub pretextul răzbunării omorului și înjosirii sale personale, a ținut chiar în inima Italiei. La 31 mai 455, el și-a debarcat cetele la Porto. Fără a-și scoate sabia, Genserich a intrat, la 2 iunie, într-o Romă aproape pustie, în care nu i s-a opus decît papa. Leon cel Mare l-a adus la să nu verse sînge nevinovat și să nu dea pradă fîlcărilor monumente neasemuite.

Luîndu-și un angajament în acest sens, fără a-l respecta în întregime, Genserich a ridicat vasele cele mai de preț din bisericile Romei și, timp de două săptămîni, a dirijat prădarea edificiilor publice: templele Capitoliului, unde a smuls statuile și chiar oalele de bronz aurit de pe acoperișuri. Templul Păcii, de unde a luat rămășițele odoarelor Ierusalimului, aduse acolo de împăratul Titus (79-81). El a încărcat imensa pradă pe nave care s-au întors la Cartagina, împreună cu o mulțime de captivi: văduva și cele două fiice ale lui Valentinian III, senatori care urmau să-și răscumpere libertatea și numeroși prizonieri, mai puțin însemnați. În anul 456, Genserich a jefuit provincia Bruttium (numele antic al Calabriei); între 458 și 463 a prădat de două ori Campania; în 474, a distrus Nicopolis din Epir, înainte de 476 a pîrjolit Insula Zante (Grecia); unii istorici i-au atribuit și prădarea Rodosului.

Vandalii, care, o sută zece ani mai târziu, aveau să dispară din rândul popoarelor, au rămas immortalizați în două denumiri, dintre care una evocă succesul de necrezut al trecerii lor peste mare, iar cealaltă se leagă de amintirea cruzimii lor. Prima dintre ele definește un vestit ținut al Europei, cel mai vesel și mai înflorit din Spania. E vorba de Andaluzia, nume care a desemnat în evul mediu bazinul Guadalquivirului (Sudul Spaniei) începând din veacul VIII, odată cu invazia arabilor. Aceștia, ajungând în 710 din Africa la Tarifa, au salutat pământul pe care îl luau în stăpânire cu primul nume de loc întâlnit, care evoca realizarea lui Genserich: *Ras el Andalus*, căpetenia vandalilor, din care a ieșit, într-o latină berberizată, „Vandalusia”. Mai târziu, la fel cum numele de Italia a prins teren din fosta

„V”Italia, „țara vițelilor”, denumirea Andaluzia s-a răspândit, prin vechile povestiri ale cronicarilor Islamului, în diferitele ținuturi ale Spaniei, din Bruttium în întreaga peninsulă apenină, de la Strimtoarea Messina la bariera Alpiilor, pentru a se restrînge, în cele din urmă, numai la actuala Andaluzie. Cît privește expresia de vandalism — care desemnează o furie distructivă cu atît mai de condamnat cu cît sînt mai respectabile obiectele și persoanele asupra cărora se abate —, ea implică o apreciere morală asupra vandalilor. Unii cercetători au dovedit, pe de o parte, că termenul a fost introdus recent, pe de alta, că vandalii nu merită înfierăți mai mult decît hunii, goții, burgunzii, francii sau criminalii războaielor contemporane.

O reputație meritată?

Chansons de geste (cîntece epice) au stigmatizat dezastrelor produse de vandalii, suferințele martirilor, pe care îi chinușeră fără milă; chiar și în veacurile în care evul mediu se degaja pe nesimțite de antichitate, viețile sfinților, redactate în Galiia, au înregistrat singeroasele nelegiuii comise de vandalii; totodată, literatura creștină din Africa, aruncînd o ultimă rază de lumină asupra agoniei lumii romane, era plină de groaza stîrnită de crimele lor. Creștinătatea își amintea cum Genserich, la înapoierea sa de la Zante, a pus să fie cioprite trupurile prizonierilor pentru a putea fi aruncate mai ușor în mare. Desigur, ea își amintea și de alți barbari, care ca și vandalii trecuseră regiunile cîmpite prin foc și sabie. Dar vandalii au fost

Roma cade pradă vandalilor

singurii dintre toți barbarii care au suscit ura Apusului european, pentru că au fost singurii care au prădat și întreaga Mediterană, după ce au călcat în picioare Occidentul de la Nord la Sud; singurii care nu s-au pretat la o amestecare durabilă — ca goții sau francii — cu populațiile romanizate, în mijlocul cărora se așezaseră; singurii care s-au îndrăgostit în persecuții religioase, pe care un fanatism ieșit din comun le inspira regilor lor; în sfârșit, singurii care au pierit dintr-o dată după cucerirea bizantină (533-534).

Printr-un ultim paradox al istoriei lor, tocmai în partea Africii pe care, timp de un secol, vandalii au exploatat-o și călcat-o în picioare după bunul lor plac, vandalismul a bîntuit cel mai puțin. De multă vreme, poemele latine dedicate regilor vandali lăsașeră să se întrevadă această probabilitate. O descoperire întîmplătoare i-a pus pecetea certitudinii. În 1928, la hotarul Algeriei cu Tunisia, la 65 km Vest de Gafsa și la 100 km Sud de Tebessa, păstori locali au scos la iveală 54 fragmente, depuse în ulcioare grosolane, dintr-un număr de 36 tăblițe de lemn, acoperite cu o scriere latină. Este vorba de tăblițele Albertini, editate în chip remarcabil și comentate atunci de erudiți de pretutindenii, cunoscute sub numele moștenit de la savantul care, în mai puțin de un an, a izbutit să reconstituie cea mai mare parte dintre ele, să descifreze scrierea și să interpreteze esențialul textului care le acoperea. Este vorba de acte de vînzare, eșalonate între 13 mai 493 și 21 aprilie 496, între al nouălea și al doisprezecelea an al domniei regelui vandal Gunthamund. Din ele rezultă că, sub vandali, pe timpul regelui Gunthamund, exploatarea solului nu încetase să se conducă după prescripțiile și baremurile unei *lex Manciana* sau *consuetudo Manciana*, care exista încă din vremea lui Traian (98-117) și Hadrian (117-138). Prin această descoperire, istoria vandaliilor și-a arătat o nouă lumină: vandalii nu fuseseră atît de răufăcători pe cît ni-i închipuisem. Odată

trecut timpul acțiunilor lor războinice, cu cortegiul lor inevitabil de morți și ruine, cucerirea vandală își pierduse caracterul barbar. S-ar putea chiar vorbi despre dominația lor ca despre „pacea vandală”, moștenitoare în Africa a „păcii romane”.

Imitindu-i pe romani

Această idee conține mult adevăr. Pentru imensa majoritate a africanilor, regele vandaliilor nu făcuse decît să ia locul împăratului roman. Un stăpîn urma altuia, fără ca natura absolutismului său să fie afectată. Șef al războinicilor săi, *rex Vandalorum*, pe temeiul izbînzii sale, devenise și el suveranul învinșilor. Și dacă, în teorie, nu s-a putut prevala în fața lor de legitimitatea imperială, în practică a dispus față de ei de aceeași autoritate nelimitată pe care o comporta *imperium* roman, în plenitudinea sa. Sprijinit pe paloșul soldaților săi, ca și altădată, împăratul de la Roma pe acela al legionarilor săi, regele vandal a primit ascultare ca și Augustul, ale cărui însemne le uzurpase, odată cu prerogativele. Și, lucru foarte firesc, supușii săi au luat obiceiul să-și dateze tranzacțiile, construcțiile, epitafulurile cu anii săi de domnie, așa cum altădată le datașeră după anii de tribunat și de consulat ai cezarilor, dovadă că autoritatea regală a folosit dreptul roman atîta timp cît a existat.

Formele sub care s-a exercitat autoritatea regilor vandali au fost aceleași cu ale romanilor. Regele se impunea ca personalitate în fața supușilor prin soldații care îl străjuiau, prin fastul cu care se înconjură, prin singurătatea mîreției în care se izola. Pe teritoriul regatului său, el a delegat exercitarea guvernării unui *praepositus regni*, mai mult ca sigur înzeștrăat cu atribuțiuni comparabile, prin amplexarea lor, cu cele ale proconsulilor. După exemplul împăratului de la Roma, nu s-a amestecat decît în mod excepțional și în caz de criză

în treburile colectivităților locale; nu s-au înregistrat nicăieri urmele unor funcționari permanenți, pe care să-i fi instalat la cîrmuirea orașelor. Cu excepția faptului că vandalii se bucurau de o autonomie și o imunitate totale, viața municipală nu și-a modificat nici tiparele organice în care fusesse turnată de romani, nici ritmul în care se desfășurase mai înainte, căci vandalii au constituit peste tot o minoritate. În mijlocul unei populații pasive și fără arme, această minoritate era suficientă pentru a-i intimida pe localnici și pentru a reprimă eventualele răscoale, dar era prea slabă pentru a impune majorității limba și obiceiurile sale. Barbarii s-au lăsat pătrunși de cultura romană: și-au tăiat părul, și-au ras bărbile, femeile au îmbrăcat rochiile de mătase, și-au înfrumusețat locuințele somptuoase pentru conducătorii lor. Ei au fost cei care au început să vorbească și să scrie în limba latină. O limbă pe care o auziseră de-a lungul peregrinărilor lor, în care sînt inscripțiile de pe monedele lor și în care, de asemenea, sînt redactate epitafulurile de pe mormintele vandale, ca și pietrele lor de hotar.

În românește de
N. KOSLINSKI

**Noul Concurs
Magazin istoric,**

**„Măreșta
victorie
a popoarelor
impotriva
fascismului”**

**Prima serie
de întrebări
în nr. 2/1980**

CARTI SOSITE LA REDACTIE

INSTRUMENTE DE LUCRU

viața cotidiană în Roma la apogeul imperiului

Jérôme Carcopino

● Prof. dr. Elena A. Bărbulescu — **LUPTA MASELOR POPULARE ÎN REVOLUȚIA DE ELIBERARE SOCIALĂ ȘI NAȚIONALĂ, ANTIFASCISTĂ ȘI ANTIIMPERIALISTĂ. JUDEȚELE OLT ȘI ROMANAȚI. 1944-1947.**

Editura Politică, București, 1979, 208 pp., 9 lei: contribuția maselor populare din aceste județe la edificarea noii orânduiri în patria noastră studiată pe baza unei bogate informații documentare în cea mai mare parte inedită (vezi și Magazin Istoric, nr. 9/1974).

● **DOCUMENTE LITERARE. SCRISORI CĂTRE AL. ROSETTI 1916-1968** (ediție îngrijită cu prefață, note și indice de Al. Rosetti; postfață de Vasile Nicolescu).

Editura Minerva, București, 1979, 455 pp., 21 lei: o culegere de mărturii semnificative, dintr-o epocă de o jumătate de veac, între care sînt prezente și multe nume cu certe rezonanțe în științele istorice: N. Iorga, Dimitrie Gusti, Simion Mehedinți, Andrei Oțetea, V. Părvan, Emil Petrovici, Sextil Pușcariu, Mihail Ralea, C. Rădulescu-Motru, C.C. Giurescu, Constantin Daicoviciu, Martha Bibescu.

● **Olimpiu Matichescu — DOFTANA, SIMBOL AL EROISMULUI REVOLUȚIONAR** (sub egida Institutului de studii istorice și social-politice de pe lângă C.C. al P.C.R.).

Editura Politică, București, 1979, 205 pp., 11 lei: lucrarea evocă lupta revoluționarilor care au trecut prin acest templu al suferinței.

● **Dimitrie Ionescu — ISTORIA ORAȘULUI BUZĂU.**

Editura Litera, București, 1979, 284 pp., 24 lei.

● **Gabriel Cocora — LA POALELE PENTE-LEULUI, GURA TEGHI.**

Editura Litera, București, 1979, 248 pp., 20 lei: două monografii, rod al unor minuțioase investigații de istorie locală.

● **STUDII ȘI MATERIALE DE ISTORIE MEDIE** (comitetul de redacție: Florin Constantiniu, L. Demény, D. Mîc, Ș. Papacostea, Șt. Ștefănescu).

Editura Academiei, București, 1978, 220 pp., 13 lei: volumul IX al culegerii publicate sub egida Academiei de Științe Sociale și Politice, Institutul de istorie „N. Iorga”.

● **Mircea T. Radu — TUDOR VLADIMIRESCU ȘI REVOLUȚIA DIN ȚARA ROMÂNEASCĂ.**

Editura Scrisul Românesc, Craiova, 1978, 596 pp., 30 lei: omagiu conducătorului ridicării la luptă din 1821, la două sute ani de la nașterea sa.

● **Jérôme Carcopino — VIAȚA COTIDIANĂ ÎN ROMA LA APOGEUL IMPERIULUI** (în românește de Cicerone Theodorescu; prefață și note Dumitru Tudor).

Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1979, 336 pp., 22.50 lei: incursiune în lumea romană a anilor 41-138 e.n.

LĂCAȘUL PRINCIPAR DE LA CUGIR

(Urmare din p. 8)

lor, crîncenele războaie cu romanii — care aveau armata cea mai bine echipată și înarmată pe atunci — în costume rudimentare și să nu fi purtat platoșe sau coifuri de metal, a căror utilitate în bătălii socot de prisos s-o mai relev. Se cuvine menționat faptul că toate celelalte popoare — celți, sarmați, germanici — purtau în luptă armuri și coifuri. Căutînd o explicație unei atari ciudățenii în vestimentația dacilor, unii cercetători o consideră ca fiind de ordin religios.

În ce mă privește, consider că prezentarea eroicilor luptători daci pe Columna traiană, în totalitatea lor, într-un port sumar și neadecvat rezistenței armate și, mai ales, campaniilor militare s-a făcut deliberat. Mi se pare verosimil ca din motive de propagandă pe Columnă și alte monumente figurative romane dacia, incluzîndu-l și pe regele Decebal, să fi fost înfățișați în costume rudimentare, subliniind în acest fel primitivismul și barbaria lor în contrast cu civilizația romană. Este știut că la lupta pentru apărarea patriei, a libertății, au participat toți dacia, chiar și femeile, fără să fi existat o foarte numeroasă armată permanentă, de felul celei a romanilor, bine instruită, echipată și înarmată. Desigur că mulți dintre luptătorii daci erau în țări și cămașă, desigur că războiul popular dus peste tot împotriva invadatorilor se purta de către oamenii pămîntului în straiile lor de acasă, dar n-au lipsit cu siguranță nici cei echipați cu armuri și coifuri. Așa se explică și luptele îndrăgite în „cel mai mare război de atunci, pentru romani”, folosind chiar cuvintele lui Dio Cassius. Descoperirile arheologice — documente nepărtinitoare — ne arată, fără echivoc, că unii fruntași daci posedau costume și arme de luptă cu aceeași eficacitate ca și cele ale romanilor. Nu-i mai puțin adevărat că, dacă ar fi fost reprezentați în imaginile Columnei de la Roma așa cum arătau în realitate, ar fi putut fi ușor confundați cu mulți dintre luptătorii romani. În orice caz, optica cu privire la armata dacilor și a dacilor înșiși — cu implicații în istoria de mai tîrziu a urmașilor lor direcți, a românilor de azi — trebuie în această parte, modificată. Înaltul nivel la care ajunseseră dacia, pe toate coordonatele, explică rapidă lor romanizare. Nu era vorba de a depăși un uriaș decalaj. Roma n-a avut de înfruntat un popor rudimentar, ci unul cu un înalt grad de civilizație, mărturie stînd, în această privință, și mormîntul principar recent descoperit la Cugir.

Ca și în anii precedenți, momentul sărbătoresc al trecerii în Noul an 1980 a fost marcat pentru revista noastră și printr-o substanțială sporire a numărului de scrisori sosite pe adresa redacției și prin care cititori din toate colțurile țării, cît și din străinătate, de vîrste și profesii diverse, mărturisindu-ne interesul și pasiunea lor pentru istorie, au jînut să adreseze urările lor de „La mulți ani!” Magazinului istoric și colaboratorilor săi, dînd gase sentimentelor lor statornice de atașament și prefuire față de revistă.

Tuturor le mulțumim călduros, dorindu-le multă sîndate, fericire și noi succese în activitatea ce-o desfășoară și asigurîndu-i că și în acest an ne vom strădui să răspundem exigențelor publicului nostru cititor.

IMPOTRIVA ASMUȚIRILOR OMULUI CONTRA OMULUI

Între nenumăratele lădri de atitudine ale tineretului român împotriva ideologiei și politici discriminărilor, practică de legionari și alte organizații ultrareacționare stipendiate de peste hotare în decenții patru, gđsm și acest protest al unui numeros grup de studenți bucureșteni publicat în ziarul Adevărul, din 11 aprilie 1935 și comunicat nouă de Emanuel Kinsbruner din București, martor al acelor evenimente.

Subsemnații studenți protestăm în contra împiedicării de la cursuri a studenților evrei și înfierm toate agresiunile comise de unii din colegii noștri.

Noi știm că nu evreii sînt cauza somațiilor în care se zbate astăzi intelectualitatea românească, fiindcă actualul număr de intelectuali este insuficient față de cerințele culturale reale ale țării. Noi știm că România are încă nevoie de foarte multe spitale, dispensarii, școli și tehnicieni.

Demascnd politicianismul veros și diversionist care se ascunde în dosul agitațiilor de azi, amintim că în Italia și în Germania, de unde colegii noștri si-au epuizat exemple, după statisticile oficiale ale statelor respective, numărul intelectualilor a fost redus la un sfert din ceea ce era mai înainte. Ne așteptăm din partea colegilor noștri la mai multă înțelegere a devenirilor istorice.

Asigurnd pe studenții evrei de camaraderia noastră, am luat hotărîrea de a epuiza toate mijloacele de acțiune pentru a împiedica pe viitor orice încercare de asmuțire a omului în contra omului.

Între semnături figurează și mulți studenți care s-au afirmat în lupta condusă de partidul comunist pentru democratizarea învîdmîntului superior, împotriva obscurantismului și a fascismului: Virgil Teodorescu, Mihail Dragomirescu, Tașcu Georgeșiu, D. Elefterescu, Miron Radu Paraschivescu, Constantin Crăciun, E. Mezinescu, Emilian Bucov, Gogu Rădulescu, Gherasim Luca, Valeriu Cristea, Gelu Naum, N. Constantinovschi, M. Willens (sas), Zoe Bugnariu.

NEÎNFRICĂȚI

Am profitat de concediul din 1979, ne scrie ARTHUR PASCU, din cadrul Combinatului de celuloză și hîrtie Vrancea, din Adjud, pentru a străbate cu bicicleta drumul dintre Adjud și Soveja. În drumul meu am întîlnit un număr de monumente evocatoare ale trecutului de luptă pentru libertate și independență a poporului nostru, pe care as vrea să le semnalizez celor pe care puțin li vor purta prin acele locuri.

Si, în continuare, corespondentul nostru consemnează cîteva monumente ridicate în amintirea eroicelor bătălii purtate de armata română în primul război mondial: com. Harel, orașele Mărășești și Pâncu, com. Străoane, Varnița, Răcoasa, Cîmpuri și Soveja.

Reținem din inscripția monumentului din Varnița, erodind luptele din 1-2 septembrie 1917, între trupele Diviziei 3 române și Diviziile 76 și 216 germane: Soldații Regimentului 30 Mucel, asupra cărui s-a produs pierderile principale, au rămas neînfricăți sub ploaia de proiectile și gloante... Divizia 3 română a avut pierderi: 556 morți, 823 răniți, 253 dispăruți.

ÎN ROMĂNEȘTE CU ALFABET LATIN

Citind Cronicăa marii Uniri — amplă evocare pe care, în numerele 11 și 12/1978, o faceți luptei românilor pentru realizarea dezideratului secular al Unirii — am aflat că întîlul text în limba română ce ni s-a păstrat este scrisoarea lui Neacșu, din 29-30 iunie 1521. As dori să știu, ne scrie în continuare APOSTOL DRĂ-
GOESCU, din Dorohoi, de cînd datează începuturile scrisurii în românește, cu litere latine.

După cum relatează Dimitrie Cantemir în Descrierea Moldovei, pînă în vremea lui Alexandru cel Bun, textele s-ar fi scris cu litere latine și abia după Sinodul de la Florența (1439) s-ar fi trecut la litere chirilice. Informația — cum s-a dovedit — nu avea temei. Primele texte scrise în românește, cu litere latine, datează însă nu mult după scrisoarea lui Neacșu, încă înainte de 1590. Luca Stroici, mare Logofăt al Moldovei în timpul voievodului Petru Șchiopul, semna unele documente folosind litere latine; uneori, alături de nume, scria și data lunii în cifre arabe (situație de asemenea, aparte, căci se foloseau, în deobște, tot cifrele chirilice). Potrivit informațiilor transmise de B.P. Hasdeu, în 1593, la solicitarea enciclopedistului polon Stanislas Samich, Luca Stroici a redactat, tot cu litere latine, un text (rugăciunea Tatăl nostru) pe care unanimitatea polonez a inclus-o într-o lucrare a sa. Nu numai Stroici s-a folosit însă de litere latine. În primii ani ai secolului XVII, se fac multiple încercări de a se scrie în litere latine. Printre notarii, trebuie amintită și lîncea, nepoata lui Mihai Viteazul, care în 1650-1660 își puna semnătura pe unele zapise. În sfîrșit, în Transilvania, în 1643, Ștefan Popagari publică o traducere a catehismului, redactat, de asemenea, cu litere latine. Așadar, aproape concomitenți, cu cîteva ani înainte și după marea încercare a lui Mihai Viteazul, în toate țările românești apar și primele încercări de scriere, folosindu-se alfabetul latin.

SIMȚĂMINTE PROFUND DEMOCRATICE

La 9 iunie 1930, la Turda, a fost inaugurat monumentul ridicat în memoria unuia dintre luptătorii memoran-diști, dr. Ioan Rațiu (nr. 7-8/1978), ne scrie ȘTEFAN H. DOBRE, din Tirgu Mures, care ne trimite și următoarele fragmente din discursul rostit de marele savant Emil Racoviță cu acest prilej: Ioan Rațiu s-a arlat om de acțiune și conducător de oameni de la începutul vieții și s-a distins ca om de ispravă în revoluția din 1848 cînd abia împlinea 20 ani... Activitatea lui Ioan Rațiu ca avocat, carajul cu care apră pe cei obișnuiți de atotputernicii țării, dragostea cu care îmbrățișa cauza celor umiliți, fără deosebire de confesiune și naționalitate, arată că acest vîlstar de familie veche avea simțăminte profund democratice... Dovezi sînt multe din viața lui atît de plină de aceste nobile însușiri. Nu e de mirat deci că de la el s-a pornească inițiativa unei colaborări a naționalităților subjugate, pentru îndeplinirea unui program ale cărui multe puncte izvorau din lozinci pur democratice... Cu profunde simțăminte de recunoștință către memoria lui Ioan Rațiu am adus aici aceste cuvinte omagiale din partea profesorilor și studenților Universității din Cluj.

TATĂ ȘI FIU

Dr. GABRIEL ILIESCU, din București, ne trimite un portret fotografic (alina sus) al colonelului Nicolae Dona, cel care, la 7 octombrie 1877, a comandat coloana română de atac asupra redutei Gritița nr. 2 (nr. 6/1977).

Unul dintre fiii eroiului — precizează corespondentul nostru — a fost dr. Iosif N. Dona, cunoscut colecționar de artă bucureștean. Acesta a donat statuii operele de pictură, sculptură, grafică, artă aplicată achiziționate de-a lungul întregii vieți și purtând semnătura unor renumiți artiști români (printre care N. Grigorescu, Șt. Luchian, Th. Pallady, G. Petrașcu, Camil Ressu) și care, în prezent, se află expuse la Muzeul colecțiilor.

Portretul colecționarului (dreapta sus) executat de pictorul Alexandru Ciucureanu, artist al poporului, surprinde, peste ani, în fizionomia fiului, trăsăturile tatălui.

OSTENI VALAHI PE VALEA LOAREI

Dr. CORNEL CUTUȘ, medic primar, șef de secție la Spitalul județean Oradea, ne trimite o scurtă descriere a Castelului Chambord, cel mai mare de pe Valea Loarei din Franța, situat într-un parc cenegetic, care ocupă o suprafață de 5.500 ha. Castelul măsoară 156/117 m, are 140 camere. Construcția sa a început în 1519, pe vremea lui Francisc I. Ludovic XV a donat castelului marelui mareșalului Mauriciu de Saxa, drept recompensă pentru victoria din 1745 de la Fontenay asupra oștilor anglo-austro-olandeze. Vizitând castelul, am avut o surpriză — mărturisește corespondentul nostru. Am aflat că acest marelui a înființat două regimente de cavalerie, în al călăușea cărora au intrat și... valahi (după cum scrie Ghidul Michelin, ediția 25, p. 74).

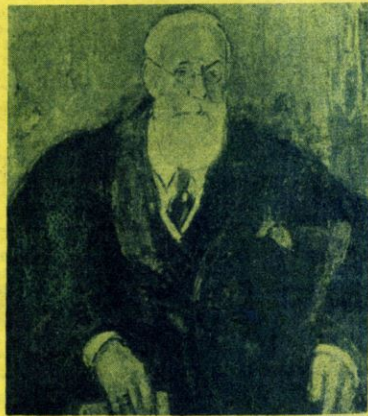
Investigații documentare ulterioare vor aduce probabil noi date privind acești oșteni de la curtea marelui de Saxa.

ÎN TIMPUL PROCESULUI

Pe marginea Cronicii marii Uniri (nr. 11, 12/1978) dr. AUREL PĂCĂRARIU, din București, ne scrie despre tatăl său, Aurel Păcărariu, fost ofițer în armata austro-ungară. La moartea sa, în 1933 ziarul Adevărul nota: În timpul procesului memorandului, ca ofițer al Regimentului 63 grăniceresc Bistrița, (A. Păcărariu) a pus fanfara Regimentului să cînte *Deșteaptă-te, române!* Urmare a fost că bietul ofițer a fost mutat în cloacărea Bosniei și a fost urmărit tot timpul (de poliția habsburgică).

NU ÎI CI E

ARTEMIE PAULIAN, din com. Vama, jud. Suceava, ne întreabă dacă în numărul 10/1978 al revistei noastre,

pagina 3, coloana 3, rîndul 4 de sus, nu s-a strecurat o greșeală, în loc de prof. Nistor, aparînd prof. Nestor. Nu este nici o greșeală. Profesorul la care ne referim se numește Ion Nestor (1905-1974) și a fost un renumit arheolog și istoric, membru-correspondent al Academiei Republicii Socialiste România.

CASA MELIC

Din descrierea unei vechi construcții bucureștene, casa Melic, trimisă de AL. BILCIURESCU, din București. Proprietate a unui fost mare bogasier (negustor de măruntisuri), a fost clădită în anul 1760. Restaurată, precum scrie pe frontispiciul ei, în anul 1822, păstrează și azi specificul vechiului stil românesc. Dar casa, pe lângă acest profil arhitectural, mai posedă și un important caracter istoric. La 1848 armenii din București participă și ei la revoluție. Aici, în casa Melic de pe actuala stradă Spătarului, nr. 2 A, s-au ținut multe întruniri ale acestora.

Nicolae MINEI

CERERI ȘI OFERTE

CAROL RĂDOI, alea Valea Siretului, nr. 2, bl. P 3, ap. 134, București, solicită: nr. 1,2/1967; ofera: nr. 5-9/1967; 1-4/1968; 5/1973.

IOAN OLAR, str. Karl Marx, nr. 20, ap. 30, Satu Mare, solicită: nr. 2, 3/1967; ofera: nr. 6-9/1967.

DUMITRU I. DUMITRESCU, str. 7 drumuri, nr. 16, bl. 36 B, ap. 2, București, solicită: nr. 4/1967; ofera: nr. 6-8/1967; 1,7,8,10,11/1968; 4,11/1969; 1,7,9/1970; 3,8/1971; 4,8,12/1972; 2/1973; 4/1974; 10/1975.

DUMITRU BALOȘESCU, str. Hărmanului, nr. 25, bl. 32, ap. 14, Brașov, solicită: nr. 1/1967.

CONSTANTIN PRĂSNICU, str. G. Enescu, nr. 20, Iași, ofera colecția completă.

AUREL GHEORGHIU, str. Ciurea, nr. 14, bl. YZ, ap. 60, București, ofera colecția completă.

ȘTEFAN PÎNTEA, str. Republicii, nr. 18, Alba Iulia, ofera: nr. 12/1968; 10/1970.

VASILE GH. GURĂMULĂ, str. Republicii, nr. 338, Saseu, jud. Bacău, ofera: nr. 7-12/1975; 1/1976.

FLORESCU GAVRIL, str. Prelungirea Ghencea, nr. 16-18, bl. A1, ap. 31, București, ofera colecția completă.

ELENA MAREȘ, str. Drumul Taberilor, nr. 122, bl. OD2, ap. 71, București, ofera colecția 1976-1978.

MACEDON POP, com. Rebrisoara, nr. 51, jud. Bistrița-Năsăud, solicită: nr. 3/1970; 2/1971; ofera: nr. 1/1970; 3/1972.

VASILE TIFESCU, com. Panaci, jud. Suceava, solicită: nr. 3/1967; 2/1968; 7,8,11/1970; 7/1971; 4-6/1972; 5-9/1974; 2, 3,11/1976.

CONTENTS (Romanian History)

I. POPESCU-PUTURI History in President Nicolae Ceaușescu's Works
 ● **I. H. CRIȘAN** The Grave of a Dacian Prince, Burebista's Contemporary ● **ȘT. PASCU** The Universe of the Medieval Transylvanian Country-side ● **P. DIACONU** Underground Monuments at Basarabi (X-th Century) ● Program of the XV-th International Congress of Historical Sciences (Bucharest, August 1980) ● **V. CÂNDEA** Romanian Humanism in the XVI-XVIII-th Centuries ● **M. DOGARU** Birth of a Theodor Aman's Painting ● **Ș. RĂDULESCU-ZONER** The Struggle for Union (1857-1859) ● **AL. D. DUTU** Romania in the War against Hitler ● **C. LUCA-BOICO** A Romanian in the French Maquis

SOMMAIRE (Histoire roumaine)

I. POPESCU-PUTURI L'Histoire dans l'oeuvre du Président Nicolae Ceaușescu
 ● **I. H. CRIȘAN** Le Tombeau d'un prince dace, contemporain de Burebista ● **ȘT. PASCU** L'Univers du village transylvain médiéval ● **P. DIACONU** Les Monuments rupestres de Basarabi (X-e siècle) ● Le Programme du XV-e Congrès international des sciences historiques (Bucarest, août 1980) ● **V. CÂNDEA** L'Humanisme roumain aux XVI-e-XVIII-e siècles ● **M. DOGARU** La Genèse d'un tableau de Theodor Aman ● **Ș. RĂDULESCU-ZONER** Le Combat pour l'Union (1857-1859) ● **AL. D. DUTU** La Roumanie dans la guerre anti-hitlérienne ● **C. LUCA-BOICO** Un Roumain dans la Résistance française

СОДЕРЖАНИЕ (Румынский истории)

И. ПОПЕСКУ-ПУТУРИ История в сочинениях президента Николае Чаушеску ● **И.Х. КРИШАН** Гробница дакийского князя, современника Буребисты ● **ИТ. ПАСКУ** Мир трансильванской деревни в средние века ● **П. ДИАКОНУ** Наскальное искусство в Басараби (X в.) ● Программа XV-ого Международного съезда исторических наук (Бухарест, август 1980) ● **В. КАНДЕА** Румынский гуманизм XVI-XVIII вв. ● **М. ДОГАРУ** Происхождение картины Теодора Амана ● **Ш. РАДУЛЕСКУ-ЗОНЕР** Борьба за Воссоединение (1857-1859) ● **А.Д. ДУТУ** Румыния в войне против Гитлера ● **К. ЛУКА-БОЙКО** Румын в французском Сопротивлении

INHALT (Rumanische Geschichte)

I. POPESCU-PUTURI Die Geschichte im Werk von Präsidenten Nicolae Ceaușescu ● **I. H. CRIȘAN** Das Grabmal eines dakischen Prinzen, zeitgenössisch mit Burebista ● **ȘT. PASCU** Das Universum des transylvanischen mittelalterlichen Dorfes ● **P. DIACONU** Die Höhlenkunst von Basarabi (X.Jh.) ● Das Programm des XV. Internationalen Historikerkongresses (Bukarest, August 1980) ● **V. CÂNDEA** Der rumänische Humanismus des XVI - XVIII. Jahrhunderts ● **M. DOGARU** Die Entstehung eines Gemäldes von Theodor Aman ● **Ș. RĂDULESCU-ZONER** Der Kampf für die Vereinigung (1857-1859) ● **AL. D. DUTU** Rumänien im Krieg gegen Hitler ● **C. LUCA-BOICO** Ein Rumäne im französischen Widerstand

SUMARIO (Historia romana)

I. POPESCU-PUTURI La historia en la obra del presidente Nicolae Ceaușescu ● **I. H. CRIȘAN** La tumba de un principe dacio contemporáneo a Burebista ● **ȘT. PASCU** El universo de la aldea transilvana medieval ● **P. DIACONU** Los monumentos rupestres de Basarabi (siglo X) ● El programa del XV-Congreso internacional de ciencias históricas (Bucarest, agosto de 1980) ● **V. CÂNDEA** El humanismo rumano en los siglos XVI-XVIII ● **M. DOGARU** La genesis de una obra del pintor Theodor Aman ● **Ș. RĂDULESCU-ZONER** La lucha por la Unión (1857-1859) ● **AL. D. DUTU** Rumania en la guerra antihitleriana ● **C. LUCA-BOICO** Un Rumano en la Resistencia francesa

ABONNEMENTS : ILEXIM - Departamentul export-împort presă, București, strada
 13 Decembrie, nr. 3, P.O.B. 136-137, telex : 11226

magazin istoric

București, Intrarea Ministerului, nr. 2, parter - Sectorul 1, Oficiul poștal nr. 1, Căsuța poștală 1-702, Cod 70 100, telefon 16 68 72.

REDACTORI: Gheorghe David, Florentina Dolghin, Ioan Dragomirescu, Ioan Lăcustă, Ioana Ursu-Năstășel, Ana-Maria Șerbănescu, Marian Ștefan
SECRETAR RESPONSABIL DE REDACȚIE: Valeriu Buduru
PREZENTAREA ARTISTICĂ: Radu Ion Popescu
TEHNOREDACTOR: Anton Tănase
CORECTURA: Georgeta Apreotesel, Constanța Avram

Apare lunar, se găsește de vânzare la chioșcurile de difuzare a presei. Abonamentele se fac la oficiile poștale, factorii poștale, difuzorii din întreprinderi, instituții și de la sate. Prețul unui număr - 5 lei, abonamentul pe 6 luni - 30 lei, pe un an - 60 lei.

Tiparul executat la Combinatul poligrafic „Casa Scintei” - București

